HARSÁNYI ZSOLT

EMBER KÜZDJ'...

HARSÁNYI ZSOLT

EMBER KÜZDJ'...

MADÁCH ÉLETÉNEK REGÉNYE

MÁSODIK KÖTET

Negyedik kiadás

BUDAPEST,
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

Fenntartunk minden jogot, a fordítás, színpadra alkalmazás és filmesítés jogát is.

Copyright by Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1942.

Felelős kiadó: Hampó József igazgató

I.

Lila, piros és arany együtt, ez a csesztvei ősz színe. Az ősz úgy pocsékolja ezt a tündöklő, ámulatos tarkaságot, mint a tönkrement nagyúr az utolsó aranyakat, két kézzel szórva, pazarul, most már úgyis mindegy. Tomboló pompa a színek harsogása, ne gondoljunk a téllel, eljön az magától is. A gyep még teljes, a napnak még van ereje, az elet dús és édes, mint a gyümölcsös duzzadó sárga szilvái, amelyek meghasadnak mézes bőségüktől.

— Most mire gondoltál?

A fiatal férj összerezzen, elmosolyodik.

— Arra gondoltam, hogy az egész esküvőre én már csak úgy tudok visszagondolni, mintha csak álmodtam volna az egészet. Valami valószínűtlen van benne, csak egyes képeket látok egymásmellett, amiket nem kapcsol össze semmi. Emlékszem apádra, amint odaáll az ablakba és tapogatja az arcát, mert a foga éppen aznapra megdagadt. Emlékszem, hogy az ebédnél az egyik pohár csorba volt előttem, biztosan teríteskor koccantották oda valamihez. Aztán három asszonyt látok, amint odahajolnak a menyasszonyi ruhádra és fátyladat az ujjak között morzsolgatják és dícsérik. Emlékszem, hogy ölelgetnek a férfiak engem, még meg is csókolnak, már mindegyiknek pálinkaszaga van. A muzsikára is emlékszem, ahogy harsog a cigány, a nap betűz az ablakon éppen a cimbalmosra, és egy-két húr különösképpen megragyog, még vastagabbak is lesznek a fénytől. Károly öcsémet látom, amint az egyik bort kóstolja, gondolkozva csámcsog a nyelvével és belebámul a pohár

színébe, ahogy magasra tartja, mert valamit nem ért. Hallok egy lovat harsányan felnyeríteni kint az udvaron. Száz ilyen apró képem van, mind egy-egy része az álomnak, de az egészet, úgy, ahogy lefolyt, nem tudom magam elé idézni. Mintha végig eszméletlen lettem volna, csak egy-egy pillanatra tértem volna öntudatra.

Csend. Erzsi asszony maga elé néz. Majd megszólal.

— Furcsa. Én pontosan emlékszem végig. A vendégekre, a szavakra, a jövés-menésre, az esketésre, a szónoklatokra, mindenre.

A gyepen pihen a házaspár. Fent vannak a tetőn a csesztvei kilátónál. Sokáig néztek a kékes távolba, az Ipoly ezüstcsíkját kívánták látni a párás alkonyatban, de most nem látszott. A messzi hegyek sejtelmes, elmosódó festményét nézték, amelyen a felhő hegynek látszik, a hegy pedig felhőnek. Majd másfelé néztek, a főpapi uradalom mély erdőségei felé, amelyek sötét bársonnyal simogatják a szemet. Mikor aztán a heroikus tájképpel beteltek, letelepedtek a fűbe. A kocsis leterítette a pokrócot, Erzsi lerakta nyitott napernyőjét és leült melléje, Imre pedig fekve végignyúlt a pokrócon. A fogat ott várakozott nem messze a mélyúton. Olyan mély volt a szekérút és olyan keskeny, hogy a bricskából leszállás nélkül léptek át a magas, gyepes útpartra. A várakozó lovaknak csak feje látszott ki. Meg-megrázták fejüket a lovak néha, magasra nyújtva, hogy elzavarják az orruk előtt felhőző muslicarajt. És csend volt, véghetetlen csend.

Imre tovább álmodott emlékeiről. Párhetes házas létére messzi emléknek érezte a csécsei lakodalmat. Mintha hosszú, hosszú évek teltek volna el azóta, hogy a hintóban mint férj és feleség haladtak Csesztve felé. Istenem, mikor bejöttek a házba ketten, először, legeslegelőször, hogyan estek egymásnak az előszobában, micsoda őrjítő, lélegzetfojtogató, végtelen csók volt az. És hogyan néztek egymás szemébe, egymást válluknál fogva, valami kimondhatatlan érzéssel...

Eh, az ördög vigye el ezt a szúnyogot, vagy mit, már negyedszer száll a fülére, s ő negyedszer kap oda. Erzsi nevetése felmuzsikál, mint a csínytevő gyermeké. Férje felül. Az asszony kezében fűszál. Ő csiklandozta.

— Ó, te, egyem a lelkedet...

Átkapná és ölelné elragadtatva, de erre nézhet a kocsis. Imre gondol egyet.

— Mondd, nem volna kedved sétálni egyet? A kocsit küldjük haza, mi még itt üldögélünk egy kicsit, aztán hazamegyünk gyalog. De csak úgy, ha kedved van.

— Nagyszerű, nagyszerű, — Erzsi tapsol, mint ahogy mindenre tapsol, ami program, ami különös, ami terv.

A kocsit hazaküldik. Már zörög is lefelé a mély úton, olyan furcsa képet ad az aranypiros őszi alkonyatban, amint csak a két haladó lófej látszik és mögöttük a kocsis, mintha úsztatná a lovakat. Elzörög lassan, a por is megülepszik utána. Csend. Közel-távol senki, csak ők ketten. Fogják egymás kezét, mint rendesen. Akárhol, akármikor, csak érezni egymást. Így kedves hallgatni. Nagysokára megszólal Erzsi. Szinte súgva a nagy csendben:

— Boldog vagy?

Nem szerelmes hangon jön a válasz, hanem nyugodtan, természetesen:

— Én teljesen és tökéletesen boldog vagyok.

Hálás kis nyomás a kézen. Hallgatnak tovább. Lassan sötétedik. Hosszú idő mulva Imre töri meg a csendet.

— Most mire gondoltál?

Erzsi furcsán, zavartan felnevet.

— Csacsiságra. Nem is hiszek benne. Nagyanyám

mesélt régesrégen valami családi babonát. Hallottál valaha a lőcsei fehérasszonyról?

— Nem én soha. Ki az?

— Én is csak homályosan emlékszem a történetére, kivégezték, vagy őmiatta végeztek ki valakit, szóval azóta feljár kísérteni. Úgy hívták, erre véletlenül emlékszem, hogy Géczy Juliánna. És nagyanyám azt mesélte, hogy a Géczy-rokonságban minden asszonyt a lőcsei fehérasszony bosszúja kísért. Akiben az ő vére van, annak boldog vége nem lehet. Nagyanyám is boldogtalan volt, anyám is fiatalon halt meg.

— Mi dolgod neked a Géczyekkel?

— Mindjárt elmagyarázom. Tudom pontosan, hiszen egész gyerekkoromban egyebet sem hallottam otthon, mint a családfát. Kezdem legalul, magamon. Én vagyok Madách Imréné Fráter Erzsi. Áldja meg a jó Isten azt a pillanatot, mikor először láttalak. Apám Fráter Pál. Apám anyja Szmrecsányi Anna. Ennek apja Szmrecsányi András, anyja Gedey Klára. Ennek a Gedey Klárának apja Gedey Ádám, anyja Okolicsányi Borbála. Ennek a Gedey Ádámnak anyja volt Géczy Zsófika, a lőcsei fehérasszonynak huga, vagy nem tudom mije.

— Akkor nagy baj van, angyalom. Nem egyenes leszármazás. Rajtad az átok nem érvényes. Boldog asszony maradsz. Ha csak meg nem szököl tőlem valami osztrák katonatiszttel.

Nevetés, ölelés, csók. Hosszú csók, szűnni nem óhajtó, önmagát hevítő és egyre jobban lázító csók.

De már leszállt a sötétség, hűvösödik is. Jó lesz felkászolódni. Imre rákanyarítja a pokrócot felesége vállára, mert mintha az asszony az imént megborzongott volna a szellőtől. Aztán átkarolja felesége vállát pokrócostul, úgy indulnak hazafelé. Leereszkednek a vízmosásszerű mélyútra, baktatnak egyszerre lépve, mint a katonák.

— Mennyi csillag!

— Holnap szép idő lesz. Pedig a takarmány miatt féltem, hogy esni fog. Elkéstünk egy kicsit a hordással.

— Vajjon milyen messze vannak azok a csillagok?

— Nem egyformán. A tudósok soknak a távolságát kiszámították. Némelyik olyan messze van, hogy a fénysugár onnét — mondjuk — száz év alatt ér a földre. Tehát mi azt a csillagot nem olyannak látjuk, amilyen most, hanem amilyen száz éve volt. Lehet, hogy ebben a pillanatban szétrobban, de az emberiség ezt csak száz év mulva fogja megtudni, mikor az utolsó fénysugár ideér.

— Igen, — felelte Erzsi udvariasan, de nem nagy érdeklődéssel, — és el lehet oda menni valaha?

— A csillagokba? Minek? Én már ott vagyok.

Menetközben megszorította az úgyis szorított vállat.

— Tudod, mit, angyalom, válasszunk magunknak csillagot.

— Jó! Látod ott azt a hármat egymáshoz közel? Kettő együtt, egy távolabb. Én a kettő közül a baloldalit választom.

— Jól van, akkor én a jobboldalit. Nézz oda gyorsan!

Hulló csillag vágott át az őszi égen. Fényes ív volt, Isten tüzijátéka, pillanatig tartó.

— Gondoltál valamit, Imre? Én olyan buta vagyok, elfelejtettem.

— De én nem. Én bizony gondoltam valamit. Megmondjam? Hogy jövő ilyenkorra már kisfiunk legyen.

Erzsi ráhajtotta fejét ura vállára, úgy bandukoltak tovább. Soká, soká, szótlanul. S mikor megint végigfutott a sötétkék mennyboltón egy másik fényvonal, némán szorosabbra fészkelődtek egymáshoz járás közben.

A kúria ezüst tündérkastély gyanánt várta őket. Az istálló felől dobbanások hirdették, hogy a kocsis már bekötötte a lovakat. Ezüst volt minden, az istálló fala is, a nagy kazal idelátszó teteje is, a vén fák levelei közül is színezüstté váltak, amelyek a holdra néztek. Amonnan halk láncsörrenés és motoszkálás hallatszott, kívülről tudták mi az: a házőrző komondor, amelyet még nem oldottak le a láncról, felkelt ugyan a léptek közeledtére, de megismervén gazdái járását, visszafeküdt a kutyaól elé.

Odabent terített asztal. Hosszú séta után mohó vacsora. Aztán a mindenesti házirend. Erzsi elhelyezkedik az egyik karosszékben valami foltozással, vagy stoppolással, Imre pipára gyujt, nagy gonddal megigazítja a lámpást, hogy ne füstöljön, aztán nekikezd a felolvasásnak. Petőfi folytatásos útrajza van soron az Életképekből. És éppen nógrádi rész. A költő Losoncon járt.

— „Losoncon egy hetet tölték. Dicsőséges eszemiszom világ volt... egyébiránt szellemi élvezetek nélkül sem szükölködtem, mert Losoncon sok lelkes barátom és sok kedves leányka van. Azt is híresztelték, — alig értem oda, — hogy házasodom s hogy kit veszek el, mi rám nézve igen is hízelgő volt; de mindazáltal e hírt csak mendemondának vagyok kénytelen nyilatkoztatni... megnyugtatására hazám azon hölgyeinek. kik érettem tán titkon epednek, viszonszerelmemtől várva földi boldogságukat. Losonc igen mulatságos kis város... a deákság gyakran verekedik. Hős fiúk, az idén is agyonvertek egy csizmadialegényt. Béke hamvaira, és borostyán a ti homlokaitokra, hazám ifjú bajnokai..."

— Ez igaz, — szólt közbe a varrogató Erzsi, — apám sokat mesélt diákkoráról, folyton verekedtek már akkor is.

— „És Losonc egyébként is mulatságos városka. Nem említve fürdőjét, van itt egy úriember, ki ha az utcán mutatkozik, az egész város gyerkőcei fütyölni kezdenek. E hajborzasztó zene kíséri őt utcából utcába. Az egész história, ha jól értesültem, ez. Az említett úriember több gyönyörűséget lel a borban, mint a vízben..."

— Jaj de mulatságos ez a Petőfi. Ez még tréfásabb, mint Lauka.

— Én, ha verset ír, jobb szeretem. „A nagy hőség miatt késő délután indulván Losoncról, éjfél lett, mire Gyarmatra értünk. Szép csillagos, holdas éj volt. Az egész város fölött némaság lengett (mondaná Sujánszky); a város fölött tehát némaság lengett, csak egy pár kocsmából hallatszott hegedű- és bőgőszó s az ivók egy-egy kurjantása: másnap vásár volt. A vásár legkedvesebb látványaim egyike, általjában mindazon hely és alkalom, hol minél több embert láthatok."

— Jaj milyen igaza van, nekem is.

— „Én a természetnek is meleg barátja vagyok, de hiába, egy szép hölgyet, egy részeg embert s a többi, mégis sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemlélek, mint akármi tájat." Látod, erre meg én mondom, hogy igaza van. Engem sem érdekel semmi annyira a világon, mint... az ember. Kicsi, nagy, fiatal, öreg, férfi, nő, akármilyen, csak ember legyen. Ember. Igen különös szó.

A felolvasó belemélázott egy kicsit a lámpába a különös szónál. Aztán folytatta a felolvasást.

— „Gyarmaton megnézvén az igen szép megyeházat s a most épülő roppant börtönt, s a vásárban egyet fordulva elindultam Vácra. Kocsisom egy váci molnár volt, ki lisztet hozott a vásárra..."

— Imrém, drágám, nem haragszol?

— Tessék, szívem. Hagyjuk abba mára?

— Nem. Egyebet szeretnék. Verset. Te versedet.

A fiatal férj azonnal becsapta az Életképeket. Mert hiába olyan nagy költő ez az óriás hűhót fel-

kavart Petőfi Pesten, azért ennek a menyecskének mégsem az ő írása kell, hanem egy nógrádi táblabíróé. Meg nem jelent versek, fióknak készültek, országos hírük nincsen, egy-két jóbarát látta őket mindössze: Szontagh Pali, Jeszenszky Danó, Lisznyay Kálmán. Azoknak tetszettek. De hát fontos, hogy jók-e, vagy sem? A csesztvei földesúr nem akar velük semmit. Passzióból irogat, mint Sréter János kifejezése szerint „literary gentleman". Hangulatai ösztökélik, hogy verselgessen, hát verselget, ha ráér. Sok úr csinálja ezt faluhelyen szerte a hazában; magyar tempó ez, elbabrálni írások fölött a kúrián, mikor a hó vagy a sár elzárja az embert a külső világtól. A kastélyhoz szegezettség ezer meg ezer költeményt szült már a magyar glóbuson, s mi a sorsuk ezeknek? Ott maradnak véka alatt családi levéltárakban, elsárgulnak, elhányódnak; fiak, unokák később lapoznak benne, visszateszik, vagy elhányják, elmúlik az egész, mint a kőre hullott mag. A firkáló ember nem kap szakmabeli tanácsot, avatott dícséret nem sarkallja, avatott gáncs nem csiszolja, abbahagyja hónapokig, akkor egy unalmas torokgyulladáskor megint farag egy-két rigmust, elszórakozik vele, mint más a lombfűrésszel, gondolatai siketen verődnek vissza a vadászfegyverekkel és ősök képeivel teleaggatott négy falról, kívül pedig hallgat a jobbágyi falu állati sorban élő zselléreivel, azon túl pedig messzi járóföldre még konokabbul hallgat az úttalan semmi. A lelkekben azonban megmarad valami névtelen szomjúság, a burkot átütni nem tudó titokzatos csíra vak viszketése. És kínozza, ösztökéli, hajtja az ilyen nemzetes urakat, hogy ismeretlen okú nekibuzdulásaikban leigyák magukat az átkozottul varázslatos cigányszó mellett, a pajtások pedig bólintanak rá és azt mondják: így szokta néha, mikor nagy benne a természet. Aztán tovább folyik a tekintetes élet a magyar hegyek és magyar síkságok bús kedvében, éjszakánként egymástól húsz mérföldre, harminc mérföldre világos egy-egy udvarház árva ablaka: az elszigeteltség tengerére ejlett egy-egy kis mécs valamennyi, vajjon mi lehet a sorsa? A gyásztér nemcsak hősvértől pirosult, hanem önmagukba fulladt tehetségek vérétől is.

Madách táblabíró valaha igen szomjúhozta a nyilvánosságot azzal, amit irogatott. De a közlésnek, olvastatásnak, visszhangnak vágyát kamaszévei óta visszaszorította benne a vagyonával és származásával járó élet sok komolyabban vett törekvése, valamint belső természete is. Hogy teljes hévvel kedvenc játékára, a litteratúrára vesse magát, ahhoz Kazinczy Ferenc bénithatatlan energiájával kellett volna születnie. Így megelégedett egy fanyar mosollyal, ha Szontagh Pali a semmi tiszteletet nem ismerő kénsavas öngúnnyal mondta beszélgetés közben: „Furcsa bogarak vagyunk mind a ketten, Schöngeist vagy te is, Schöngeist vagyok én is." Mellékes úri időtöltés lett nála az írás, mint másnál a vadászat. Ha vármegyei tudósításait elolvasta a Pesti Hirlapban, hajdani epedése a nyomtatott betű után szép szelíden lecsillapodott. De azért különös gonddal rakosgatta papirosait, amit írt, azt szerette, másolgatta, félretette.

Most is a nyilvánosan megtapsolt költő örömével ment íróasztalához, mert házassága óta nagy dolog történt vele: közönsége támadt. Olyan közönsége, amely sosem gáncsol és mindig lelkesedik, amely soha gondot és tépelődést nem szerez, csak örömet. Erzsinek mérték nélkül tetszettek férje írásai. A Herakles-darabot imádta hallgatni, mert abban ő lett most a keresve-keresett Hébé: az ifjúság és szerelem már e földön megtalált istennője. A Mária királynő fenségével ő ült ott a költő szívének trónján. A „Csak tréfa" alakjai hallatlanul szórakoztatták, mert tíz házibálra elegendő vármegyei pletykát kapott bennök, s még egy elégtételt: a mindenből kiábrándult fiatalember megtérését a szerelemhez, az ő személyéhez,

A más lányokhoz írott versek kellemes diadalérzettel izgatták: hiába szerette azokat Imre, a pompás férjet ő kapta meg. S a hozzáintézett költemények egyenesen elbűvölték: önmagát nézhette bennök, mint csodálatos, felmagasztosító tükörben. Így éltek kettes magányukban, négy fal közé zárt, de teljes irodalmi életet Csesztvén, a dombvállon uralkodó udvarházban: költő, téma, múzsa, tapsoló közönség egyformán kitellett kettejükből és kettejük fiatal boldogságából.

— Meglepetést kapsz, lelkecském, van egy új vers. Csak azt vártam, hogy kérjed.

— Új vers és nem mutatod? Jaj de gonosz vagy, gyorsan olvasd, gyorsan.

Az egytagú publikumnak író költő olvasni kezdte a költeményt. Címe: „Vigadjunk."

— Hadd nézze halvány arccal a világot, kinek tetszik, mondván, mily rossz s ravasz! Szánjátok őt, de meg ne hallgassátok, barátim, mert valódi vétek az. Míg van tavasz, ifjúság, szerelem, örüljetek, szeressetek velem!

— Ó, be szép.

A költő ragyog. Apa, akinek gyermekét dícsérik. Olvassa nagy gyönyörűséggel tovább, szavalva, mintegy hódolattal saját költeményének szépségei iránt. Erzsi hallgatja, kék szemében tavasz, ifjúság, szerelem. Mikor vége a versnek, lelkesen szól:

— Igazán gyönyörű. Napról-napra szebbek, amiket írsz.

— Komolyan? Nemcsak kedvességből mondod?

— Ugyan dehogy. Ha nem tetszene, őszintén megmondanám. Ez gyönyörű. Olvasd még egyszer az utolsó szakaszt.

Hogyne olvasná. Akár százszor is.

— Hisz majd jövend más nemzedék helyünkre, ha már végkép élvezni nem tudunk. Derék fiúk lépendnek nyomdokunkba, kikben örömmel megújulhatunk. Közöttük él lelkünk s oly végtelen, mint a tavasz, ifjúság, szerelem.

— Nagyon szép, igazán. Ha majd kisfiunk lesz, és megnő, ezt felolvasom neki. Mert ez róla szól.

Mi következhetnék erre, mint ölelés és csók.

— Imre, bolond vagy, megfojtasz.

A vers visszakerül a többi közé, szép rendben, gondosan. Már annyi van, hogy akár ki lehetne nyomatni kötetben, de az nagyon drága, a pénznek jobb helye is akad. Apropó, pénz: ma sem hozták be a kocsmabért Csalomjáról? Ejnye, ejnye, holnap Matolcsynak át kell oda menni. Különben Matolcsy Sztregován járt. Nem hozott semmi különös ujságot. Károly öccs jól van, sokat jár Gyarmatra. Bizony ide is gyakrabban elnézhetne. Pali öccs hazajött Nyitráról, kezdi magát megemberelni, sokat ír, levelez két kebelbarátjával, Walter Bélával és Prileszky Tádéval, azonkívül nagy regények tervein töri a fejét. A mamának semmi baja, csak a szeme romlik, üdvözletét küldi, mostanában nem ér rá Csesztvére jönni, bárhogyan sajnálja. Marie jól van, kis Pepije jól tanul a Teréziánumban. Nincsi jól van, kislányai egészségesek. Aztán a szomszédok, a környék, a megye hírei. Nagy Iván, a vármegyei főlevéltáros fia, cikkeket ír, az is jól forgatja a tollat. Lónyay Menyus csakugyan elvette a szép Kappel Emiliát. Hanzély Feri a szomszédban vett birtokot, Becskén.

— Melyik az a Hanzély Feri, — kérdezte Erzsi eltünődve — az a nagyorrú?

— Az.

— Kiállhatatlan ember, nem szeretem.

— Ugyan eredj, egészen kedves cimbora. Egyszer majd meghívom, hogy jobban megismerjed, meglátod, hogy nem kiállhatatlan.

— Csak hívd meg, ha éppen akarod, de nekem sehogyse tetszik. Nem kéne már lefeküdni?

Lefeküsznek. A csendes ház még csendesebb lesz. Már a lámpát is eloltották. A sötétben megszólal Erzsi:

— Mondd, Imrém, milyen főkötők azok Ludányban, amikről Petőfi ír?

— Nagyon szépek csakugyan. Majd hozok belőle. Tudod mit: veszek neked egy olyan paraszti ünneplőt, tetőtől talpig. Idestova kezdődnek a mulatságok. Ha valahol maszkabál lesz, Kubinyiéknál vagy másutt, felöltözöl ludányi menyecskének.

— De akkor te is paraszti ruhát vegyél. Jaj de mulatságos lesz.

Sötétség. Csönd. Aztán nagysokára megint megszólal Erzsi. Édes hangon, halk búgással, galambszerűen:

— Mondd, Imrém, mikor a csillag lehullott, bizonyisten arra gondoltál?

II.

Az események a boldog ember eseményei.

Újév napján Madách Imre csesztvei földbirtokos olyan hírt kapott ajándékba a feleségétől, hogy azért egész Csesztvét is odaadta volna. Mikor felkeltek, Erzsi boldog újesztendőt kívánt férjének és közölte vele, hogy mához egy esztendőre már ketten fognak neki boldog újesztendőt kívánni. És csak nézett a boldogságtól meghökkent, szótlan férfi szemébe, nyíltan, boldogan.

— Szeretnék előtted letérdelni, — mondta Imre végtelen gyöngédséggel, mikor végre szólni tudott — mert szentnek érezlek.

Úgy volt, hogy délelőtt írni fog valamit. Hozzá is fogott, de nem tudott dolgozni semmit. A folytonos újév-kívánók is zavarták, de meg a feje annyira tele volt a nagy-nagy örömmel, hogy rendes gondolatsort képtelen volt összerakni. Rövid és meddő

töprengés után abbahagyta a munkát, csak még egyet írt sebtében, a következőt: „Utalvány Madách Imréné sz. Fráter Erzsébet asszonynak három új toilettere, mellyeket magának hozatni bármilly pesti kereskedőtől joga van s mellyeket hogy azonnal kifizetendek, magamat nevem aláírásával kötelezem. Költ Csesztvén 1846. I. 1. Madách Imre." Aztán tett-vett, járkált tétlenül, nem csinált semmit, csak elmondhatatlanul boldog volt. Ha boldog újévet jöttek kívánni, harangozó, kondás, cigány, éjjeli őr, kisbíró, akkora összegeket nyomott a markukba, hogy azok megijedtek az örömtől. Ma mindenki örüljön. Bár az egész világot megajándékozhatná az egész világgal. S ha Erzsi a házimunka, a takarítás, a főzés vezetése közben átsietett ott, ahol ő éppen tartózkodott, hamar kezet csókolt neki, arcát megcirógatta s úgy engedte tovább dolga után.

Ebédre vendégek jöttek, Maithényiék, a pap, a tanító, Matolcsy. Mikor Erzsi leült a helyére, asztalkendője alatt ott találta a cédulát. Hangosan sikoltott örömében, felugrott, össze-vissza csókolta az urát.

— Még ilyet sem láttam, — mondta nevetve a kedves, kedélyes főtisztelendő, — még ebédnél is leveleznek.

— Hátha még tudná, kedves papom, hogy miért levelezünk. De ennek olyan oka van, hogy előbbutóbb úgyis meg fogja tudni.

Koccintottak, ittak. Az alacsony szobában szinte megfoghatóan ott lebegett a boldogság. A vendégek is körülbelül kitalálták, mi az oka a nagy örömnek. A tanító tapintatosan a politikára fordította a beszédet.

Igen izgalmas volt a vármegye politikai levegője. Az a hír járta, hogy gróf Keglevich Gábor, a főispán, itthagyja a megyét. Főtárnokmester volt már s azzal sok dolog járt. Meg aztán Bécsben nem nagyon jó szemmel nézték, hogy Nógrádban folyton berzenkedik az ellenzék. Úgy hírlett, hogy valami kemény em-

bert keresnek, aki az ellenzéki megyét ránchaszedje és kordában tartsa. Mégpedig hamarosan, mert a nyári tisztújítást már az új, kemény kéznek kell vezetni.

— Ez csak egyetlen vármegye dolga, — mondta Imre, — csak jőjjön az a kemény ember, megesszük elevenen. Mélyebben van itt a baj. Az egész rendszerben. Éppen ma készülök írni erről egy dolgozatot a centralizálás eszméje mellett. El akarom küldeni a Jelenkornak.

Maithényi Pál évődve szólt közbe:

— Tudod-e, mit hallottam Gyarmaton? Hogy a Pesti Hirlapba heten írtok reformpárti közleményeket, Szalay, Csengery, Eötvös, Lukács, Móricz, Trefort, Szontagh, Madách. Egyszóval heten vagytok, mint a gonoszok.

— Heten, de nem mint a gonoszok, hanem mint a görög bölcsek. Egyszóval a Jelenkorban olvastam egy Keresztury nevű cikkírótól egy közleményt. Azt a címet adta neki, hogy „A megye védelme." Régimódi okoskodás, recseg, nyikorog az egész, mint a hajdankori páncél, amelyet már rég a padlásra vetettünk, de Keresztury mindenáron hordani akarja. Azt bizonygatja, hogy a centralizálás megöli a nemzeti élet fősáncát, a vármegyét. Hát én válaszolni fogok ennek a Kereszturynak.

— Miért kell tekintetes uramnak az a centralizálás? — kérdezte gyanakodva a tanító.

— Azért, édes úr, mert a centralizáció inkább előmozdítja a jólétet, mint a megye. A szegény embernek könnyebb lesz.

— De inkább azt néznéd, édes Imrém, — vélte Maithényi, — hogy nekünk, nemességnek, hogyan lesz könnyebb. A szegény ember úgy is megvan, örüljön, hogy él.

— Mintha csak jó anyámat hallanám, — nevetett Imre, — nem hiába vagy rokona.

Elvitatkoztak ebéd végéig, aztán feketénél megint, aztán pipa mellett megint. Egész lámpagyujtásig. Akkor a vendégek elmentek. A házaspár sietett egymáshoz simulni. Ma nagyon únták a vendéget.

— Meggyőztek, angyalom? — kérdezte Erzsi.

— Meg. A magam igazáról. Vita közben elkészültem a dolgozattal, most már csak le kell írni.

Most már tudott dolgozni. Leült és egyhuzamban dolgozott vacsoráig. Úgy ment a munka, mint a parancsolat. „Válasz a' nyilt levélre a' centralisatió ügyében." Akadhat még, aki fél az eszélyesen megszervezett központi kormányzástól? Akadhat még, aki nem látja, hogy a vármegye, ahány van, annyifelé dolgozik, mint megannyi külön kis táblabíró-ország? Gyorsan ablakot nyitni, a sokszázesztendős dohot kiszellőztetni!

A központi rendszerrel csupa jó és áldásos dolog következhetik csak: az esküdtszék, a sajtó elterjedése, a gyülekezés szabadsága, népképviselet, szóval az eddig néma százezrek, az igazi nemzet, részvétele saját sorsának intézésében. Alulról. Fent pedig álljon a kormány elnöke, vagyis a miniszter. Aki még nincs.

A toll bátran repül a papíron. Egész biztosan lesz, aki ennek a tanulmánynak íróját hazaárulónak fogja tartani. És a furcsa az, hogy nem a Bécsre figyelő régiek, hanem éppen a vadmagyarok fogják elhűlve olvasni, amit ír, hiszen úgy ír látszólag, mintha Bécsből diktálnák neki

— Imre, angyalom, asztalon a vacsora.

— Édes lelkem, csak még egy pár mondat, nem tudom abbahagyni.

A toll repül tovább. Keresztury centralizálás-ellenes cikke elösmeri ugyan a mai megyei rendszer hibáit, de azokat kijavíthatóknak véli, mert a megye minden hibáinak okául az időt vallja. Úgy? „Meggyőződésünk, hogy minden más hiba könnyebben javítható, mint az, mellyet az idő fejte ki."

— Megyek már, angyalom, megyek.

Gyorsan, gyorsan vacsorázni, mert aztán jön a felolvasás. Erzsi letelepszik a karosszékbe, férje olvassa a cikket. Már a második mondatnál nekilendül, tűzbe jön, szaval, gesztikulál, mintha csak a közgyűlésen szónokolna. S mikor kéjes fáradtsággal ölébe ejti a papirosokat, büszkén fordul hitveséhez:

— Ugy-e kitünő?

Erzsi zavart arccal habozik. De aztán őszintén felel, tisztességesen:

— Nagyon le fogsz nézni, drágám, de én ezeket nem értem. Te olyan roppant okos vagy, én meg hozzád képest olyan buta vagyok. Amit írtál, az biztosan nagyon gyönyörű, de én liba vagyok hozzá. Haragszol?

— Én? Rád? Ma?

Madách Imre, a felelős kormány rendszerének szenvedélyes harcosa, odacsapja a kéziratot akárhová, aztán valóságosan letérdel felesége elé. Fejét odahajtja a leendő anya ölébe, mint régen hajtotta az anyai ölbe. Nem kell ilyenkor beszélni semmit, az asszony lassan, sokáig simogatja az ura haját.

A cikk január tizennyolcadikán jelent meg a Jelenkorban. Nem ugyan egészben, mert hosszúnak találtatódott; elszakították két folytatásra. Négy nap mulva már jött a második folytatás is. Imre mindkét másnapon bement Gyarmatra. Könnyen tehette; Csesztve sokkal közelebb van Gyarmathoz, mint a messzi északi völgybe eldugott Sztregova. A megyeházán nagy izgést-mozgást tapasztalt. Az ő cikkét is igen dícsérték a reformpártiak, de több izgalmat okozott a megye saját belső kérdése. Már tudták, kit küld a helytartótanács a főispán helyébe. Gróf de la Motte Antalt.

— Annak a Károlynak a fiát, aki a felső táblán olyan konok konzervatív?

— Azt bizony, személyesen, — mondta az alispán, most már nagybátyja.

— Hát annak a szeme közé nézünk.

Akkora erőt érzett magában, hogy fákat szeretett volna kirángatni tövestül. De Fráter Pál legyintett.

— Tik csak nézzetek. Nekem elég volt a mulatság. Én tisztújítás után megyek parasztnak a birtokomra. Öreg napjaimra el tudok éldegélni valahogy.

— Micsoda? Pali bátyám! Itthagyod a vicispánságot?

— Itt hát. Örökké nem lehetek vicispán. Jön utánam Károlyi János. Elég ideje volt második, most legyen első.

Jött Szontagh Pali. Nagy viszontlátás, nagy ölelkezés.

— De te csak megmaradsz szolgabírónak?

— Ha megválasztanak. A cikked kitünő. Mit szólnál, ha kimennék veled Csesztvére? Elég volna Szécsénybe holnap visszamennem. Szeretnék sok mindent megbeszélni. Te is kijöhetnél, Pali bátyám, megdiskurálnók egy kicsit a közgyűlést, meg aztán a nyári tisztújításra is szép lassan kezdhetünk készülődni.

Kimentek Csesztvére, de még meg is szaporodtak Madách Károllyal. Erzsi roppant tűzbe jött, három olyan vendége akadt, akik előtt kiváltképpen ki akart tenni magáért, mint háziasszony. Nagybátyja, aki férjhezadni segítette, aki nélkül sohasem lett volna Madáchné. Sógora, akiben ellenséget érzett, akinek kifogástalan udvariasságát, de csökönyös hidegségét büszkeséggel, de kifogástalansággal akarta viszonozni. És a barát, aki előbb udvarolt neki, aztán ellene fordult, s most férje legjobb pajtásaként jár a házába. Valamennyinek ezt szerette volna mondani: „Álljatok sorba és nézzetek rám. Győztem. Gyermeket fogok adni az uramnak. Most már megtámadhatatlan vagyok. Aki örül neki, most már örülhet. Aki haragszik érte, most már hiába haragszik." De nem szólt effélét,

nyájas volt, serénykedett, sürgött-forgott, vendégszobát rendezett. Mégis hangosan hirdette a büszke diadalt minden mozdulata. Fráter Pál teljes odaadással gyönyörködött benne. Madách Károly hideg nyugalommal szemlélte. Szontagh Pál fürkészve és kétkedően. Ő pedig ringott közöttük délceg fiatalságával, férje szerelmes pillantásainak sugaraitól kísérve.

Az urak politizáltak estig, politizáltak vacsora alatt is, aztán Erzsi korai visszavonulása után folytatták vizesbor mellett jóval éjfél utánig. Imre már korán elkottyantotta a nagy titkot. Az is hamar kisült, hogy tegnap volt a születésnapja, immáron a huszonharmadik. Az ifjú férj és leendő apa boldogan ment aludni, minden szó egész nap csak boldoggá tehette. Hogy Erzsit fel ne költse, sötétben vetkezett, óvatos lassúsággal. De egyszer csak felütötte a fejét. Jól hallott volna? Várt egy kicsit. Igen, most már kétségtelen volt: Erzsi még ébren volt és sírt.

Imre rémülten gyújtott gyertyát.

— Erzsikém, az Isten szerelmére, mi bajod van?

— Semmi.

— Ilyet nekem ne felelj, mert megharagszom. Ha nem volna bajod, nem sírnál. Azonnal ki vele, mi bajod van.

— Rosszul esik, hogy így egyedül hagytál.

— Egyedül? Azt hittem, alszol. És vendégeim vannak.

— Benézhettél volna egy percre. A vendégek addig el lehettek volna. Hát én már semmi sem vagyok neked, mihelyt vendégek vannak? Legalább jött volna el Klári néném, ha már Pali bátyámat elhoztad, hogy nekem is lett volna kivel beszélgetni. Tik odabent olyan jól szórakoztatok, meg nevettetek, meg minden, én meg itt sírtam egyedül a sötétben.

Imre bámult hol maga elé, hol az asszonyra. Hirtelenében nem tudta, hányadán áll. Semmiben nem érezte magát hibásnak, és íme, az asszony itt sír hajnalban az ágyban. Pedig föld és ég szakadjon össze, de Erzsinek nem szabad sírni. Leült ágya szélére, megfogta a kezét. Elkezdtek beszélgetni. Nem veszekedtek egy szót sem, csak nem jutottak dűlőre. Erzsi panaszkodott, Imre nem értette. Végre Erzsi egy új szót mondott.

— Únom magam ilyenkor, hát nem érted? Te szórakozol, én meg únom magam.

— És ezért sírsz?

— Igen, ezért sírok. Mert nekem nincs borzasztóbb, mint mikor únom magam.

— Ó, te édes csacsi, te, hát akkor igazán nincs semmi baj. Már azt hittem, baj van. Ezentúl majd vigyázok, hogy ha nekem társaságom van, akkor neked is legyen. Majd úgy hívok vendéget, hogy asszony is jöjjön. Bár a vendégszoba miatt nem mindig lehet. Az ilyen politikai beszélgetés meg téged éppen úgy únt at, mintha nem volnál ott. Egyszóval megeshetik, drága mindenem, hogy ilyen éjszaka, mint a mai, megint adódik. Akkor bizony áldozatot kérek tőled, drágám. Az életemhez tartozik a politika, s az én sorsom a tied is. Meg majd a babáé is. Okosnak kell lenni, angyalom, belátónak. De ezt csak úgy elvileg mondom. Mindig vigyázni fogok, hogy ne unatkozzál. Jól van így?

— Minden jól van, ha te mondod. Olyan okos vagy, olyan jó vagy...

A kisírt szemek békés mosollyal aludtak el. És vidáman ébredtek. De az ujonnan felmerült probléma nem aludt el ilyen hamar. A politika igen kezdett zajlani. Imrének minduntalan be kellett menni Gyarmatra. Mikor hazajött, duzzogás kezdte fogadni: miért jött ilyen soká, olyan rossz volt egyedül, nem ülhet örökké a Maithényiék nyakán. Ha váratlanul hintó fordult be az udvarra és valamelyik vármegyei úr jött el tanácskozni, Erzsi idegesen járt-kelt a házban, né-

mán tüntetett azzal, hogy ő magára van hagyatva, vele nem törődik senki. Mindezekből nem származott veszekedés, mert Erzsi nem veszekedett, csak legfeljebb sírt, Imre pedig szintén nem veszekedett, csak gyöngéden magyarázott és kérlelt. Lehozta volna a csillagot is a leendő anyának, aki iránt a családi és szerelmi érzéseken felül még emberi részvétet érzett: az asszony kezdett gyakorta rosszul lenni és ilyenkor szívtépően panaszkodott. Imre szerette volna édesanyja asszonyi segítségét kérni, hiszen emlékezett rá, hogy az anya milyen teljes odaadással állott Marie és Nincsi lányai rendelkezésére, mikor azoknál istenáldás következett. Most azonban merev tartózkodást mutatott. Egy pár rövid mondatban összefoglalta tanácsait a fiatal asszony életmódját és táplálkozását illetően, ha nagyritkán kurta látogatóba elnézett Csesztvére, de aztán másra fordította a beszédet. Ha pedig arra került a szó, hogy a Madách-család legifjabb rügye Sztregován pillantsa meg a napvilágot, amit Imre nagyon szeretett volna, az öreg hölgy kitérően és határozatlanul válaszolt: messze van az még, s ő a nyarat különben is minden valószínűség szerint Pesten fogja tölteni.

Az ifjú férj belenyugodott anyja tartózkodásába. Szentül hitte eleinte, hogy élete két asszonyát, anyját és feleségét, össze tudja melegíteni. Most már megalkudott a sorssal abban, hogy ha benső, szeretetteljes viszonyt nem igen tud teremteni köztük, legalább megtartja őket a normális békesség keretei között. Erre meg is volt a reménysége, hiszen messze kerültek egymástól, ritkán találkoztak, surlódásra nem igen akadt alkalom. Hogy anyja a leendő unoka ügyétől már eleve távol tartotta magát, az kissé rosszul esett neki, de megvigasztalta magát azzal, hogy így legalább kevesebb az alkalom a bajra. Az ő feje úgyis elég gondban főtt, a politika napról-napra komplikáltabb helyzeteket teremtett a megyében, Erzsi érzékeny

állapotát pedig sok gondba került respektálnia, úgyszólván kötéllel fogta a vendéget Gyarmaton, vagy az országútmenti kastélyokban, hogy míg ő végnélküli tanácskozásokban vesz részt, az asszonynak ne legyenek elhagyott órái.

A politikában az történt, hogy Bécsből Budán keresztül csakugyan De la Motte des Aulnois grófot küldték helyettes főispánnak Nógrádba. Az egész országban ilyen helyettes főispánokkal, adminisztrátorokkal igyekeztek megnyomorítani a renitens megyéket. Itt-ott meg is jelent egy-egy heves kifakadás az adminisztrátori rendszer ellen a sajtóban. Imre érdeklődéssel olvasgatta hajdani iskolatársa, gróf Andrássy Gyula, e tárgyban frott, eléggé éles Pesti Hirlap-beli cikkeit. A nógrádi rendcsináló, ez a francia nevű gróf, olyan családból származott, amely a nagy francia forradalom idején menekült Magyarországra, s a lefolyt ötven eszendő alatt már teljesen gyökeret vert itt. Az öreg gróf, De la Motte Károly, egy Szapáry-grófkisasszonyt vett el feleségül és e réven rokonságot tartott a jó mágnáscsaládokkal is. Mária leányát egy Gyömöreyhez, Izabellát Csernyus Emánuelhez, Lujzát Ragályi Miksához adta feleségül, tehát leányágon átolvadt a köznemességbe, de Antal gróf, az egyetlen fiú, ragaszkodott főnemes voltához, a bécsi belügyminisztériumban vállalt szolgálatot, megszerezte a kamarási rangot és mikor mint nógrádi vonatkozású embert Bécsből ideküldték a görbe hegyek országába rendet csinálni, a kellő gőggel és eréllyel fogott hozzá misszziójához. Mindenekelőtt levelet írt a vármegyének, hogy bemutatkozása céljából január tizenhatodikára közgyűlést kér.

Itt mindjárt talpraállottak a rendek. A sok gyarmati tanácskozásnak, kastélyokban, kúriákon tartott konventikulumoknak eredményeképpen a megye azzal kezdte, hogy az új főispán ne szabjon a rendeknek terminusokat. A közgyűlés meglesz, de nem tizenhato-

dikán, hanem tizennyolcadikán. Ha a főispán aznap nem ér rá, nem okvetlen muszáj eljönnie.

De az új főispán nem esett a feje lágyára. Eljött a vármegye által kitűzött dátumkor. Bemutatkozott viharok és botrányok közt, nem törődött semmivel.

Az ellenzék óriás erőfeszítéssel fogott neki a tisztújítás előkészítésének. Fanatikus korteskedés folyt innen is, túlnan is, rettenetes összegeket prédáltak el agitációra: a választás pénzzel táplált technikáját itt találták volt fel Nógrádban, a huszas évek katolikus-protestáns megyei összecsapása idején s azóta egyre fejlettebben alkalmazták. Talpon volt az egész megye, feszült izgalom várta az egyes tisztségek betöltését. Minden legény a gátra! Ez volt a jelszó, és ez a jelszó elérkezett Csesztvére is. Imrének hivatalt kellett vállalnia. Nem mult el nap, hogy ne jöttek volna kapacitálni: a megye egyik legelső családjának sarja, tekintélyes ember, kitűnő szónok, népszerű egyéniség, az ilyen embernek kötelessége a maga súlyát a párt mérlegébe dobni.

Imre sokat vívódott magában. A közgyűlés körülbelül akkorra volt esedékes, amikor a kisbabát várták. Minden gondolata tiltakozott a hivatali szolgálat ellen. Emberlenéző világfájdalma már nem volt ugyan olyan vitriolos, mint azelőtt, mert szerelmi boldogsága enyhítő fátyolt terített arra is, de ha arra gondolt, hogy csöpp gyermekét és a fiatal anyát minduntalan itt kell hagynia majd a hivatal miatt, az idilli boldogság vágya fellázadt benne a terhes kötelesség ellen. És milyen állást vállaljon? Az első alispáni állást a főispán mindenáron a kormánypártnak akarta megszerezni, s minden jel arra mutatott, hogy az eddigi másodalispánnak, a pecsovicspárti Károlyi Jánosnak nem is lehet ellenjelöltet állítani. A másodalispánságra máris volt három jelölt. Dessewffy Ottó, Repeczky Ferenc, Sréter László. Negyediknek odaállani bajos. Főszolgabiró, vagy

szolgabíró semmiesetre nem akart lenni, az nagy elfoglaltsággal jár. De Szontagh Pál megtalálta a megoldást: Imre lépjen fel főbiztosnak.

Ez gondolkozóba ejtette a leendő apát. A főbiztosnak, vagy vármegyei nyelven szalmakomiszárosnak, csakugyan nincs sok dolga: ő intézi a katonaság szállási és élelmezési ügyeit a megye nevében. Takarmányt vásárol, utalványokat ír alá, császári tisztekkel tárgyal. Amellett inkább dísz, mint állás; annakidején atyja is főbiztos volt Nógrádban. És nem közömbös, hogy az ellenzék kézben tartson egy megyei poziciót. Erzsivel is hosszan tárgyalta a kérdést, de az asszony nem sok érdeklődést mutatott. Minden gondolatát az igen közeli nagy esemény foglalta le. Rettegett. Annyi ismerőse halt meg gyermekágyi lázban, hogy Imre nem győzte bátorítani, dédelgetni, vigasztalni.

A politika és a család párhuzamos izgalma a végletekig fokozódott. Amellett nem lehetett tudni, melyik érkezik hamarabb: a közgyűlés, vagy a kisgyerek. A legfeszültebb napok még izgalmasabb híreket hoztak. Az anya, akinek asszonyi segítségére Imre mégis csak számított egy kicsit lelke mélyén, köszvényére hivatkozva, hosszú kúra céljából Pestre költözött; most már látnivaló volt, hogy az életreszóló eseménynél nem lesz jelen. A pártok eszeveszetten korteskedtek, a másodalispáni állás körül eddig nem látott csata folyt. A fehértollas Sréter-kortesekkel tele volt az országút az egész megyében, Sréter két sógora, Hanzély Laci és Hanzély Feri, heteken át nem háltak ágyban és mind a ketten úgy berekedtek, hogy hangjukat nem lehetett hallani. Egy szép napon megjelent Csesztvén Marie, az idősebb nővér, éppen egy politikai megbeszélés kellősközepén. Félrevonta öccsét bizalmas testvéri beszélgetésre és megvallotta, hogy szerelmes. Megismerkedett egy magyar származású, de osztrákká nevelődött császári lovastiszttel, bizonyos

Balogh Károllyal, és beleszeretett. Meg is únta már az özvegységet, hozzá akar menni, anyjának még nem szólt, mert nagyon fél tőle. Kéri Imre testvéri támogatását. Ugyanekkor két fivére ügyeivel is elég dolga volt Imrének. Károly ott akarta hagyni aljegyzői állását, mert a fővárosba akart menni a helytartótanácshoz, a pártok közötti alkudozásban azonban az üresen hagyott állásért tiszteletbeli aljegyzőséget követelt a harmadik Madách-fiú, Pali számára, akit egyévi pesti ügyvédi gyakorlatra akartak küldeni. Végül igen nagy családi zavart okozott Huszár Sándor, a Nincsi férje. Valami bérleti dologban végleg és visszavonhatatlanul összeveszett anyósával. A testvérek próbáltak rendet csinálni, de hiába: Huszár Sándor is konokul ragaszkodott a maga igazához, az öregasszony is. Nincsi pedig mit tehetett egyebet, férjeura mellé állott. A veszekedés úgy elmérgesedett, hogy Huszár Sándorék és Sztregova között minden családi viszony megszakadt. Nincsi mintha megszűnt volna a Madách-familia tagja lenni. Amellett az aratás igen rosszul ütött ki az idén, a mértéktelen sok eső a negyvenhatos esztendőt katasztrófaszerűen tönkretette, Imrének, mint gazdának, a legnagyobb gondokkal kellett a tél elé tekintenie. Százféle tárgyalás, ügy, baj, gond, futkosás, izgalom szakadt rá, s mindezek mellett naponta azzal ébredt, hogy hátha a mai napon születik meg a csesztvei trónörökös.

Az izgalmak és gondok feszültsége most már elviselhetetlenné vált. Mikor a július tizenötödiki közgyűlésre indulóban megcsókolta feleségét, úgy érezte, hogy ereje éppen a mai napig biztos, tovább már nem ment volna a dolog.

Az ügyes és serény főispán csakugyan behozta a kormánypárti első alispánt, Károlyi Jánost. Fráter Pál ezzel letűnt a nógrádi megyei politika homlokzatáról. A többi állásokba azonban tömött erővel nyomult be az ellenzék. A második alispáni állás szenvedelmes küzdelem után a Sréter Lászlóé lett, a Hanzély-fiúk majd megbolondultak örömükben. Szontagh Pali megmaradt szécsényi szolgabírónak, a közgyűlés második napján pedig Madách Pál megkapta a tiszteletbeli aljegyzői állást. Imre főbiztosi állása felett nem is szavaztak a rendek, a főispán a nagy éljenzést látván, ellenjelölt hiányában kihirdette, hogy Madách Imre táblabíró közfelkiáltással főbiztosnak választatott.

Most pihenni lehetett volna a megyei politika elcsendesedett harcterén a nagy ütközet után. De a százszorta nagyobb izgalom most következett. Tehetetlen várakozás, lélekszorongató aggodalom. Egyik napról, sőt egyik óráról a másikra.

— Jól vagy, angyalom?

— Csak a lábom fáj. És félek.

Ölelés, csók, olyan féltően, olyan gyengéden, mint ahogy a sóhajtást, vagy a napsugarat ölelné, csókolná az ember. Ez volt most Erzsi, mind a kettő: aggodalom sóhaja, kimondhatatlan boldogság reményének napsugara.

Egy napon hintó fordult be a csesztvei udvarra és özvegy Madách Imréné szállott ki belőle. Imre éppen a juhásszal és Matolcsyval tárgyalt a tornácon. A csűr felől idehallatszott a cséphadarók csattogása.

— Wie geht es deiner Frau? — kérdezte az öreg hölgy, mikor a meglepett fiú boldog és egyszersmind kérdező arccal segítette le a hintóból. Nem kerülte el pillantását, hogy a hintón hátul ott volt a bőrszíjakkal felkötözött „Bettsack", amelyben anyja saját ágyneműjét hordozta, ha egy napnál tovább terjedő tartózkodásra indult.

— Köszönöm, édes mamám, még mindig semmi. A jó Isten meg fog áldani, hogy eljöttél, nem is tudom, hogyan köszönjem meg kegyességedet.

Az anya egy szempillantás alatt átvette a parancsnokságot. Ő tudta, hogy jókor jön. Még le sem

húzta ápolt kezéről az úti kesztyűt, már intézkedett, hogy hol fog aludni, már rendelkezett kocsis és lovak dolgában. Kezét kézcsókra nyújtotta az előcammogó Erzsinek, aztán orcáját tartotta csókra.

— Te csak végezd a dolgodat, Emi, rád most nincs szükségünk.

A két asszony visszavonult, Imre pedig otthagyta a juhászt Matolcsyval. Nem tudott most gondolni semmivel. Elment a parkba és leült, hogy háborítatlanul boldog lehessen. Hát mégis eljött. Mégis anyja maradt. Anyja, akitől mérföldekre és hónapokra elszakadhat, de aki az élet nagy óráiban megjelenik, mint a segítség ősi gondolata. Ó, ha ez a két asszony megtalálná egymást, ha összemelegednének a kis unokán keresztül, milyen szép lenne az élet...

Az anya három napig járt-kelt, intézkedett, előkészített, parancsolt. Menyét nem engedte beleszólni semmibe. Egyetlenegyszer történt, hogy Erzsi egy intézkedést valami teknőről meg akart változtatni, de anyósa azonnal rácsapott:

— Ehhez te nem értesz. Ha nem bízod rám magadat teljesen, akkor én itt fölösleges vagyok.

Erzsi rémülten hallgatott el. Puszta életéért reszketett és megértette a fenyegetést. Csak most látta, hogy milyen borzasztóan segélytelen lett volna az energikus, mindig sarkán álló öregasszony nélkül. Eredetileg Imre valamelyik nővérét akarták elhívni, tapasztalt anya volt mindakettő. De azokból hiányzott volna az akaratnak, a vezetésnek az a vasból való szilárdsága, amelyre akárki bízvást rátámaszthatta sorsdöntő óráit.

A harmadik napon hajnalban Imre arra riadt fel, hogy Erzsi nyöszörögve rázza.

— Szólj anyádnak.

Imre csetlő-botló, szívdobogtató izgalomban költötte fel édesanyját. Az öregasszony egy pillanat

alatt talpon volt. Csak magára kapott valamit, már csoszogott a hálószoba felé nyugodtan, éberen.

— Te most menj el valahova, mert láb alatt vagy. Legjobb volna, ha felvernéd Maithényiékat és lefeküdnél náluk. Mikor kell, majd érted küldök.

— Igen. Csak előbb még Erzsinek köszönök.

Bement ő is a hálószobába és kezet csókolt Erzsinek. Hosszasan, hálásan, bocsánatkérően, rajongva, boldogan. Azán kapkodva öltözött. Közben az anya elfújta a gyertyát.

— Ezt nem kell pazarolni, már világos van. Te most menj el, csak zavarsz, Emi.

Imre elment. Vagy inkább elkotródott. Azzal a boldogságból, aggodalomból, kínos zavarból s a fölöslegesség szégyenéből kevert lelkiállapottal, amely a férfiakat ilyenkor elfogja. Már felkelt a nap a cseszt-vei domb fölött. Zúgó, zsibbadó homlokát enyhítően simogatta a reggeli hűvösség, a fák nedves levelein megcsillant a fény, a madarak felháborító gondtalansággal csicseregtek. Elment Maithényiékhoz, de nem verte fel őket. Leült a tornácon. A cselédség akkor fogott a napi munkához. Ébredt az udvar, állatok hangos életöröme döfött bele a síma reggeli csendbe. Imre ült és meredt maga elé az álmatlanságtól kábult fejjel, a jövendő gyermek csodálatos örömével.

Öt óra tájt kilépett a házból a gazda, Maithényi Pali. Meglepetve látta Imrét a tornácon gunnyasztani. Mikor megtudta, miről van szó, vállára veregetett, bátorította, bíztatta. Reggelit hozatott a tornácra, bőségeset, étvágygerjesztőt. Imre belekóstolt, de eltolta. Az izgalomtól nem tudott enni. A beszélgetést sem bírta, felkelt, járkált az udvaron. Ha fiú lesz, Imrének fogják hívni. Erzsi is így akarja. Szép, egészséges gyerek lesz, szabad, modern, bátor embernek fogja nevelni. S hajlott korára látni fogja fia felnőtt boldogságát. Egy ilyen percben, mint most, majd mellette

lesz, és ketten fognak örülni a kettős örömnek, mint meghitt barátok.

Maithényi Pál megreggelizett és elment gazdasági dolgai után. Idehallatszott pattogó szava, ahogy valami kötőfék miatt lehordta a kocsist. Az idő nem akart múlni. Imre nekivágott ideges türelmetlenségében, hogy járkál egyet a faluban. De rögtön visszafordult: hogyan is gondolhatott ilyet? Hiszen ha jön a hír, nem találja itt az apát. Tovább kódorgott az udvaron.

Végre jött lihegve a kis konyhalány.

— A méltóságos asszony izeni, tessék azonnal jönni.

— Mit tudsz, beszélj, fiú, vagy lány?

— Kisfiú született, kezét csókolom.

Imre benyúlt a zsebébe, kivett egy nagy bankót. Azt a konyhalány kezébe nyomta a hírért és őrjöngő boldogsággal rohant haza. Végig az udvaron, be az előszobába. A hálószoba előtt anyjába ütközött. Viharosan meg akarta ölelni, de anyja arcán meglátott valamit, amitől ölelésre tárt karja bénán, habozva lehullott.

— Meghalt a gyerek, — mondta az öreg hölgy merev arccal, — alig élt pár percig. Én kereszteltem meg. Isten akaratában meg kell nyugodni, fiam.

Aztán utat kért magának, amelyet fia elállott.

— Eressz, megyek befogatni. A feleségednek megmondtam mindent, rám már nincs szükség.

Arcán komorság ült és valami igen messzinek tetsző lenézés.

III.

A rendkívül rossz termés következései már ősszel meglátszottak. Évtizedek óta nem látott nyomorúság köszöntött rá a megyére. A megye alsó részén is

súlyos téltől lehetett tartani, de fent a hegyek apró tót falvaiban, máris fahéncsot őrölt a paraszt és gyökereket kapart ki a földből. Éhinség fenyegetett, sőt voltak, akik jobbágylázadástól tartottak. A megyeházán egyre gyakoribb tanácskozások folytak, valamit kellene csinálni.

Ekkor megvillant a szabadelvűek fejében a gondolat. Itt az alkalom, hogy rést üssenek a rabszolgavilág elkövesedett hagyományain. A nyomorúság csökkentéséhez pénz kell, azt pedig adóban nem lehet behajtani, hiszen éppen azoktól kellene beszedni, akiket az éhenhalástól félt a vármegye. A kormánynak nincs pénze, az nem ad. De ha adna is, az ellenzéki és gőgös Nógrád még kölcsön sem igen szeret pénzt elfogadni a kormánytól. Itt a vakmerő gondolat tehát: adózzon a nemesség. Nem baj, ha a neve más lesz, nem adó. Az a fő, hogy a vármegye fizető-kötelességet rójjon ki a nemesekre és hajtsa be rajtuk. Első gondolatra elképzelhetetlen, de ha sikerül, megbecsülhetetlen lépés történt a szabadság útján előre.

A reformpártiak burkolt szövegű terve óriás ribilliót keltett a vármegyében. A konzervativek becsődítették — régi rendszerük szerint — a bocskoros nemeseket, a falusi jegyzőket és mindazokat, akiket „quasi honoratior" névvel illetett a vármegyei nyelv.

Ezernyolcszáznegyvenhat november tizenegy.

A közgyűlés terme teljesen megtelt. Kiki türelmetlenül várta a megnyitó formaságok ledarálását. Végre gróf De la Motte átadta a szót Veres Pál második főjegyzőnek, hogy az a kiküldött választmány nevében tegyen javaslatot, s a javaslatot a közgyűlés pontonként tárgyalja le.

Veres Pál halálos csendben olvasta:

— A megyénkben általányosan félhető inség enyhítése tárgyában kiküldött választmány legcélszerűbbnek találta a legutóbbi országgyűlési költségek-

nek, vagyis huszonhároméezerkilencszázhatvanegy forintnak és kilenc egész három nyolcad pengő krajcároknak, a nemesség közt kötelező erővel történendő kivetését olyformán, hogy abból közmunkák tételvén meg, csupán az éhséggel küzdőknek szolgáljon ez keresetmódúl.

Már erre kitört a vihar. A reformerek úgy eszelték ki a tervet, hogy ne lehessen jótékonykodásnak magyarázni a pénzáldozatot. Ezt rögtön átlátták jobboldalon is. Mindenki kiabált.

— Nem kell! Pereat! Maradjon! Éljen!

Percekig tartott a fülsiketítő zsivaj. A főispán nagynehezen rendet csinált. Az ellenzéki Kubinyi Ferenc volt az első szónok a szabadelvűek szereposztása szerint. Ő kelt fel helyéről.

— Tisztelt közgyűlés! Az esetre, ha a tekintetes karok és rendek elfogadják a...

Ebben a pillanatban süvítve repült keresztül egy hang a termen. A mezei hadak sorából felpattant egy hórihorgas, gubás kurtanemes. Kinyujtott kézzel kiáltotta:

— Én ősi szabadságomat nem engedem és nem fizetek!

Újabb lárma. Éljenzés. Tiltakozás viharosan, vegyesen, percekig. Éppen elég ideig, hogy Kubinyinak jó visszavágás jusson eszébe:

— Az ősi szabadságok közé tartozván a szólásszabadság is, intem az urat, hogy engem kihallgasson.

Ez tetszett. Hallgattak. Kubinyi hosszú beszédben fejtegette azt, ami nem volt igaz: hogy ez nem adó, csak önkéntes subsidium. Érvelése hosszadalmas volt, komplikált, körmönfont. Mikor végre leült, az előbbi kurtanemes, hogy mégis az övé maradjon az utolsó szó, odakiáltott:

— Nagyságos Kubinyi úr most vetette meg követségének fundámentomát.

Nem igen hallgattak rá. Kormánypárti szónok következett: Szent-Iványi Anzelm, kamarás, Nógrádnak két izben volt követe, előkelő öregúr, a maga pártján nagy tekintély.

— Tisztelt közgyűlés! A rendeknek akkor sem volna módjukban adót kivetni, ha akarnának. Sőt a törvényben, melynek paragrafusait én elősorolni nem akarom...

— Mert nem tudom! — rikkantott közbe egy vídám ellenzéki hang.

Nagy nevetés. Szent-Iványi megsemmisítő pillantást vetett a közbeszólóra és változatlan méltósággal folytatta a dikciót. Hosszas volt ő is. A rendek egyre türelmetlenebbek lettek. Mozgolódtak, minduntalan közbeszóltak, a paragrafusokat és jogi fejtegetéseket igen únták. Pedig egyik beszéd a másikat követte, és mind ilyen jogi alapú. Elmondta jogi érveit a jobboldali ember, akkor felállt a baloldali és újabb törvényeket citált, akkor megint ráduplázott jogilag a következő jobboldali. A szónokokat már nem hallgatták, a kurtanemesek egyre hangosabbak lettek, már vérszemet kaptak, már úgy mutatták a jelek, hogy az ellenzék terve megbukik. Kiki segítse saját jobbágyait, — ez lett a jelszó.

A terem bejáratánál állott a főkortes. Hatalmas alak, borvirágos orrú, nagyhasú ember. Az volt a leghangosabb, azonkívül az vezette a kormánypárti lármát. Azért a zsoldért, amit a konzervativok pártpénzéből kapott, alaposan megdolgozott, az igaz. Ha elkezdett kiabálni és feltartotta a kezét, éktelen zsivajjal követték vezényszavát a mezei hadak. Maga a kormánypárti alispán is megúnta a fülsiketítő rendetlenséget és félbeszakítván a tárgyalást, rendre intette. Nem használt. Rendre intette, emeltebb hangon, másodszor is. Akkor már beljebb jött a főkortes, ott állt meg a rendek közt karbafont kézzel, hiába kiabálták, hogy üljön le.

Az ideges és feszült hangulatban Szontagh Pál kelt fel. Egyenesen a kurtanemesekhez fordult.

— Már engedjenek meg, hogy gyanakszom, de önök bizonyára valakinek fellovalására jöttek be, s céljokat nagyon téveszték. Mert kérdem önöket, kik között sok kerületemben lakó jóismerőseim vannak, mit fizetnek önök az országgyűlésre? Most pedig bejövet legalább egy tizest elköltöttek, miből hármannégyen is kifizethették volna a rájok vetendő összeget.

A főkortes érezte, hogy baj van. Ez okos szó volt és cáfolni nem lehetett. Elkezdett tehát kiabálni, s intett a kurtanemeseknek, hogy csináljanak zsivajt. Olyan pokoli lárma támadt, hogy most már a tiszti főügyész intette meg. Irgalmatlanul megfenyegette, hogy ha még egyszer lármát csinál, hajdúkkal fogja kivezettetni.

— Azt én nem várom meg, a keserves csillagát az ilyen közgyűlésnek! Ilyet még az öregapám se látott, hogy már szólásszabadság sincsen a vármegyében! Csinálják az urak, ahogy tudják. Ünnepélyesen protestálok!

És nagy haraggal kidobogott a teremből. Most már aztán rendben ment a tanácskozás. A jobboldaliak egyre bátrabban beszéltek, a baloldaliak egyre lankadtabban.

Ekkor állott szólásra Madách Imre táblabíró. Azonnal csend lett. Kiki figyelemmel várta, hogy a kitűnő orátor hírében álló táblabíró mit fog mondani. Minden szem feléje fordult. Sovány, horpadt mellű alak, vékonyvállú, beesett arcú, szőke szakállas. Aki csak ott ült a teremben, mindenki rokonszenvvel nézte. Dúsgazdag kamarás apa ivadéka, mégsem a mágnásokkal tart. Atyafisága csupa erős katolikus, ő mégsem átallotta elvenni azt a református lányt, akibe beleszeretett. Tiszta meggyőződésű ember, állás sem kell neki, rang sem, cím sem. És a közért való

buzgalmát, amelynek őszinteségét még ellensége sem vonhatja kétségbe, csupa csapással fizeti élete sorsa: ő maga nagybeteg, talán nem is viszi sokáig, első gyereke holtan született. Hervatag, átszellemült alak, akiből már alig maradt fizikum, csak éppen annyi, amennyi az eszmét hordozni elégséges.

— Ismerjük a népnek iránt unki érzelmét, — mondta feszült csendben a fiatal táblabíró, — most volna idő, mikor felebaráti szeretetnél fogva, de éppen úgy saját javunkon s népünköni segítésvágynál fogva nyújthatnánk nekiek segélyt.

Meghökkent csend hallgatta a szavakat. Ez az ember mintha egy más világ küldötte gyanánt egy eddig észre sem vett, meg sem említett ország üzenetét kezdte volna mondani. Az eddigi szónokok Werbőczyt idézték, vármegyei szervezetről beszéltek, száz latin szövegű artikulust vagdostak egymáshoz, jogi kifejezések vékony árnyalatait latolgatták, de erről még nem szólt egyik sem: az éhes tót parasztról. A nógrádi vármegyeháza nagytermében megjelentek a Janók és Misák, nem ugyan saját valójukkal, hanem létük említésével egy nagyúr szavaiban. De a kurtanemesek, régi családok elparasztosodott ivadékai, kukoricaliszten élő nincstelenek, akiket csak papíroson élő hajdani kihirdetésük tett különbözővé az ugyanilyen sorban élő zsellértől, felütötték a fejüket: mit beszél ez az ember, hiszen ők mégis csak nemesek, ha szemük az éhségtől szikrázik is.

— Ha most is megvonjuk segítségünket tőlük, az éhesektől, — folytatta halk, zengő hangján a szónok, — idegenkedésök még nagyobb fokra lépend, átlátva azt, hogy mi saját erőnkből tenni semmit az ő jólétükre nem akarunk.

Madách táblabíró most a konzervativok csoportja felé fordult:

— Ami pedig azok véleményét illeti, kik a földes-

uraktól csupán a saját alattvalóikra terjedő segedelmezést kívánják...

Mint a brilliáns kardvívó, a szónok máshova suhintott a mondat pengéjével: arcával is, szavával is a mondat közepén a konzervativok által pénzen becsődített bocskoros nemesekhez fordult, úgy folytatta mondanivalóját:

— ...s mit szegényebb sorsú nemes barátink nagy hévvel felkarolni látszanak, csak azt mondom, hogy ők nagy csalódásban vannak. Ha ezt kívánják, önhasznok ellen törekszenek. Mert akkor önöket, kik szegényebb sorsúak, ki fogja segíteni?

A szónok itt szünetet tartott. A tömör csoportban egymás mellé helyezkedett kurtanemesek meghökkenve hallgattak. A szó elevenükre tapintott. A kortes zsold valóban elég mára, meg holnapra, de ki ad nekik enni a télen? Ha minden földesúr saját jobbágyait tartozik csak segíteni, s ezt a vármegye határozatilag kimondja, akkor ők lesznek a borzasztó igéretű tél egyetlen áldozatai. Ők, a földetlen földesurak, a krajcártalan nemesek.

Madách Imre most már hozzájuk beszélt személy szerint:

— Önöket, kik szegény sorsúak, vajjon ki fogja segíteni? Önöknek nincs földesurok, önök nemesek és szabadok. S mert nemesek és szabadok, éhen veszhetnek.

A torzonborz, busa, nagybajuszú orcák mereven tekintettek maguk elé. Most róluk volt szó, mindennapi kenyerükről, asszonyukról, gyerekükről.

— Mikor éhes az ember, nincsen nemes és nemtelen ember, nincsen úr és jobbágy. Ha a közgyűlés megszavazza a kivetést, önöknek nincs félnivalójuk, önök csak kaphatnak. A nagyon szegénytől, akinek semmije nincs, semmije sem vétethetik el, de a közsegedelemben akkor is részesülhetend, ha nemesnek született. Kérem a javaslat elfogadását.

A sápadt, vézna táblabíró leült. Hosszú csend támadt utána. Ellentmondani nem mert senki, viszont éljenezni senkinek sem jutott eszébe. Ez nem olyan beszéd volt amely pereálot, vagy éljent kívánt. Ellenzékiek és kormánypártiak vonakodtak egymásra nézni. Mindenki magába nézett, mintha egyedül lett volna.

Tompán hangzott a főispán szava, mikor felhívta a következő szónokot. Az kormánypárti volt, de nem hallgatta, senki. A kurtanemesek kivonultak a folyosóra tanácskozni. Összebujva tanakodtak ott; aki megkísérelte közéjük menni, hogy kapacitálja őket, azt elzavarták maguktól.

A felíratkozott szónokok elfogytak. A főispán elrendelte a szavazást. A voksok négyötödrésze az ellenzéki indítványra esett: a vármegye kiveti a költséget a nemességre és behajtja. A főispán kihirdette az eredményt és a közgyűlés folytatását másnapra halasztotta. A rendek álmélkodva néztek egymásra. A legtöbb ember csak homályosan értette, hogy itt mi történt. Akár adónak nevezzük, akár nem adónak: a nemes fizetni köteles. Hogy a jobbágy éhen ne pusztuljon. Sőt, ami egyelőre át sem láthatóan fantasztikus: a gazdag nemes köteles fizetni, hogy a szegény nemes se haljon éhen. Töprengő arcok néztek egymásra, mi volt ez, hogy volt ez? Az emelvényen Veres Pál még ott ült és körmölt. A jegyzőkönyvet írta, amelyet többé nem vakarhatott ki Nógrád életéből senki.

A folyosón két ember találkozott: Szontagh Pál és Madách Imre. Egyszerre tárták ki karjaikat és egyszerre ölelték meg egymást. Aztán Szontagh, a folyton hitetlenkedő, cinikusan tréfáló Szontagh, megszólalt:

— Tudod-e, mi az, amit most csináltunk, Imre?

A másik bólintott.

— Tudom. Történelem.

IV.

Marie szerelmi regénye úgy kezdődött, hogy mikor anyját ment meglátogatni Pestre, a váci hajón vitája támadt egy részeg emberrel. A berúgott utas gorombáskodni kezdett a magányos hölggyel és látván, hogy annak senki sem siet segítségére, vérszemet kapott: még durvábban támadt rá. Marie sírvafakadt. Ekkor egy dragonyos kapitány lépett oda, galléron ragadta a handabandázó részeget és odapöndörítette a lóca sarkába. Az nyekkenve ült le és meg sem mukkant többet. A tiszt pedig körülnézett.

— War kein Mann da?

Vagyis hogy nem akadt itt férfi, aki a megtámadott hölgy védelmére kelt volna? Volt ott férfi a közelben nem egy, de azok most még buzgóbban merültek a táj, vagy a kezükben tartott ujság tanulmányozásába. A tiszt megállt a hölgy előtt, összecsapta sarkát, megbiccentette fejét és elment.

Marie romantikus, rajongó lélek volt, az epizód egy Életképek-beli beszélyhez hasonló, a tiszt pedig igen szép férfi. Fehér kabátot hordott, arcán se szakáll, se bajusz, két füle mellett barkó. Válla széles, csípője keskeny. Mozdulata, fejbiccentése az előkelő szalonokhoz szokott lovastiszté. Ahogy ellépkedett, daliás sarkantyúpengéssel, le sem aratva a csinos hölgy köszönetét, fel sem használva az olcsó ismerkedési alkalmat, olyan előkelő volt, olyan gavallér, hogy Marie egy szempillantás alatt beleszeretett.

A kiszállásnál találkoztak. Marie illendőnek érezte, hogy megszólítsa. Természetesen németül.

— Kérem, én forró köszönettel tartozom önnek, kapitány. Kinek köszönhetem a lovagi segítséget?

Kezét nyujtotta. A dragonyos szalutált és kezet csókolt. És mosolygott. Szép, egészséges, fehér foga volt neki.

— Bagatelle volt, asszonyom. Különben Karl Balogh, Edler von Mankóbük a nevem.

Ebből beszélgetés származott. Elég hosszú beszélgetés, mert sem a hölgy, sem a kapitány nem akartak tolakodni, a zsúfolt nyári közönség pedig lassan jutott le a partra egyesével a keskeny pallón. A hölgy elmondta, hogy kicsoda s hogy anyját látogatja. A kapitány elmondta, hogy ő a Lajos bajor király nevét viselő kettes dragonyosoknál szolgál, és az ezred másodtulajdonosának, báró Lederer Ignácnak, Magyarország vezénylő tábornokának segédtisztje. Van egy kanonok nagybátyja Vácon, ezt volt most látogatni.

— Mához egy hétre megint kimegyek hozzá, — mondta a szép dragonyos csak úgy mellesleg.

Aztán elbúcsúzott a hölgytől, mert éppen kiértek beszélgetés közben a partra. És Marienak csodálatosképpen úgy alakultak a dolgai, hogy pontosan egy hét mulva megint meglátogatta a Pesten gyógyítkozó anyját.

— Was für ein Zufall! — mondták mind a ketten napsugaras tekintettel, mikor a váci hajón megint találkoztak. Most már beszélgettek egész úton végig. Már közös ismerősökre is akadtak diskurálás közben. Lederer báró a Tisza Lajos nővérét bírta feleségül, nagy szalónt vittek, s ott a segédtiszt természetesen mindennapos volt. Jó társaság járt oda, gróf Festeticsnétől, a palatinus főudvarmesterének feleségétől kezdve Marczibányi Vincenciáig.

— Vinci néni rokonom, — mondta Marie, — éppen a mult héten hallottam róla, hogy csillagkeresztes hölgy lesz.

— Úgy van. Ez érdekes. Legközelebb elmondom neki, hogy milyen elragadó rokonával ismerkedtem meg.

Pesten már úgy búcsúztak el egymástól, hogy megbeszélték a viszontlátást. Marienak ettől kezdve folyton Pesten volt dolga. A váci hajón már úgy utaz-

tak együtt, mint akik a hajóhoz tartoznak. Kora ősszel Marie, miután valamennyi testvére szeretetteljes helyeslésében támaszt biztosított magának, végre merészelt nyilatkozni anyja előtt is. A kapitány engedelmet kapott, hogy bemutatkozzék Sztregován. Az öreg hölgy már eleve utánajárt a kérő származásának és miután kiderült, hogy a mankóbüki Baloghok kitűnő familia, Marie szerelmének semmi sem állt útjában.

A kapitány Csesztvén is megtette az illő látogatást. Hallgatag házaspárt talált ott; férj és feleség lábadozó betegek gyanánt kezdtek felépülni abból a csapásból, amely fiatal boldogságuk legszebb reményét érte. De már tudtak mosolyogni is; az olyan csecsemő, amely úgyszólván még el sem sírta magát a világon, úgyszólván személytelen, inkább szimbolum, mint élő lény. Az ilyennek elvesztése inkább szellemi gyász, mint az, amelyet a szeretett családtag halála felett érzünk. A házastársak fiatalok, fájdalmuk szívesen megolvad abban a kedves reményben, hogy ád az Isten másikat.

Marie választottját azonnal megszerették. Kedves ember volt, szerény, jókedvű, művelt és okos. Imre pompás beszélgető társra talált benne. Már az első pillanatban meglátta, hogy ez az ő embere: ugyanaz a kissé kiábrándult, de derűs kedély, mint ő maga. Azonnal elnevezte német sógornak. Vége-hossza nem volt a csipkelődésnek, amivel tréfálták egymást.

— Sag mir aufrichtig, Schwager, — mondta Imre, — magyar vagy te, vagy osztrák?

— A kettő nem zárja ki egymást, — felelte a dragonyos.

— Dehogy nem zárja ki, kérdezd csak meg Mariet, akar-e ő osztrák asszony lenni.

— Nem, nem, — kiáltott Marie, — ő is magyar, hagyjátok békén.

A kapitány csodálkozott, hogy ezt a problémát felvetették. Tréfás szőrszálhasogatásnak mondta az egészet, mert hiszen mi különös van az ő esetében? Bécsben nevelkedett, ami éppen olyan hazai főváros, mint Pest, éppen úgy németül beszélgetnek az előkelő családok, mint Pesten. Katona lett, felesküdött a császárra. A kettes dragonyosok lent voltak Olaszországban, ami éppen úgy a Habsburgok katonaságának területe, mint Csehország, vagy Erdély, vagy Szlavónia. Őt Baloghnak hívták, a másik tisztet Skrbenskynek, a harmadikat Grattolininek, a negyediket Unkelmayernek, valamennyien egy kommandó alatt éltek, egy zászlóért lelkesedtek, egy birodalom gondolatában töltötték életük éveit. Miféle mesterséges különbség az, hogy egyik magyar, másik osztrák, harmadik lengyel, és így tovább? Imre nagy lélegzetet vett, hogy most megmagyarázza a német sógornak az egészet. De aztán inkább nem szólt. Mostanában fáradtnak érezte magát, céltalannak és restnek. Nem szólt. De a búcsúzó német sógort igaz szeretettel ölelte meg. Nagyon tetszett neki a Marie választása, annál inkább, mert a jegyeseken látszott, hogy fülig szerelmesek egymásba. Lehettek is. Marie harminchárom éves volt, de nem látszott többnek huszonnyolcnál, hosszúkás finom arcába, nyulánk, leányos termetébe és főként nagyon szép szemének édes, naív tekintetébe akárki beleszerethetett. A kapitány pedig pompás emberpéldány volt, azt nem tagadhatta senki.

A másik két Madách-fiú is azonnal megszerette a dragonyost. Károly és Pál már ügyvédek voltak mind a ketten, kitüntetéssel szerezték meg egy napon az oklevelet. Károly otthon maradt Sztregován, anyjának segíteni a gazdálkodásban, Pali Pestre ment Bory Lászlóhoz mellé ügyvédi gyakorlatra és hatalmas irodalmi terveket hordozott magában, most kezdte írni Elvira című elbeszélését, amely csakhamar regénnyé dagadt.

Az esküvőt Sztregován tartották meg januárban. Valami nagy lakodalmat nem igen csaptak, özvegy-

nek az nem járt ki, csak fiatal leánynak. A fiatal pár Budára utazott, a Fortuna-utcában vettek lakást, fent a Várban, közel a kapitány hivatalához. Az új menyecske leánya, a nyolcesztendős Huszár Panka, aki most új papát kapott, nem tudott hova lenni örömében, hogy látni fogja a sok csodát, a Dunát, Pestet, a nádort, az épülő Lánchidat.

Erzsi ezen a lakodalmon igen jókedvű volt, a nyári csapást már egészen kiheverte. Nagy sikert is aratott, mert reggel felé maga kezdte kommandérozni a cigányt. Eleinte csak dúdolgatott maga elé, de aztán nekibuzdult. Lassanként a többiek elhallgattak, köréje gyűltek, csak őt hallgatták. Erzsi ivott is egy kicsit, hátradőlt a széken, ujjaival a borospohár oldalát simogatta és énekelt. Nem hangosan, csak mintha elmesélne valamit a társaságnak. A cigány megérezte, hogy itt érdemes belefeküdni a dologba. Már a másik szobából is kezdtek idehallgatni.

— Ez már aztán menyecske, — súgtak össze a férfivendégek.

Imre hallgatagon ült az asztalvégen. Inni nem szeretett, de annál jobban szerette a „tislizést", az asztal mellett üldögélő, vég nélkül való beszélgetést. Most azonban ahhoz sem volt kedve. Karácsony óta megint beteg volt. Vért köhögött újra, igen gyengének érezte magát, amellett új baj is járult a kiújult régihez: valami makacs váltóláz vett erőt rajta, amely állandóan sorvasztotta. A lakodalomra is csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudott eljönni és most már nagyon szeretett volna felkelni az asztaltól, mert igen rosszul érezte magát. De sajnálta Erzsi mulatságát megzavarni. Szerelmes hiúságának is fölötte jólestek az elragadtatott tekintetek, amelyek mind az Erzsi cigányozásában gyönyörködtek. Csak ült és kényszerítette magát, hogy várjon. De odalépett hozzá Szontagh Pali és széket húzott melléje. Súgva szólt, hogy az éneket meg ne zavarja.

— Te Imre, te rosszul vagy. Nagyon meglátszik rajtad. Mutasd a kezedet.

Imre kelletlenül nyujtotta a kezét. Zavarta a baráti érdeklődés.

— Jézus Mária, hiszen úgy süt a kezed, mint a tűz, és reszketsz. Megint rajtad van a váltóláz. Mért nem mégy azonnal haza?

— Minek? Hát nem mindegy, hogy itt üldögélek-e, vagy otthon?

— Persze hogy nem mindegy. Otthon le kell feküdnöd.

A suttogókhoz odalépett most az anya. Nem szólt semmit, csak kezehátát odaértette fia arcához, aztán megcsóválta a fejét és rápillantott Erzsire, aki éppen ekkor gyujtott rá egy új nótára. Imre felnézett anyjára és elfogta ezt a pillantást. És amit meglátott benne egy pillanat századrészéig felvillanni, azt félreismerni nem lehetett: gyűlölet volt az, égő és könyörtelen gyűlölet. Ezt eddig nem látta, most egy szempillantás alatt megérezte, hogy ezt a két asszonyt egymáshoz melengetni ő éppen úgy nem fogja soha, mint ahogy nem fogja összebarátkoztatni a tüzet, meg a vizet. Megnyílt előtte a jövendő képe: a folytonos és fáradságos egyensúlyozás a két asszony között, kik bármelyikének haragja vagy bosszúja csak az ő testén át érheti el a másikat. S ez nem változhatik meg soha, legfeljebb valamelyikök halálával. Úgy volna jó, ha ő volna az a valamelyik.

Az anya már elment mellőle és megállt Erzsi közelében, jelezvén, hogy mondani akar valamit, csak a nóta közepébe nem akar beleszólni. Erzsi azonban ácsit mondott a cigánynak és anyósához fordult:

— Parancsol valamit, édes mama?

Volt egy kis kihívás a hangban, egy kis íze annak a ki nem mondott kérdésnek: van valami kifogása az ellen, hogy jókedvű vagyok?

— Az urad rosszul van.

A közelben ülők mind Imre felé fordultak. Erzsi azonnal felállt és ő is urára nézett. Sóhajtott egyet, alig észrevehetőt, aztán odasietett férjéhez. Suttogtak egy darabig, Szontagh Pali intett a cigánynak, hogy játsszék tovább, valaki elkezdett énekelni a feltűnés abbamaradt. Erzsi kisietett az előszobába, s kisvártatva Imre is utána vánszorgott. Nem búcsúztak senkitől, a kapitány és a felesége már régen visszavonultak.

— Ó, de jólesett ez a kis cigányozás, — mondta Erzsi, mialatt bekecseket és bundákat szedtek magukra, hangjában nem is titkolt fájdalommal, hogy abba kellett hagyni.

— Igazán restellem, hogy miattam nem szórakozhatsz, — mondta Imre gyöngéden, — tulajdonképpen maradhatnál még kedvedre. Haza tudok én menni magam is. Akad itt elég ismerős, aki Gyarmat felé jön és hazahoz.

— Hogy gondolsz ilyet, — rázta Erzsi a fejét, — mit szólna anyád?

A válasz kissé szíven ütötte Imrét. Az ő komoly rosszulléte nem tartja vissza Erzsit, csak az anyós esetleges megjegyzése? De nem szólt semmit. Az úton meg nem lehetett beszélni; csikorgó, kemény januári hidegben haladtak hazafelé, láthatatlanul elveszve a prémek, takarók, lábzsákok, bundák prémes tömkelegében.

Imre ágynak esett. Olyan gyenge volt, hogy nem kelhetett fel. A csesztvei kúriára ráült az egyhangúság. Csak a posta hozott valami kis üdülést, meg olykor egy-egy vendég, akit Erzsi kitörő boldogsággal üdvözölt, mint az unalom megváltóját. A posta a távoli Pest eseményeit hozta, amelyek itt a csesztvei behavazott szűk völgyben olyanoknak tetszettek, mintha egy más bolygón, másfajta élőlényekkel történtek volna. Az öreg nádor meghalt, éppen a Marie esküvője napján, a kis Panka tehát hiába örült annyira a nádor látásának. Ferdinánd addig is, míg új nádort választanak a rendek, István főherceget nevezte ki Magyarország királyi helytartójának. Új alkirályt kapott a gyarmat. Aztán más ujságok: leégett a német színház, mert a Bűvös Vadászban tűzijátékot rendeztek, valami szikra senyvedve elbújt a sok kacat között, hajnalra aztán lángban állott az egész épület. A német direktor, Forst uram, bent aludt a házban, kővel verték be az ablakát, hogy ébredjen fel, benn ne égjen. Porig égett a német múzsa hajléka, a városi fecskendők gyengék voltak ilyen magas épülethez, a vízsugár nem ért fel a lángokig, az odagyűlt tömeg hangosan nevetett, a fecskendők szégyenkezve elvonultak. De nem nevetett ám a csesztvei olvasó, mert az ujság azt a veszedelmet adta hírül, hogy a hajléktalan német színészet számára erős és magas pártfogás a Nemzeti Színházat akarja igénybevenni.

— Miért vagy olyan dühös, Imre? — kérdezték a havas bajusszal, átfázott lábbal érkező vendégek, Szontagh Pál és Pulszky Ferenc.

— Dúlok-fúlok itt a betegágyban, foglaljatok helyet, olvastátok a német szinészek dolgát?

Megindult a beszélgetés, Erzsi is leült hozzájuk és nagy tüntetve, ápolni kezdte az urát a vendégek előtt: vánkosát igazította, kis asztalán rendet csinált.

Pulszky Ferenc tavaly költözött ide, birtokot vett Nógrádban. Igen eszes, művelt és kitűnő fellépésű ember volt; még jóformán meg sem melegedett Széchényben, máris részt kért a megyei politikából. Reformpárti ember volt, és az ellenzék kapva-kapott az igen használható új tehetségen. Kivált Szontagh Palival barátkoztak össze, a Szontagh révén pedig Madách Imrével. Íróember volt ő maga is, egy-kettőre kész volt a baráti kapcsolat.

Az irodalmi beszélgetésekben Pulszky vitte az első hangot. Ő sokat járt Pestre és közeli baráti viszonyt tartott fenn az ismertebb írókkal. Járt a Pil-

vax közvélemény-asztalához is, jól ismerte a Petőfi-kompánia valamennyi tagját, és tavaly, mikor Petőfi összes költeményei megjelentek, a vakmerően újhangú versek körülötti ribillióban maga is részt vett: az Erdélyi János Magyar Szépirodalmi Szemléjében hosszú, védelmező tanulmányt írt a költőről. Pesten jártában igen érdekes dolgokat hallott arról, hogy a forrongó fiatalok, minden vállalattól függetleníteni akarván magukat, hogyan alakították meg a Tizek Társaságát, melynek élén Petőfi és Jókay állottak, s amelynek két nógrádi tagja is volt: Bérczy Károly és Lisznyay Kálmán. Azt is el tudta mondani Pulszky, hogyan oszlott fel a Tizek Társasága és az ügye Frankenburg Adolf hogyan vette rá a híres fiatal írókat, hogy csatlakozzanak az ő lapjához, az Életképekhez. Intimitásokat mesélt a szertelen, izgága Petőfiről, az elegáns, szőke Jókayról, a veresszakállú Vas Gerebenről, a szegletesfeponyájú, folyton tréfáló Pákh Albertről, s az irodalom királyáról, a hírneves Vörösmartyról. De ugyanúgy a politika berkeiből is mindig hozott benfentes híreket, közelről ismerte Széchenyit, Kossuthot, Deákot; ha Pesten járt, mindig felkereste őket, és hazajövet tele volt a legérdekesebb hírekkel. Így volt most is.

— A német színészek bizony fenyegetik a Nemzetit. De Ráday Gedeon ügyes ember, máris előadást rendez a németek megsegítésére. Így majd joggal mondhatja, hogy a Nemzeti Színház megtette a magáét, azt hagyják békén.

A beteg legyintett.

— Mégis félek. Ebben az országban minden lehetséges. Mit tudsz a nádori állásról?

— Természetesen meglesz, István főherceg. Őszre összehívják Pozsonyba a nádorválasztási diétát. Én különben januárban, közvetlen József nádor halála után, Pesten voltam, akkor beszéltem Széchenyivel.

Szontagh Pali már ismerte ezt a történetet. Intett

Erzsinek, a szoba sarkába vonultak az Imre állapotáról beszélgetni. Pulszky pedig folytatta:

— Kérlek, Széchenyi azt hitte, hogy a nádorválasztásnál órá gondol majd az ellenzék. Meg volt győződve, hogy Kossuth ravaszul meg akarja őt nádorrá választatni és így ki akarja emelni az aktív politikából. Pedig Kossuthnak ez eszeágában sem volt, tőle magától tudom. Széchenyi azonban rögtön írt Bécsbe, hogy legalább királyi helytartónak azonnal nevezzék ki a boldogult nádor fiát, mert az körülbelül annyi, mintha máris nádor lenne. Így jött aztán le nagy sürgősen az István főherceg kinevezése.

— Milyen ez az István?

— Jókat hallani róla. Én nem találkoztam vele, de akik ismerik, igen kedves, tisztességes, jóhiszemű embernek mondják. Jó jel, hogy Bécsben nem nagyon népszerű. Éppoly kevéssé szeretik, mint ahogy az apját nem szerették a magyarbarátsága miatt. Hiszen az udvarnál annakidején majd megpukkadtak, mikor első fiát, ezt az Istvánt, az első magyar király nevére kereszteltette tüntetésből.

— Anyám ismeri a főherceget még a régi időkből. Igen dicséri. De hát mondok én neked valamit, Feri. Én nagy hibának tartom, hogy a nádorék olyan népszerűek. Enyhítik itthon a dinasztia népszerűtlenségét. Ők az okai, hogy a nemzeti elkeseredés nem tör ki frenetikus haragban, hanem lekapja a süveget, ha főherceget lát. Ezért szívesebben látnám, ha István főherceg valami kellemetlen, gonosz, magyarfaló volna. Igy azzal, hogy nekünk szeretne kedvezni, Bécs szekerét tolja.

— Akkor van valaki, pajtás, aki még jobban aggaszthat. A fiatal Ferenc József főherceg.

— Avval mi van?

— Mikor István főherceget Pest megye közgyűlésén installálták, a közgyűlésre ez a Ferenc József jött le Bécsből királyi biztosnak. Most tizenhétéves.

— Gyerek.

— Gyerek ám, de milyen gyerek. Feltűnően szép fiú. Mikor bejött a közgyűlésre, mindenkinek tátva maradt a szája. A karzaton a hölgyek majd beestek a terembe, úgy kihajoltak a korláton, hogy jobban lássák. Mikor meg elkezdett beszélni, senki sem hitt a fülének. Magyarul beszélt.

— Tud magyarul?

— Tud. Akárhány előkelő magyar úrnál jobban. Nyáry Paliról, a pesti alispánról, tudod magad is, milyen karakán ember. Hát barátom, ahogy a tizenhétéves főherceg befejezte a beiktató magyar dikciót, Nyáry Pali lelkesedésében felugrott és akkora éljent rikkantott, mint egy falusi kortes. Egész Pest csak Ferenc Józsefről beszélt, az asszonyok mind beleszerettek. Az ellenzék még jobban rajongott érte, mint a pecsovicsok. Dinasztikus ünnepség lett az egészből, barátom. Azt hiszem, Kübeck báró, a bécsi kamarai elnök, elájult örömében, mikor ezt meghallotta.

Szontagh Pali végzett Erzsivel. Visszaült a beteghez. Arcán látszott, hogy a háziasszonytól nem sok jót hallott.

— Hát kedves Imrém, beszélgessünk csak egy kicsit a hivatalodról. Erzsi meséli, hogy aktákat hozatsz haza és az ágyban dolgozol.

— Mit csináljak? Katonáék halálra nyaggatnak a takarmány miatt. Valaki csak kell, hogy intézkedjék.

— Valaki. De nem te. Holnap beszélek az alispánnal, hogy állítsanak neked helyettest. Ne is felelj erre semmit, mert akármit felelsz, úgyis megcsinálom. Az alispánnal mindenképpen beszélnem kell holnap, mert magamnak is helyettesre lesz szükségem hébehóba.

— Csak nem vagy beteg?

— Hálistennek olyan egészséges vagyok, mint a tölgyfa. Bárcsak neked adhatnék belőle. Hanem az a

nagy hírem van számodra, hogy a legközelebbi diétán képviselő akarok lenni. Jó összeköttetésem van Zólyomban, Libetbányát szemeltem ki magamnak. Elég vén szamár vagyok már, idestova huszonhétéves, ideje elkezdeni. Szóval nekem most már gyakran át kell majd járnom Zólyomba, hogy tűzben tartsam a vasat. Ne félj csak, jössz te nekem korteskedni. Ha ugyan itthon téged meg nem választunk. A küzdelem már indul, ennek a Ferinek négyszáz kortese van a megyében. Megválasztunk, pajtás.

— Engem? Roncsot? Nem vagyok én jó semmire. Inkább arról beszélj, hogy hoztál-e epigrammát.

— Nemcsak hogy hoztam, hanem Feri is hozott. Képzeld csak, megirigyelte a mulatságunkat és elhatározta, hogy belép harmadiknak.

Imre felült az ágyban. Rossz kedve egy pillanat alatt elhagyta. Mint a síró gyereket, ha kedvenc játékát megforgatják előtte. Neki most ez volt játéka, betegágyában vigasztalása, a „Nógrádi Arcképcsarnok". Szontagh Palival elhatározták, hogy aki a megyében csak el és mozog, minden szereplő emberről írnak egy kis bökverset. Ezeket aztán összegyüjtik a maguk és vendégeik mulatságára. Egy párat irtak már, megvolt egy-egy példányban mindkettőjüknél.

— Te is irtál, Feri? Hát miért Széchenyiről beszélsz velem, miért nem kezded ezzel? Mutasd, halljuk.

Pulszky Ferenc papirost halászott elé a zsebéből.

— Egyelőre csak kettőt írtam. Azokat felolvasom. Idehallgass.

— Erzsikém, hallgasd te is.

Erzsit nem kellett biztatni. Ő már hozta az íróasztal illetékes fiókjából az eddigieket, mert tudta, hogy ezekre is sor fog kerülni, bár már kívülről tudják őket. Pulszky olvasott: „Madách Imre főbiztos."

— Rólam irtál?

— Rólad ám. Miért kíméljünk téged?

Most liberális vagy. Van nexusod és tudományod:
Olly magasan hordod kis pisze orrod ezért.
Várjunk csak kis időt, míg lészsz Nógrádban alispány,
Elpárolg elved. S megmarad a magas orr.

Mind nevettek, legjobban a beteg. Erzsi ráhajolt, megcsókolta és Pulszky felé fordult:

— Miért mondja ön, hogy Imre orra pisze? Nagyon szép orra van. Csak nem akkora, mint némelyeké.

Ezen megint nevettek; legjobban Pulszky. Mert Pulszkynak akkora orra volt, hogy arról ismerte mindenki.

Prónay József első aljegyző:

Megterhelt méhként külföldről visszajövél te,
Párisi szép hölgyek csókja terajtad a méz.
S mondatik, eszmeköröd tarkább, s élesb leve elméd?
Éles e gallérod, s tarka terajtad az ing.

Veres Pál második főjegyző:

Bármit hisz, — jegyez a toll, mert nincs elve magának.
Méltán vagy te tehát a megye tolla, Veres!

Ottlik Ákos szolgabíró:

Mást nem mondhatnék felüled, mint hogy csinos arcod,
S azt sem mondhatom el, mert bizony az sem igaz.

— Ezt Imre írta, — szólt a papírból felnézve Erzsi, — mert Gyürki Máli miatt még mindig féltékeny rá. De ezt hallotta már ön, Pulszky, az első alispánról? Aki Losoncon egyszer lóárverést csinált? Most képviselő szeretne lenni. Hallja csak.

Károlyi János első alispán:

Lessz követed, Nógrád. Lovakat játszott ki Losoncon,
S országgyülésre az marad, aki vala.
Majd utasitásod játszandja ki. A megye lóvá
Lesz. S a játék-árt megfizetendi hazánk.

— Azt olvassa el, Erzsi, amit én magamról írtam, — szólt Szontagh, — meg a másikat Prónay Gyuriról.

— Igen, itt vannak.

Szontagh Pál szolgabíró:

„Szolgabíránk hanyag", — ezt panaszolja a szécsényi járás.
A suta Szontagh Pál vajmi következetes:
Centralizálni akar s restségivel azt bizonyítja
Elve szerint, hogy rossz a megye szerkezete.

Prónay György szolgabíró:

Hogyha fejedben is olly hires kocsis ülne, minő te
Vagy, be dicső dolgot mondana rólad e vers.

— Kitűnőek, — mondta mulatva Pulszky, — egészen izgatott vagyok, hogy résztvegyek a folytatásban. Rólam ki csinál? Majd magamat megírom én.

— Hohó, — nevetett Erzsi, — azt nem engedjük. Olyan olcsón nem szabadul ön. Majd ír Imre.

— Irok bizony. Nem is teszi az ablakába. Majd megverselem, hogy mennyit fizetsz a korteseknek.

Igy évődtek még jó sokáig. A vendégek Erzsi nagy rimánkodására vacsorázni is ott maradtak. Az ebédlőben ettek, azalatt Imre magára maradt. De a fekete kávét már odavitték kis asztalon az ágya mellé. Beesett, sárga arcán ravasz kis mosoly játszott.

— Amig vacsoráztál, megverseltelek itt az ágyban, Feri.

Pulszky Ferenc:

Sok tudománnyal bir. Kitünik majd mindenik ágban.
Esmerik érdemeit a haza s irodalom.
Ám a tekintetesek keveset gondolnak ezekkel,
Négyszáz kortese csak tiszteletüknek oka.

— Ezt jól megadtad nekem, kópé. Visszakaptam a kölcsönt a pisze orrodért. De nézd csak, Pali már jegyez valamit. Mit írsz Pál úr?

— Ne zavarjatok, hirtelen megvillant a fejemben

valami. Azonnal meglesz. Megírom, hogy rövidlátó vagy, Feri.

Csakugyan elkészült vele, alig kellett várni rá. Már olvasta is:

Pulszky Ferenc:

Éles ugyan nyelved; kár, hogy nincs éle szemednek.
Élesb szem, síma nyelv, Pulszky nem ártna neked.

Erzsi rögtön leült és a két új verset szépen leírta a csesztvei gyüjtemény számára. Aztán visszaült a beszélgetőkhöz. Éjfélre járt, mikor a háziasszony kérlelése nem használt többet: a vendégek indultak. Hintajuk egy jó félórája várt már befogva odakünn, a lovak kapálása behallatszott hozzájuk. Búcsúzáskor még elhatározták, hogy a legközelebbi találkozásra kiki köteles legalább két bökverset hozni.

Aztán elcsendesült a ház. Erzsi előbb gondosan betakargatta férjét, hogy léghuzat ne érje, mialatt ő kiszellőzteti a vastag pipafüstöt. A cselédek már rég aludtak. Kintről suhanva osont be a tavaszi, hűvös éjszaka tiszta levegője a nyitott ablakon. Sejtelemszerűen hallatszott a már távol haladó hintó alig kivehető zörgése.

Erzsi megvetette saját ágyát. S ahogy gazdasszonyi mozdulattal pofozta a vánkost, urára pillantott. Imre hanyattfekve nyugodott a takarók alatt, mereven a mennyezetet nézte, szeme lázasan csillogott. Szakállas, aszkétaszerű, beesett arca olyan volt, mint egy Krisztus-arc.

— Min gondolkozol, drágám? A tréfás versen?

Imre halkan felelt, mereven nézve a menyezetet:

— Nem. A kis Imrén gondolkozom, aki meghalt.

V.

És egy nyári napon, mikor már talpraállott, megint elmondta neki Erzsi azt a mondatot, amely valaha olyan féktelen örömmel és boldog várakozással töltötte el. Megint áldást ígért a jó Isten a Madách-portának. De most már másképpen várták: vágyódva, rettegve, örömüket előre visszafojtva, hogy a fájdalmas csalódás ne találja őket olyan készületlenül, mint a kis Imre születésénél, aki pár percet töltött a végtelenség honnan és hova nevű kérdései között.

Közeledett a pozsonyi diéta, itt állt a nagy kérdés a vármegye előtt: kik menjenek Pozsonyba. Huszonöt esztendeje nem volt olyan heves választási agitáció Nógrádban, mint most. A szenvedélyeket az országos politika izgalmai s a nógrádi helyi viszonyok, a kazán robbanásáig fűtötték.

Az ellenzék országszerte talpra akart állani. Hadizenetet kapott a kormánypárttól: a télen a konzervatív politikusok összegyűltek Pesten és megtartották az első országos politikai gyűlést, amely az elszigetelt vármegyék keretein kívül zajlott le. Minden megyéből jöttek erre a nevezetes gyűlésre előkelő, konzervatív urak, főispánok, adminisztrátorok, helytartó tanácsi urak, mágnások, s a gentrynek az a része, amely az orthodox bécsi politikával tartott. Tulajdonképpen országos ankét volt ez, amelyet a kormány az ország teljesen elzüllött pénzügyei miatt hivatott össze arravaló szervezőkkel, de az ankétnak a politikai életben való megjelenése sokkal nagyobb hatást keltett, mint várták volna. Az összegyülekezett százhuszonkét úriember a financiák dolgában összesen egy ötletet tudott kisütni: állami privilégiumot kell csinálni a dohánytermesztésből. De emellett tüntető hevességgel szövegezték meg azt a deklarációt, mely szerint a kormány mai rendszerét és politikai irányát teljesen és

tökéletesen helyeslik. Erre az ellenzék még nagyobb lélegzetet vett. Gróf Batthyány Lajos palotájában, amely ott állott a Hatvani-utca és a Szép-utca sarkán, szinte minden nap volt valami ellenzéki ülés. Itt is szövegeztek deklarációt, de nem olyan általánosat és programtalant, mint a konzervatívek, hanem tételeset. Felsorolták pontonként, mit kíván a magyar nemzet: nemesek adófizetését, jobbágyok felszabadítását, a városok politikai képviseletének rendezését, felelős magyar minisztériumot. A szöveg Deák Ferenc tollából származott. Falujából küldte fel a tervezetet, maga nem jöhetett, mert gégebaja ágyhoz kötötte. A tervezetet elfogadták, az ellenzék, amely utóbbi időben sokat veszekedett a maga keretei között, egyszerre egységes lett, és a konzervatívek szervezkedése elvben már megteremtette a reformpártiak egyik legfontosabb követelését: a centralizálást. A szétforgácsolt politikájú megyei Magyarországon máról-holnapra két országos párt keletkezett, amelyek a nézetek dolgában eddig is megvoltak, de szervezetlenül. Most már Pest lett a politikai középpont véglegesen; a megyék maradi és haladó urai egyaránt Pestre jártak politikai irányításért. Pulszky Ferenc és Szontagh Pál egyre sűrűbben utazgattak fel, hazajövet, aztán Szontagh első útja Csesztve lett: vége-hossza nem volt az országos politika felett való eszmecseréknek. Imre maga nem kívánkozott Pestre. Gyenge is volt még a kiállott nagy betegség után, aztán meg otthon ülő természetnek született; az utazás vágya sohasem izgatta.

Pesten egy utat jártak Pulszky és Szontagh; otthon, Nógrádban, kettőt.

Hogy Nógrád két követe közül az egyik Károlyi János, vagy népszerű nevén Muki, lesz, abban mindenki eleve megnyugodott. Hagyomány volt Nógrádban, hogy a két alispán és a két diétai követ közül az egyik katolikus, a másik protestáns. Károlyi Muki, az első alispán, katolikus ember volt, és De la Motte gróf, az okos főispán, örült, hogy be tudja nyomni egyik követnek a kormánypárti vicispánt. A másik követi helyet átengedte az ellenzéknek. Itt aztán kitört a nógrádi belső háború. Ellenzéki és protestáns embernek járt ez a második hely. Ilyen jelölt pedig kettő is akadt. Az egyik, az öreg Kubinyi Ferenc volt, aki már huszonöt esztendeje képviselgette az ellenzék eszméit Nógrádban és Nógrád eszméit kétszer is a diétán. Tekintélyes ember volt, nagy házat vitt Losoncon. Alig volt kétséges, hogy most harmadszor is megválasztják. De lecsapott derült égből a villám: egy szép napon kiállott a megye elé Dessewffy Jób. Ő is képviselő akart lenni.

Dessewffy Ottó és Dessewffy Jób, a testvérek, fontos megyei emberek voltak mind a ketten. Családjuk elsőrangú és hagyományosan kuruc. Egy ősük végrendeletben hagyta meg, hogy a familiában mindig legyen egy Tamás nevű fiú, mert a németben kételkedni kell, és mindig legyen egy Jób nevű fiú, mert a németek alatt szükség van a türelem erejére. Ottó és Jób nem csináltak osztályt az apai birtokon, együtt gazdálkodtak olyan egyetértésben, amelyet nemes földesúri testvéreknél országos csodaként lehetett bámulni. Meg is gazdagodtak szépen. Jócskán volt már vagyonuk elkölthető, és Ottó, az idősebbik, úgy vélte, hogy azt legnemesebb dolog lesz a család becsületére elkölteni: Jób lépjen fel követnek.

Kubinyi is, Dessewffy is luteránus volt és ellenzéki egyaránt. A követi díszről pedig nem akart lemondani egyik sem. Eleinte még izengettek egymásnak alkudozni próbáltak, de a békesség nem sikerült. A harc megindult, és a megyében mindenkinek színt kellett vallania.

Madách Imrének is. A választás nem volt könnyű. Kubinyi valaha jóbarátja volt az ő boldogult sógorá-

nak, Huszár Pepinek. A losonci háznál ő maga mindig szívesen látott és szívesen megjelenő vendég volt, Erzsivel való szerelme is Kubinyiéknál kezdődött. De viszont Dessewffy Jób meggyőződésben közelebb állott hozzá, jóval erősebb elvei voltak, mint Kubinyinak és bár a szónoklást nem nagy tökélyre vitte, elveit szilárdabbul tudta képviselni. Imre állásfoglalását végre is egy saját, igen nagy sikere döntötte el. A vármegye végre kimondta azt az évszázados hagyományokkal szakító elvet, amelyet ő indítványozott először Nógrádban: a követeket ne kössék meg merev, előzetes utasítással, hanem bízzák a követ szereplését lelkiismereti tisztaságára. A diéta vitáin szavazzon majd arra az álláspontra, melynek helyességéről vagy őt győzik meg, vagy ő győzi meg a többit. Madách Imre elve győzött, a vármegye úgy készült a követválasztásra, hogy követeinek nem fog utasítást adni. Azt kell tehát megválasztani, akinek elvhűségében a választó jobban bízik. Imre Dessewffy Jób mellett döntött. Ugyanígy döntött Szontagh Pál is.

Még csak nyár volt, a követválasztást valamikor novemberre tervezték, de a korteskedés már tavaszszal megindult és most már zengett, harsogott javában. Rokonok összezördültek, jóbarátok elhidegültek. Pulszky Ferenc például átállott a másik pártra: Kubinyinak igérte voksát, az pedig nem volt tréfa, mert a szécsényi uradalom maga kétszáz szót jelentett a választáson. Csesztvéről egyszerűen elmaradt az új barát, Szontagh Pali pedig elmaradt a Pulszky-háztól, ahol addig úgyszólván mindennapos volt, de most nem mehetett a Kubinyi-pártgyűlések kellős közepébe, mikor maga Dessewffysta volt. Azonkívül gyakran utazott Libetbányára, ahol követ akart lenni.

A bökverek háromtagú vidám költői versenyéből az egyik bök-költő kilépett. Körülbelül nem is kellett már új vers, végigverselték már a megye minden nevezetes emberét. Például:

Básthy Miklós, elmzetes főszolgabíró:

Millyen lelkesedés kis Nógrád nagy teremében.
Ébred a korszellem. A vita tárgya: vasút.
S ah micsodás látvány! Füst, gőz, zaj. Tán jön a mozdony,
Mely robog s eltűnt? Nem. Nagyszavu Básthy beszélt.

Muslay Sándor:

Bizton számít az ellenzék rád, Muslay, látván,
Hogy nem akad kormány, mely hivatalra emel.

Kubinyi Ferenc:

Sokról sokfélét tuda hajdan szólani Kátó.
„Vesszen Karthágó!" Zárszava ez vala csak.
Fordított Kátó, te csak eggyet szólasz örökké,
S cifra beszédednek vége csak, ami nem egy.
Rettege Karthágó, ha amaz dörgötte beszédét,
Apponyi meg Bécsben, hogyha te szólsz, kikacag.

— Mit csinálunk ezzel a sok bolond firkával? — kérdezte Imre.

— Nekem van rá gondolatom, — felelte Szontagh, — odaadjuk a dinasztiának, hadd ismerje Nógrádot.

— Mi?

— Ahogy mondom. István főherceg, a leendő nádor, most utazza végig a megyéket. El fog jutni hozzánk Nógrádba is. A kancellária báró Vay Miklóst adta mellé kísérőnek, mert a konzervativek közt aránylag még a legnépszerűbb ember. Ha idejönnek, adjuk oda Vaynak az Arcképcsarnokot, magyarázza meg a főhercegnek. Az sem lesz baj, ha a főherceg egy kis ellenzéki fűszert kap az ökörsütéshez.

— Nagyon jó. Csakugyan adjuk oda. De még egy példányban leírjuk az egészet és mint örökbecsű művet, amelynek elveszni nem szabad, szép kísérő levéllel elküldjük a Magyar Tudományos Akadémiának.

— Engem ne izgass, mert megteszem. Aláírom a Pulszky nevét is. Igen haragszik mind a kettőnkre különben. Velem még kibékül választás után, de hallom, neked örök haragot esküdött.

— Kibírom. Csak azért is meglesz a mi jelöltünk. Ennyit még nem ivott Nógrád, mióta eleink a hazát elfoglalták.

Az bizonyos, hogy ilyen nyara és ősze Nógrádnak emberemlékezet óta nem volt. Az elmúlt tél éhinségét csak a nemesség önkéntes adózásával tudta úgy, ahogy csillapítani a vármegye. Most pedig hegyen-völgyön dinom-dánom muzsikált a megyében. Minden áldott nap minden kocsma tömve heteken keresztül, hónapokon keresztül. A bocskoros nemes azért kapott bort meg tokányt, mert voksa volt, a paraszt azért, mert szükség volt rá a fuvarozásnál. Az országúton zászlós szekerek találkoztak, elhaladtukban gyalázták egymást a pityókos bennülők, megálltak, leszálltak, lőcsre kaptak. Naponta annyi fej kapott léket, mint máskor hónapok alatt. Hol ebből, hol abból a faluból érkezett híre, hogy a felizgatott nép félholtra vert, vagy éppen agyonütött valakit. Ez így tartott novemberig. Akkor aztán teljesen elvadult a dolog, a katonaság már alig tudta megakadályozni a vérengzéseket. S a legszenvedélyesebb időben, öt nappal a választás előtt, megjött Gyarmatra az országos körútját végző főherceg.

Nógrád nem azért volt ellenzéki megye, hogy a leendő nádornak panaszhang nélkül hódoljon. Jóval a fenséges látogatás előtt már felvetette az ellenzék, hogy a főherceget üdvözlő szónoklatban szóvá kell tenni a megye sérelmeit. Károlyi Muki azt ajánlotta, tartsa meg a dikciót Pulszky Ferenc. Ebben meg is állapodtak. És mikor a főherceg a roskadásig zsúfolt nagyteremhe lépett, a főispán, egy adjutáns és báró Vay Miklós kíséretében, az illedelmes, sőt meleg éljenzés után csakugyan előállott a díszmagyaros Pulszky Ferenc, hogy megtartsa a dikciót.

Imre ott ült a vármegyei tiszti sorban és félszemmel minduntalan Vay Miklóst figyelte. Viszont Vay báró nem figyelte a dikciót, ismerte ő azt már tüzetesen, ő maga cenzurázta meg Pulszky kéziratát előző este. Hanem a vármegye nagyjait figyelte Vay. Valami írást terített maga elé, s a mellette ülő főispán olykor az ujjával diszkréten meg-megmutatott egy pontot abban az írásban, mikor a báró szeme megállott a díszmagyaros megyei nagyságok valamelyikén. A főherceg kísérőjének arcán finom, alig észrevehető mosoly játszadozott. Pulszky beszéde legszebb részét szavalta éppen, mikor meglátta a Vay báró előtt heverő írást. Nem más volt az, mint a Nógrádi Arcképcsarnok egy kéziratos példánya. Még a rövidlátó is megismerhette. A szónok megcsuklott, de mikor Vay báró szelíden és roppant érdeklődéssel rátekintett, mégis csak összeszedte magát és végigmondta a szónoklatot baj nélkül

A riadó éljenzés lecsillapulta után a főherceg néhány ügyes és kellemes mondatot olvasott fel papírlapról. Nógrádot igen megdicsérte, majd hangoztatta a magyar nemzet jellemét, aztán így fejezte be:

— Addig éljek, míg a honnak élek.

Erre hatalmas ováció következett, majd a bemutatás ceremóniája. A főispán sorra bemutatta a főhercegnek a megye főbb tisztviselőit. De ez már németül folyt. Mindenkivel egy vagy két mondat, aztán kézszorítás.

— Komitats-Oberkommissär Emmerich von Madách.

Imre meghajlott. A főherceg kissé hátrafigyelt arra, amit Vay báró halkan mondott neki. Aztán így szólt:

— Seine Hochwohlgeboren Ihr Vater war ein Kaiserlich-Königlicher Kämmerer, nicht wahr?

— Jawohl, Hoheit.

— Schön. Ich hoffe sie mal auch in der Reihe der Kämmerer sehen zu können.

Kézszorítás. Madách Imre megszorította István habsburgi főherceg jobbját. A sorban más követke-

zett. A cercle hamarosan véget ért, utána Őfensége a kísérettel együtt visszavonult a főispán szobájába. De Vay Miklós kint maradt még egy pillanatra. Egyenesen Imréhez lépett.

— Te vagy Madách Imre?

— Én vagyok.

— Gratulálni akarok az Arcképcsarnokhoz, amit Szontaghtól kaptam. Remekül mulattam rajta. A legjobbakat őfenségének is el fogom magyarázni. Szervusz.

Aztán sietett a főherceg után a főispáni szobába. Imre nem adta volna ezt a kis intermezzót egy vak lóért. Kifőzték ők Szontagh Palival az egészet jóelőre. A főherceg érkezése előtt az epigrammák most már igen tekintélyes sorának elejére is, végére is költöttek hamar még egy pár sort. Az elejére ezt:

Ajánlás báró Vay Miklós ő nagyméltóságának.

A főhercegnek hogy tudd bemutatni megyénket,
Készült e csarnok. Torz alakokkal ugyan.
Nem tehetünk arról, hogy hű festése megyénknek
Mindig csak torzkép és epigramma lehet.

A végére pedig még ezt költötték:

Többen:

Kit tövisünk nem szúrt, már azt hiszi: rózsa. Csalódik.
Elmaradott: anyagot mert epigrammra sem ád.

A kéziratot aztán Szontagh Pál odacsempészte a közgyűlés előtt Vay Miklósnak. Imre rohant fel a karzatra, ahol Erzsi ült egy-két hölgyismerős társaságában. De a hölgyek is olyan zsúfolt tömegben jelentek meg, hogy Imre nem tudott feleségéhez férni. Két hölgyön keresztül izente tehát feleségének, hogy „Vay előtt Arcképcsarnok". Aztán rohant vissza a helyére. Az egész Pulszky-szónoklat alatt mondhatatlanul élvezte Vay ábrázatát. Most meg, hogy Vay gratulált neki, az imposztorok boldog sikerével kacsintott a feléje siető Szontagh Pálra. Ugyanebben a pillanatban sötéten és komoran lépett oda Pulszky Ferenc is.

— Tudd meg — mondta sejtjóslóan Imrének —, hogy Vay nagyon fog haragudni ezekért a versekért.

Majd zordon sértettséggel továbbment. Ezek ketten majd megszakadtak a nevetéstől.

— A választásig úgyis haragszik — mondta Szontagh —, utána meg úgyis meg kell békítenem. Ezt pedig még ma elküldöm.

Azzal kivett egy paksamétát és megmutatta a címzést. „Tekintetes Toldy Ferenc úrnak, a Magyar Tudományos Akadémia titoknokának tisztelettel Pesten."

— Pulszkyt aláírtad?

— Hogyne. Mekkorát fog ez ugrani, ha Pesten majd találkozik Toldyval s az majd csodálkozva megkérdi tőle, hogy mit akar ezekkel a szamárságokkal az Akadémiától. De most szervusz, pajtás, én megyek Libetbányára.

— Én meg viszem haza Erzsit Csesztvére.

— Mikorra várjátok a kisbabát?

— Karácsonyi ajándéknak várjuk, szervusz.

Ezt már elkomolyodva mondta. Amit valaha tündöklő boldogságban várt, azt most remegve várta. Bármennyire szeretett volna apa lenni, ugyanúgy szerette volna a sorstól ígért kis lény érkezését tovább és tovább odázni, mert rettegve féltette feleségét is, önmagát is attól a kegyetlen fájdalomtól, amely egyszer már lesujtotta őket.

A közgyűlés estéjén kétszázterítékes ünnepi bankettet rendezett Nógrád a főherceg tiszteletére. Erről a fényes alkalomról Madách Imre hiányzott. Nem akarta a feleségét órákra sem egyedül hagyni. Kimentek Csesztvére. Kényelmesen érkeztek haza és este békés, csendes kettesben fogtak neki a vacsorá-

nak. Vacsora közben arra lettek figyelmesek mindaketten, hogy nagyot ugat a házőrző, mintha legalább is farkast érezne.

— Mi van odakint? — kérdezték a felszolgáló szobalányt.

— Nem tudjuk, kezitcsókolom. A kondás szaladt előbb a konyhára, hogy valami sok emberek jönnek felfele a dombon.

Csodálkoztak. Mi lehet ez? Egyszer csak kiáltozás hallatszott be az udvarról, a kocsis veszekedett valami idegenekkel. De nem egy-két hang felelt neki, hanem harminc. Erzsi, aki mostanság mindentől megijedt, sápadtan és rémülten kapaszkodott az asztalba. Imre gyorsan lekapta a puskát a szegről és kifutott az udvarra.

A hó még nem esett le, de rengeteg sár volt odakint. Ebben a sárban sötétlő embercsoport nyüzsgött. Egymáshoz tartva, szorosan, mint valami küldöttség vagy dalárda. Valamennyinek süvegénél árvalányhaj homálylott, a Kubinyi-párt jelvénye. Abban a pillanatban, ahogy Imre alakja megjelent a világos ajtónyílásban, rettenetes lárma csattant fel. Süvítés, kolompolás, trombitálás, fazékdörgetés, fütyülés. Közben ordítások:

— Pereat Madách!

— Éljen Kubinyi Ferenc!

Erzsi sikoltva rohant ki belülről, azt hitte, vége a világnak. De Imre ekkorra már tudta, hogy miről van szó.

— Nyugodj meg, lelkem, semmi az egész. Macskazenét kaptam.

Aztán nagyot kiáltott a konyha felé:

— Hé tik ottan! Menjetek be! A kutyát le ne oldjátok! Csak a kocsis vigyázzon, hogy ne romboljanak.

Átkarolta feleségét és vitte befelé. Kívülről továbbra is behallatszott az éktelen zűrzavar. Valami

rettenetes csetepatét csaptak, tülköltek, kerepeltek, ordítoztak, fazekat csattogtattak. És nem akarták abbahagyni. Erzsi még remegett, de már kezdett megnyugodni.

— Nem lesz semmi bajunk?

— Dehogy lesz. Ártatlan mulatság ez nagyon. Majd elúnják és elmennek. Tegnapelőtt Pulszky kapott macskazenét a mi zöldgallyas embereinktől, ma én kapok az árvalányhajasoktól. Megnyugodtál már?

Erzsi megnyugodott, de igen bosszús volt. A népszerűtlenség megdöbbentette. Hát ez is lehet?

— Csesztveiek ezek?

— Dehogy is. Gyarmatiak. Napidíjat kapnak és fuvart. Hallod? Már kezd szűnni.

Csakugyan csendesedett a zenebona. Némelyik még fújta, vagy verte tovább, de aztán elhalt a lárma. Lehetett hallani a sárban totyogó, távozó lépteket. A kocsis bekopogtatott. Szinte sírt dühében, hogy ezt tétlenül kellett hallgatnia.

— Tekintetes uram, tessék má megengedni, hogy utánuk lőjjek.

— Majd pofonvágiak. Menj a dolgodra.

— Igenis.

Imrének jókedve volt, Erzsinek igen rossz kedve. Ő egy vármegyei félistenhez ment feleségül, és a félistennel, íme, ilyesmi történhetik. Férje észrevette arcán a nem is titkolt fájdalmas borút. Tréfával próbálta elütni a dolgot.

— Meg vagyok sértve. Idestova huszonötéves leszek és csak most kaptam az első macskazenét. Huszár István még húszonnégy éves is alig volt és már kapott egyet.

De Erzsi ezúttal nem válaszolt udvarias mosollyal a tréfára, mint máskor szokta. Imre tréfásan érezte sértve magát, ő komolyan. Merev arccal hallgatott, és aznap este nem lehetett szavát venni.

A választást tizennyolcadikán tartották meg.

A főispán erős katonaságot kért. Korán reggel már nagy verekedés történt. A zöldgallyasok megtámadtak egy Kubinyi-kortestanyát és onnan a szó szoros értelmében elrabolták az árvalányhajasok cigánybandáját. A rémült cigányok kénytelenek voltak a Dessewffy-párti nótát játszani. A Dessewffysták most már két bandával járták be a várost. A Kubinyi-pártiak erre azt kezdték híresztelni, hogy a másik párt választási költségeire most érkezett gyorskocsival új pénzküldemény a kormánytól, amiből nyilvánvaló, hogy Dessewffy Jób titokban kormánypárti. Dessewffyék viszont azt terjesztették, hogy a Kubinyi-tanyákon lóhússal etetik a választókat. A vármegyeház előtt erős katonai kordon választotta el egymástól a két párt érkező szavazóit. De ezeket is visszaküldték, a főispán közvetíteni kezdett. Összeültette a két párt főembereit, hogy a harc hevének mérséklését beszéljék meg. Részt vett Imre is egyik részről. Pulszky másik részről. Megegyeztek, hogy leintik a korteseiket, de azokkal már nem lehetett birni. A város több pontján véres verekedések törtek ki. Néhol az utcán mozdulatlan emberek hevertek és nem lehetett tudni, vajjon holtrészegek-e vagy leütötték őket. Egy helyen megtámadták a katonaságot, a tiszt lövéshez vezényelt, hajszál volt, hogy sortűzre nem került a sor. A főispán egész nap próbált közvetíteni, a szavazást többször félbeszakították. Már este tizenegyre járt az idő, mikor új kortes-értekezlet gyűlt össze gróf De la Motte azon kérésére, hogy az egyik jelölt mondjon le, mert a szenvedélyek már ott tartanak, hogy a házak felgyujtása, öldöklés és sortűz következik. Kubinyi kijelentette, hogy nem mond le. Dessewy Jób egyórai haladékot kért: ő már hajlandó volt lemondani, de félt saját választóitól, hogy agyonütik, ha hátrál. Éjfélig tárgyalt Madáchékkal, azok féltették és nem engedték lemondani. A főispán éjfél után megint megnyitotta a szavazást. Minden

szavazót hármas katonai kordon engedett keresztül, a szavazásnak világos reggel lett vége.

Károlyi Jánost egyik követnek egyhangúlag megválasztották. A másik követi helynél Kubinyi Ferencre leadtak ezerötszázhatvanhét voksot, Dessewffy Jóbra ezerötszázhetvenhetet. Dessewffy zöldgallyas pártja tíz szóval megnyerte a háromnegyedéves küzdelmet.

Imre hazamenet elaludt a kocsiban. Kocsisa a csesztvei udvaron alig tudta felkölteni. Támolyogva ment be a házba. Erzsi ott ült a hálószobában felöltözve.

— Te már felkeltél?

— Le sem feküdtem. Vártalak.

A hangra Imre felkapta a fejét. Odalépett Erzsihez, hogy megcsókolja. De az asszony eltaszította magától.

— Erzsi! Mi ez? Nem ismerek rád. Mi bajod?

— Még kérdezed, hogy mi bajom? Igy hagyni engem egész éjszaka? Ilyen állapotban?

— De drágaságom, hiszen két levelet is küldtem haza lovasemberrel, hogy ne aggódj, feküdj le szépen. Nem kaptad meg?

— Bánom is én a leveledet.

— Izgatott vagy, lelkem. Lásd be, hogy meg kellett várnom az eredményt. Nem tehetek róla, hogy mostanig tartott.

— Miért kellett megvárni az eredményt? Talán nem tudtad volna meg úgy is, ha hazajössz?

— De nemcsak arról volt szó, drágám. Vigyázni kellett, hogy elkerüljük a vérontást. Felizgatott, fejetlen embertömegek voltak ott, ha mi nem vigyázunk, tragédia történhetett volna.

— Szóval neked egy pár részeg paraszt élete fontosabb, mint az enyém. Meg a gyerekedé.

Imre belátóan, türelmesen akart tovább beszélni.

Nyúlt az asszony keze után, hogy megbékítse. De Erzsi idegesen elrántotta a kezét.

— Eredj innen, hagyj nekem békét. Utállak.

És kiment a szobából. Imre állt a szoba közepén és kínos zavarában minden ok nélkül elmosolyodott. Ez volt köztük az első komoly jelenet. Nem értette, „Utállak." A harag hevében könnyen kicsúszó, könnyelmű szó. De ebben a szóban benne volt az őszinteség érzése. Erzsit még sohasem látta ilyennek. Végigsimította arcát két tenyerével, hogy letörölje onnan a zavar megmerevedett, hülye mosolyát. Leült. Nem vetkőzött, hanem tanácstalanul nézett maga elé. Most mi lesz? Hirtelen harag gerjedt fel benne, már fel is kelt, hogy kimenjen és Erzsit keményen rendreutasítsa. De azonnal eszébe jutott, hogy Erzsit most egyetlen hangos szóval sem szabad illetni. Vívódott, töprengett, szenvedett még egy darabig, aztán lefeküdt, hogy délig aludjék.

Két napig tartották a haragot. Akkor Imre elhatározta, hogy bármilyen bocsánatkérés árán végetvet az elviselhetetlen állapotnak. Azonban Erzsi megelőzte. Harmadnap vacsora után, mikor gyáva tekintetük véletlenül összetalálkozott, elmosolyogta magát. Imre azonnal mosolyt válaszolt a mosolyra. Erzsi felugrott és odafutott hozzá. Megölelte, megcsókolta, ölébe fészkelte magát. Szent volt a béke. A veszekedés lényegéről nem beszéltek egy szót sem.

Most már otthon ülhetett Imre, a vármegyeházán elült a politika. A közügyekről elég volt az ujságokból értesülni. Szontagh Palit megválasztották Libethányán, Lónyay Menyhért megint Bereg követe lett. Kossuth Lajost Pest megye küldte el diétára. Egyéb ujság is akadt, amiről sokáig lehetett beszélgetni a hosszú téli estéken: Kopácsi hercegprímás, aki akkora háborút keltett az országban a vegyes házasságokra vonatkozó pásztorlevelével, hogy Nógrádban egy Madách Imre nevű fiatal nemes is megtámadta,

most meghalt. Petőfi Sándor pedig, a híres költő, megházasodott. Egy jómódú nemesember leányát, Szendrey Júlia szatmári hölgyet, vette feleségül.

— Ez mulatságos, — mondta Imre a lapból feltekintve, — egészen egykorú vagyok ezzel a Petőfivel. Ő is huszonhárom januárban született, én is.

— De neked hamarabb lesz fiad, — búgta Erzsi hozzábújva. — Nagy keresztelőt csapunk?

Számbavették a vendégeket. A családtagok közül egyet már le kellett számítani. Madách Károlyt kinevezték tiszteletbeli fogalmazónak a helytartótanácshoz. A testvérek közül már ketten laktak odafenn: Károly és Marie. A dragonyos kapitány boldog neje lelkendező levelet írt haza, hogy milyen jól él az urával. Az ura mindenáron gyereket szeretne. Bár adna a jó Isten!

Bár adna a jó Isten: visszhangozták Csesztvén is. Adott, megkésett újévi ajándékul. Negyvennyolc január másodikán özvegy Madáchné, aki megint eljött Csesztvére, egy sivító, vörös, de jól megtermett fiút tartott keresztvíz alá. Klimó Sámuel főtisztelendő úr bejegyezte a matrikulába az újszülöttet: neve Madách Aladár.

Madách Aladár apja, Madách Imre, letérdelt felesége ágya mellé és a vértelen kézre fektette arcát. Olyan boldog volt, hogy nem tudott beszélni.

VI.

A diéta már október óta dolgozott Pozsonyban. Mégpedig kitűnő irányban és kitűnő tempóban. Már úgy is kezdődött: Ferdinánd király magyar trónbeszéddel nyitotta meg az országgyűlést, ami háromszáz esztendeje nem történt. Úgylátszik, hogy a dinasztia végre észbekap. Csak az volt a kérdés, nem késő-e már.

A diéta Széchenyi és Kossuth nyilvánvaló harcává változott. A csesztvei földesúr, aki fia születése előtt a politika még soha ily fontos kérdéseire sem tudott figyelni, most a rengő bölcső mellett, a tehetelutának családi boldogságában, folyton a lapokat bújta. Vendége is gyakran akadt, aki Pestről jövet érdekes és a lapokban nem olvasható dolgokat tudott meselni, főként Szontagh Pali. Nyomtatott betűből és előszóból nagyon érdekes történet bontakozott ki előtte: Kossuth Lajosnak sikerült a lelkek fölött elfoglalni a többé kétségbe nem vonható vezérszerepet, s aki ezt akarata ellenére előidézte, az nem volt más, mint a hajdani tanulótárs és jóbarát: Lónyay Menyhért.

A diéta elején kitünően ment minden: a közös teherviselés, az örökváltság, az államnyelv kérdéseiben a diéta minden nagyobb összetűzés nélkül elfogadta a haladó elveket és kéz alatt a megnyugtatás is megjött Bécsből, hogy az udvar nem fog akadékoskodni. De most került a sor az adminisztrátorok rendszerének tárgyalására és nyilvánvaló volt, hogy ezúttal a megyék sérelmei következtében komoly vihar készül. Ha az ellenzék ennél a pontnál többséget kap, a kormány kénytelen levonni a konzekvenciákat: gróf Apponyi György kancellár állása tarthatatlan.

Ekkor lépett akcióba a Lónyay-család. Apa és fiai. Lónyay János felkereste István főherceget, az új nádort, és azt ajánlotta neki, hogy a kormány kössön paktumot az ellenzékkel. Hiszen az ellenzék Apponyi személyét nem bántja, csak elvi győzelmekre törekszik. Ha tehát a király kiadna egy deklaratóriumot, hogy az adminisztrátorok kinevezésével nem akarta a régi megyei közigazgatást megváltoztatni, a megye jogait ezentúl tisztelni fogja, ha továbbá az ellenzéket a nádor biztosítaná, hogy a letárgyalt szabadelvű törvényjavaslatok törvénnyé is fognak válni, az Apponyi ellen intézett diétai harcot meg lehetne szüntetni. A nádornak tetszett a gondolat. El is kezdtek tanácskozni az ellenzéki vezérekkel, csak Kossuthal nem. Mert ha sikerül Kossuth ellen többséget szerezni, Apponyi is meg van mentve, Kossuthot is lejáratták. A diétán majd Lónyay Menyhért fogja a kellő javaslatot megtenni, Lónyay Gábor majd dolgozik mellette, s a két Lónyay-fiú majd keresztülviszi az apa kormánymentő ötletét. A királyi deklaratóriumot ki is adták, de Kossuth elszigetelése nem sikerült. Számos ellenzéki vezér visszautasította a paktumot, a szervezők megijedtek és Lónyay Gábor ki is jelentette, hogy a tervet elveszettnek tartja, meg sem szabad kísérelni. De a második Lónyay-fiú, Menyhért, nem maradt veszteg. Mégis csak megtette indítványát Bereg megye nevében, hogy Ferdinánd király deklaratóriumát a diéta hálásan köszönje meg. Ezzel szemközt állott Szent-Iványi Károly indítványa, aki Gömör megye nevében azt javasolta, hogy az adminisztrátori sérelmek tárgyalását a deklaratórium ellenére is tartsák napirenden.

A diéta valósággal tombolt az izgalomtól. A követek egy részét úgy megdolgozták a nádorék, hogy némelyik megye két követe a hazulról kapott világos utasítás ellenére egymás ellen szavazott. A többi megyék még nem követték az élen haladó Nógrád példáját, ahol Madách Imre indítványára a követi utasítások rendszerét eltörölték volt. Veszprém megye követei is megsemmisítették egymás voksát. Ugyanez történt a két bihari követtel. A kormánypárt által megkerülgetett Reviczky a megye világos utasítása ellenére Lónyay mellett szavazott, az öreg Papp-Szász azonban, aki betegen jött el az ülésre, ezzel fejezte be szónoklatát:

— Én Gömörrel szavazok, mert nekem nem kell rang és hivatal. Nekem szabadság kell és haza.

Az ellenzék többsége bizonyosnak látszott: Gömörre huszonhárom voks esett. Beregre huszonkettő, és a magyar megyék közül már csak Simon volt

hátra, a soproni követ, akinek megyei utasítása a sérelmek tárgyaltatására szólott. Simon felállott és mégis Beregre szavazott. Így adódott, hogy Horvátország hátralevő egy voksa dönthette el az életbevágó magyar kérdést. Bujnik, a horvát követ, természetesen Bereg és a kormány mellé állott.

Iszonyú zaj következett. Ilyen izgalmas ülésre még a veterán követek sem emlékeztek. Az elnök nem merte kimondani a többséget, olyan szenvedélyek fenyegettek. A soproni követ halotthalványan állott fel szavazatát magyarázni. Ő biztos abban, úgymond, hogy megyéje helybenhagyja állásfoglalását. Erre Szemere állott fel.

— A vármegye adhat ugyan utasítást követének, de becsületet és hazafiságot nem adhat annak, akinek nincs.

Az ülést úgy rekesztették be, hogy az elnök nem merte megállapítani az egyetlen horvát szavazattal elért többséget. S mikor a legközelebbi alkalommal új vitával újra szavazni kellett, az ellenzék tizenhárom szóval győzött. Kossuth hirtelen, ugrásszerűen lendült fel a vezető tekintély eddig nem ismert magasára. S mindezt Lónyay Menyhért idézte elő.

— Most alulmaradt Menyus, — mondta Csesztvén a családi lámpa alatt üldögélve férj a feleségének, — de talpra fog állani. Ismerem jól: szívós, okos, igen ügyes. Sokra fogja vinni. Kár, hogy utaink teljesen kettéváltak.

— És Andrássy Gyula, akiről annyit mesélsz?

— Az egészen másfajta ember. Brilliáns, tetszetős, élnivágyó. Még az ügyet is lenézi, amelyet képvisel. Csak úgy félkézzel csinálja a dolgát, mint valami mutatványt. Nagy jövője van neki is. Széchenyi meg Kossuth valósággal marakodnak rajta. Széchenyi roppant rossz néven veszi, ha mágnás a Kossuth körébe kerül, akit csak úgy emleget, hogy „az ügyvéd". Andrássy Gyula pedig kisgyerekkorában már ismerte

Kossuthot, mert az úgy kezdte a pályáját, hogy az Andrássy-fiúk nagyanyjának, Szapáry grófnénak, volt a fiskálisa. Nekem is mesélt róla eleget. Alszik a kicsi?

A kicsi aludt. Nyugodtan feküdt a Madách-bölcsőben, amely úgyszólván kötelező szertartási tárgya volt a familiának. Ebben a bölcsőben ringatták valaha Madách Imrét és valamennyi testvérét, ebben élték első napjaikat Marie és Nincsi gyerekei, ebben kellett volna laknia a szegény kis Imrének is, ha megélt volna. Helyette most itt volt Madách Aladár, pirosarcú, szuszogó, tejszagú kisdarab élet. Hathetes. Apja a minap volt huszonötéves. Újabb huszonöt év mulva már ez a kis Aladár lesz talán ilyen boldog fiatal apa, és ők ketten, Imre meg Erzsi, mint javakorukbeli nagyszülők állnak majd elragadtatva ugyanennél a bölcsőnél.

— Tyű, hogy zúg a szél odakint.

Hóvihar dühöngött a csesztvei völgyben. De idebent békesség volt, enyhe lámpafény, pattogó hasáb a cserépkályhában és az egymást ölelő két tekintetben a harmadféléves házasok nyugalmas boldogsága. Csak zúgjon az a szél végig a völgyön, messziről jött, el fog menni messzire.

A fagyos szél el is ment nyomtalanul, a tavasz korán ígérkezett már. De ekkor egy forró vihar indult meg országokon keresztül, s ez már nem ment tovább, hanem megállott az országok felett és mindenütt egyhelyben kavargó forgószelet csapott. Franciaországban elszakadt a százezrek indulatának gátja, a franciák kimondták a köztársaságot. Sziciliában állt a forradalom. Piemont forrongott. Milánóban Ferdinánd katonái alig tudtak már rendet tartani. Egy napon a bécsi forradalom hírét hozta az ujság Csesztvére. Március tizenhatodikán pedig lovashajdú jelentkezett a Madách-kúrián. Szontagh Pali küldte híradással Széchényből.

— A tekintetes szolgabíró úr azt izeni a tekintetes főbiztos úrnak, hogy nem ért rá levelet írni, hanem én majd elmondom élőszóval, ami történt.

— Egy-kettő, mondd el.

— Az úgy volt, tekintetes uram, hogy az éjjel egy zsidó kereskedő utazott keresztül Szécsényen. Pestről jött. A kocsmánál megállt etetni, közben pedig elmondta, hogy Pesten beütött a szabadság.

— Micsoda ütött be?

— A szabadság, keziccsókolom. A tekintetes szolgabíró úr azt izeni, hogy tessék bemenni Gyarmatra, ott már többet fognak tudni, ő már reggel befogatott és Pulszky tekintetes úrral elmentek Vácra, onnét Pestre mennek. És hogy mondanám meg a tekintetes főbiztos úrnak ezzel a szóval: „Úgylátszik, fele se tréfa."

— Jól van, elmehetsz.

A vén hajdú lóra kapott és az esőben nekivágott az útnak. Imre bement a feleségéhez.

— Angyalom, nagy ujság van. Most izeni Szontagh Pali, hogy Pesten is forradalom van. Maradj szép nyugodtan és ne aggódj, én beszaladok Gyarmatra megtudni, hogy mi van tulajdonképpen. Negyednappal ezelőtt, mikor bentjártam a közgyűlésen, még híre-hamva sem volt semminek.

Elment Imre a feneketlen sárban, szitáló eső közepette. Ugyanúgy esett az eső, mikor estefelé megjött. Arca ragyogott. Tele volt hírrel, örömmel, lelkesedéssel. Annyi ujságot hozott, hogy egész este mesélte. Nagy hírt hallgatni átjöttek Maithényi Paliék, feljött a faluból a plébános és a tanító is, mind ott kellett marasztalni vacsorára. Hallgatták álmélkodva, kezüket csapkodva, csodálkozó felkiáltásokkal. Éjfél lett, mire hazaszéledtek.

Imre még utánuk nézett a tornácról: a béres, aki hazavilágitotta őket lámpással, imbolygó fénypont volt a sötét éjszakában. A tocsogó lépések aztán elhaltak körülötte, elmultak a semmibe. Csak a felriadt házőrzők ugatása hallatszott, különben a borús, sötét ég véghetetlen, komor csendessége borult a világra. És a friss magyar jövendő titkaira.

Sokáig nem tudott aludni. Különben is nyugtalanul aludt mostanság, az éjszakákat átsíró, nyűgös gyerek miatt. Ha Erzsi elfáradt, ő kelt ki az ágyból és karjába fogva a pólyást, akár egy órahosszat is járkált vele le s fel a szűk hálószobában. Ezt tette most is. És mialatt gépiesen veregette féltenyerével a pólya alját s már nem is hallotta a karjában óbégató csecsemőt, gondolatai Pesten kalandoztak. Vajjon milyen lehet a város képe? Megmaradt-e a forradalom az első nap békés medrében? Ilyenkor egy utcasarki összeszólalkozás vagy egy ki nem tűzött zászló egy pillanat alatt felgyujthat egy egész várost. És milyen különös: Károly öccse a helytartótanácsnál dolgozik, amely hír szerint behódolt a forradalomnak. Balogh Károly sógora pedig adjutánsként ott van Lederer báró mellett, aki a fővárosban az osztrák katonai hatalmat képviseli. Ha tehát erőszakra kerül a sor, Madách Károly a barrikádokon szembekerülhet Madách Marie sült osztrák férjével, Balogh Károllyal. Milyen zavaros a világ. Csak már múlnának az órák és jönnének az ujságok.

Erzsi félig felöltözve dőlt vissza az ágyba, mikor a csecsemőt kimerülten nyomta az apa karjába. Most elszunnyadt, szája kinyílt álmában, haja kócosan terült el feje mellett a párnán. A lámpás szaga elvegyült a szoba áporodott csecsemőszagával. Hajnal volt már, Imrének égett a szeme, karján csillapíthatatlanul hallatta oá-hangjait a síró kisded. De a fiatal apa nem látott, nem hallott maga körül semmit. A felhajnalló új világot forgatta elméjében. A szabadság mélyen lélegző nemzeti világát, amelyben felnövekedik majd a tiszta szemléletű, emberséges gondolatú új magyar nemzedék. Nyilttekintetű, szabad, bátor férfi

lesz az ő fia is. Maga elé idézte a csúnya kis csecsemőfejet, de nem tudott rá emlékezni, a kép nem akart felbukkanni fáradt agya rejtekei közül. Akkor ocsúdott fel ábrándozásaiból arra, hogy hiszen ott tartja karjában Aladár fiát, csak rá kell pillantania kis vörös ábrázatára.

Nappal az éjszakával egybeolvadt. Az álmos szülők fájó fejjel lézengtek napközben és éberen csitítgatták a síró csecsemőt éjjel. Közben minduntalan be kellett kocsizni Gyarmatra, az ország politikai földrengése a megye talaját is rázogatta. Az ujságok csőstül ontották naponta a szenzációkat és most már jöttek levelek is Pestről. Madách Károly helytartósági fogalmazó kitűzte a kokárdát és beállt a polgárőrségbe, amelyet hevenyében szervezett meg a forradalom, a rend és csend biztosítására. Viszont Marie férjével sem volt semmi baj, Lederer báró megúszta a forradalmat, anélkül, hogy lövetnie kellett volna, adjutánsa pedig kevesebbet gondolt most a szolgálattal, mint otthonával, mert a Fortuna-utcai lakásban is nagy dologra készülődtek: Marienak harmadik gyereket ígért a sors.

Az eseményeket emberi aggyal nem lehetett átfogni. Annyi történt két hét alatt, mint azelőtt kétszáz esztendő alatt. A pozsonyi diéta néhány nap alatt harminc történelmi jelentőségű törvényt alkotott, közben István nádor úgyszólván órák alatt kizsarolta a kamarillából a felelős magyar kormány felállítását, gróf Batthyány Lajost a király megbízta a minisztérium megalakításával és nem telt el nyolc nap a Landerer és Heckenast-féle nyomda vértelen ostroma óta, már készen volt a miniszterek névsora. Kossuth, Széchenyi, Deák, Eötvös miniszterek lettek. Nem lett miniszter Pulszky Ferenc, pedig az ifjúság a forradalom első napjaiban cirkuláló cédulákon őt jelölte pénzügyminiszternek. De legalább pénzügyi államtitkár lett. Nógrád mégis csak bekerült a kormányba.

Itthon Gyarmaton pedig izgatottan várták, ki lesz az új főispán. A forradalom egy szempillantás alatt elsöpörte a névleges főispánt, gróf Keglevich Gábor tárnokmestert, valamint a tényvaló szerint főispánkodó helyettest, gróf De la Motte Antalt. A pecsovics-világ eloszlott, mint a buborék. S aki főispánnak volt eljövendő Nógrádba, annak olyan új törvényeket kellett kihirdetnie, mint a közteherviselésről, vagyis a nemesember adózásáról, a papi tized, dézsma, robot, úrbér, ősiség megszünteséről, a nemesi birtokok állami megváltásáról, a magyar egyetemről, az önálló magyar jegybankról, a parlament új szervezetéről, a városok új közigazgatásáról, a községi választásokról, a megyék új szervezetéről, Erdélynek az anyaországhoz való csatolásáról. Ahány ember ment az utcán, evett a vendéglőben, ült a szobában, annak kivétel nélkül teljesen és tökéletesen megváltozott a világban való helyzete, csak nem tudta még senki, hogyan. A paraszt az eke mellett megtudta, hogy ezentúl nem jobbágy, hanem szabad ember, de fogalma sem volt róla, milyen föld az övé, hogyan ülhet bele és kap-e földet egyáltalán. A nemesember arra ébredt, hogy úrbéri birtoka nem az övé többé, de nem tudta, kinek és mikor és hogyan fogja átadni, maga miből él holnapután és ha váltságot kap, mikor kapja, két hét mulva, vagy húsz év mulva? A hivatalnok csak annyit tudott, hogy hivatalát átszervezik, de mivé és hogyan, és mi lesz az ő új állása és jövedelme? Az utcán járkáló ember azt látta, hogy a vámházról leszedik a kétfejű sast és a magyar címert rakják helyébe, a sárga-fekete sorompót pedig piros-fehér-zöldre festik. De saját sorsáról még nem tudott semmit. Tizenhárom millió állampolgár úgy feküdt le este, hogy nem tudta, mi lesz maga és családja sorsa holnap. A lelkesedő természetűek deliriumban szavalták a Talpramagyart, a megfontolt józanok bólogattak és békésen várták, a maradi természetűek szerették volna

szidni az általános rendetlenséget, de lenyelték haragjukat, mert a közvélemény túlnyomó többsége rajongva ünnepelte a szabadságot és nem volt tanácsos a szenvedély ekkora áradata elé szikrányi gátnak odaállani. Az emberek már az úgynevezett magyar hiszekegyre tanították egymást, amely így kezdődött: „Hiszek egy Kossuthban, az ő mindenhatóságában, Magyar- és Erdélyország teremtőjében." Az ilyen mondókákat, Petőfi-verseket, pontokat, dalokat papiroscédulákon cserélgették. Imre is vitt belőlük a feleségének.

— Mondd, angyalom, mi lesz a mi vagyonunkkal? Podlupka Jano az imént járt itt kérdezni, hogy ő mikor kap földet, és arra kér, hogy az övét Bakóhoz közel kapja, mert ott szolgál a lánya. Én nem értem az egészet. Lesz nekünk birtokunk, vagy nem lesz?

— Persze, hogy lesz. Csak az úrbéri birtokrészek jutnak a felszabadított jobbágyságra, de az hosszú eljárásba fog még kerülni. Először meg kell állapítani, melyik birtokrész milyen természetű, mert más a dolog a legelővel, más az úrbéri résszel, más a majorsággal, más a belsőséggel. Azokat mind fel kell mérni. A státus-adósságnál deklarált földérték egyes részeit meg kell szabni, a birtokos nevére azt ki kell utalni. Érted?

— Egy szót sem értek, — nevetett Erzsi.

— Nem baj. A lényeg az, hogy ezek a dolgok évekig fognak tartani. Kicsit gyorsan jött a dolog. Bámulatos, milyen hamar megtudták a parasztok. A megyében még sok bajunk lesz velük. Sztrácinban a cselédek már kaszára kaptak, hogy nekik most rögtön kell a föld. Podmaniczkyék lóhalálában küldtek embert a megyeházára Dengelegről, hogy csináljunk valamit, mert a jobbágyok már nekiálltak a birtoknak és maguk osztják a földet.

— Jézusmária. De Csesztvén csak nem lesz baj?

— Reméljük, hogy nem. Egy kis baj már úgy is van. A mama egy kicsit haragudni fog. Hát még Károly!

Imre arcán kis kaján mosoly játszadozott. Mintha ingerkedett volna távollevő anyjával és öccsével, a két földéhessel.

— Miért fognak haragudni? — kérdezte feltűnő élvezettel Erzsi.

— Mert a törvény megszüntette az ősiséget, következésképpen minden olyan per, amely az ősiség alapján folyik, dugába dőlt. A mi perünkkel is, amit már évtizedek óta folytatunk a Barossok és Zichyek ellen, be lehet fűteni. Annyi akta az már, hogy egy pár hétig elfűthetnénk vele Csesztvén.

Erzsi nevetett, de aztán mégis csak elkomorodott.

— Most már kevesebb fog maradni a mi Aladárunkra.

— Marad még neki elég. És többet ér egypár száz holdnál, ha olyan emberré neveljük, akinek képessége lesz a boldogságra. Mert az nagy tudomány, boldognak lenni. Nem mindenki tudja. Én tudom.

Megszorította Erzsi kezét. Egymásra mosolyogtak. De egy kis idegesség mégis csak volt a hangja alján. Erzsi megjegyzése valami olyat szólaltatott meg, amit eddig nem mert magának megvallani. Mélyen és szentül hitt a rabszolgaság eltörlésének nagy eszméjében. Ő maga szó nélkül vállalta volna elvekért a szegénységet. De hogy fiát bármilyen elv valamitől megfossza, hogy a csesztvei trónörökösnek bármilyen okból egy fikarcnyival is sanyarúbb legyen a jövendője, az ellen valami ősi lelkiismeret felszólalt benne. Nem szerette ezeket a gondolatokat, másról akart beszélni.

— Különben az az ujság, hogy megvan a főispán. Gróf Ráday Gida. Kitünő ember, régi ellenzéki. Pali úgy lelkesedik érte, hogy nagy tisztséget akar vállalni alatta.

— Melyik Pali? Szontagh Pali?

— Nem. Pali öcsém. Alighanem meg is választják második alispánnak. Szép eredmény. Mindössze huszonegy éves a kölyök. Én nem vittem ennyire. Szontagh Pali nem marad Nógrádban. Őt Pulszky Ferenc felviszi valami pesti állásba.

— Pulszky? Hát kibékültek?

— Puszipajtások megint. Általában furcsa mesterség ez a politika. Károlyi János prüszkölt az új világtól, lemondott a követi rangról. Megválasztottuk helyette egyhangúlag Kubinyi Ferencet. Emlékszel, milyen rettenetes háború volt hónapokon keresztül a Dessewffy-Kubinyi-választás előtt? Még én is macskazenét kaptam. Hát most Kubinyi Ferenc és Dessewffy Jób, a két nógrádi követ a legszebb egyetértésben. Amíg össze nem ül az új országgyűlés. Már ideje is volna.

— Miért? Hát a mostani nem jól dolgozik?

— Jól, hogyne. De most már ideje volna a dolgokat végleges mederbe szorítani. Az új minisztérium még Pozsonyban rostokol, pedig az új törvény szerint székhelye Pest lesz. S mialatt ők Pozsonyban dolgoznak, addig Pesten ez a fiatalokból álló közcsendi bizottmány külön intézkedik, mint egy fiókkormány. Sok rosszízű dolog származik ebből. Aztán meg a hirtelen jött szabadság sok embernek a fejébe szállt. Az emberek ostobák és nem fogják fel a dolgokat. Rend kell nekünk, de gyorsan.

Erzsi hallgatott, aztán habozva kérdezte:

— Mondd, angyalom, ez jó volt, ez az egész forradalom, meg szabadság, meg mindenféle?

Imre gyorsan és tűzzel felelt:

— Nemhogy jó volt, hanem szent és nagy dolog volt.

Majd csendesebben, vontatottabban hozzátette:

— Tudod, nekem az emberekről nincs valami jó véleményem. Az emberi faj egyelőre buta, önző és gonosz. De éppen ez az útja annak, hogy felvilágosodott, nemes és jóságos fajjá nevelődjék. A kisgyerek is csetlik-botlik, míg járni megtanul. Ha elesik és beveri az orrát, mégsem mondjuk neki, hogy nem tud járni, tehát ezentúl is csak menjen négykézláb, mint az állat.

Mintha összebeszéltek volna, egyszerre álltak fel és mentek a bölcsőhöz. Megálltak mellette és nézték, mindig új és soha el nem múló meghatottsággal.

— Lássad, — mondta halkan Imre, — ez a kis poronty maga az ember. Most még köd van a fejében és mászni sem tud. De majd megnő, okos lesz, szép és nagyszerű. Járni fog. Menni fog.

— Hova fog menni? — kérdezte Erzsi, a kis emberre nézve.

Imre a fiát nézte, de az emberiséget látta. Egyszerűen felelt, mint akiben már régen kész a válasz:

— Isten felé.

VII.

Ferdinánd király először visszautasította a pozsonyi diéta törvényeit. Az egész ország felhördült. Micsoda játék ez, micsoda szószegés? A nádor pedig, maga is mélyen megdöbbenve, felszólította az első magyar felelős kormányt, hogy maradjon a helyén, ő felmegy Bécsbe, és szavát adja, hogy vagy lehozza a szentesítést, vagy nádori állását dobja el. Szavának is állott. A király visszavonta a visszavonást. Sőt, április tizenegyedikén maga jelent meg Pozsonyban, lehozta a királyasszonyt, lehozta öccsét, a trónörököst, és annak fiát, Ferenc József főherceget. Hallatlan pompa volt, fény és ünnepélyesség, a király szentesítette a törvényeket. Mindenkinek kicsordult a szíve a boldog meghatottságtól: ime, milyen atyai és jóságos uralkodó, ha közöttünk van. Csak azok a huncutok, akik Bécsben körülötte lebzselnek és folyton ellenünk

uszítják. Éljen a király, éljen a szabadság, éljen a haza.

A szabadság élt is. A gyarmati vármegyeházán az öreg Szent-Iványi Anzelm találkozott Madách Imrével. Nem is köszöntötte, csak rászólt reszkető, izgatott hangon:

— A tótok lázadnak! Ti csináltátok ezt a nagy szabadságot, most ihatjátok a levét!

És sietett tovább a visszhangos folyosón, ahogy öreg lábai bírták. A főispánhoz ment. Ráday grófhoz, akitől Madách most jött ki.

Ott bizony leverő dolgokat lehetett hallani. A tótok egész Felső-Magyarországon mozgolódnak. Nógrádban ugyan még nem, de ha így megy tovább, itt is baj lesz. Nyitra, Túróc, Trencsén, Árva tele vannak pánszláv ügynökökkel, akik mindenütt egyforma recipe szerint dolgoznak; nyilvánvaló, hogy valami ismeretlen középponti hely küldözi őket izgató körútra. Hurbán, a hlobukai luteránus lelkész, végigjárja a tót falvakat, mindenütt felmegy a szószékre és Tótországot prédikálja a jámbor tótoknak. Már újságjuk is van, Tatranski Orol a címe, vagyis Tátrai Sas, szerkeszti egy pozsonyi luteránus tanár, Stúr Lajos nevezetű. Ezt a lapot ezrével szórják a tót megyékben a nép között. Május tizedikén Liptó-Szentmiklóson már tót nemzeti gyűlést is tartottak, s a liptói főispán írja Rádaynak, hogy ott ilyeneket mondtak: „Itt az ideje, hogy a tót földet visszavegyük a magyaroktól." Tót nemzeti tanácsot alakítottak, szidták a magyarokat, mint a bokrot. Az izgatás már a szomszédba is eljutott, Hont vármegyébe, onnan Géczy Péter főispán már kétszer is írt, hogy a tótokra jó lesz nagyon vigyázni. Valahonnan erősen pénzelik őket és az izgatást valahonnan igen ügyesen szervezik.

De honnan?

Erdélyből súlyos dolgokat jelentenek a lapok. A szászok és az oláhok egyaránt mozgolódnak. Mint a tótok Szentmiklóson, az oláhok három nap mulva Balázsfalván tartottak nemzeti gyűlést. Ezen tizenötezer oláh vett részt, akik egész Erdélyből odasereglettek. A gyűlés három napig tartott. A balázsfalvi rét közepén álló szószéket osztrák és orosz zászlók díszítették. A tömeg manifesztumot fogadott el, tizenhat pontban követelik az oláh nép nemzeti önállóságát. Ott is nyilvánvalóan idegen pénz dolgozik. Valahonnan igazgatják az izgatást.

De honnan?

Ami pedig Horvátországban történik, attól pirulni és sápadni lehet egyszerre. Ott nem is dolgoznak az izgatók, mert nincs is szükség rájuk. Az egész ország egységes. Karlócán szerb nemzeti gyűlést tartottak s ott követelték az önálló horvát felelős minisztériumot, a Magyarországtól való teljes elszakadást. A gyűlést közvetlenül a liptószentmiklósi tót összejövetel után, a balázsfalvi oláh összejövetel napján rendezték Karlócán. A horvátok televannak fegyverrel, vezérük, báró Jellasich József, a benfentes bécsi udvaroncok közé tartozik. A Batthyány-kormány megerősítése előtt egy nappal nevezték ki horvát bánnak, nyilván azért, mert véres magyarfaló és a magyar kormány aligha tűrte volna saját területén egy ilyen bán kinevezését. Jellasich felbontatlanul merészelte visszaküldeni a nádor rendreintő levelét és temérdek pénzt költ propagandára.

De honnan?

Madách Imre Sztregovára ment Gyarmatról. Anyja izent neki, hogy beszélni akar vele. Öccsével utazott. Az úton volt módjában eleget beszélgetni és eleget gondolkozni azon, amit a főispánnál hallott. Csak hozzá kellett csapnia azt a hírt, amit Pali öccse hozott Pestről. Madách Pali, aki csakugyan alispán lett huszonegyéves korára Nógrádban, Pesten járt. Onnan azzal jött haza, hogy Mariet és Károlyt igen súlyos lelkiállapotban találta. A német sógor szemta-

núja volt annak a jelenetnek, mikor gazdája, báró Lederer tábornok, belelövetett a tüntető tömegbe. A tömeg ugyanis fegyvereket követelt a nemzetőrök számára a budai katonai raktárból, de Lederer azt mondta, hogy nincs puska a raktárban egy sem. Erre a tömeg macskazenét adott a hadtestparancsnokság palotája előtt. Akik tülköltek és nyávogtak, nem is sejtették, hogy Lederer valahogy jóelőre megtudta a készülő tüntetést, a közelben két helyen is katonaságot rejtett el, mikor aztán a macskazene megszólalt, két oldalról lovasrohamot és sortüzet kaptak a fazekakkal és sípokkal mulató tüntetők. Három fiatalember meghalt, húszan megsebesültek. Marie otthon, a Fortuna-utcában hallotta a sortüzet. Este tízre járt és férje még mindig nem volt otthon. Őrjöngve rohant ki az utcára, félt egyedül, az urához akart sietni. Katonai kordon állotta útját. Hiába mondta meg, kicsoda, nem eresztették. Egy fiatal hadnagy megsajnálta és vállalta, hogy átadja az üzenetet Balogh kapitány adjutánsának. De Balogh még így is jósokára került elő. Halálsápadt volt. Elmondta, hogy az ablakból nézte a sortüzet, látta, ahogy egy pléhfedőt csapkodó suhanc pont a szemébe kapta a golyót. De hiába faggatta Marie, hogy mi volt ez az egész vérengzés. Balogh kapitány nem beszélt egy szót sem többet. Napokon át szótlanul ment hivatalába, szótlanul ment haza, valamin elmondhatatlanul gyötrődött, aminek titkát magába nyelte, végül, éppen aznap, mikor Pali sógora náluk járt, bejelentette feleségének, hogy beadta kérvényét a csapathoz való áthelyezése iránt. Valószínűleg Olaszországba kerül, mert ezrede Lodeban fekszik és résztvesz a fellázadt olasz tartományok elleni harcokban. Marie azóta sír és rimánkodik, hiszen kis babát vár és folyton faggatja férjét, hogy miért tette ezt, de az őrnagy konokul hallgat.

Madách Pali elbeszélését pedig követte Madách Károly levele. Azt írta, hogy Lederer nem mondott

igazat, a raktárban húszezer fegyvert talált a megindított vizsgálat. Vannak, akik biztosan tudják, hogy ezeket Lederer bécsi rendelkezés folytán éppen Zágrábba akarta küldeni. Egy puskapor-rakománnyal telt hajóról is beszélnek, amelyet Lederer továbbított a Dunán szerb címre.

— Az embernek megáll az esze, — mondta öcscsének Imre, — úgylátszik, hogy a nemzetiségi kártyákat Bécsből keverik.

Madách Pali, a fiatal másod-alispán, lángolószemű ifjú volt, ábrándos, romantikus. Ismerősei azt mondták, hogy kissé hasonlít Petőfihez. Bátyja megjegyzésére az ég felé tárta karjait. Mindig ilyen széles, nagy mozdulatai voltak.

— Emi, az Isten szerelmére, hát lehetett ezen tűnődni? Hát jöhet valami aljas és gonosz máshonnan, mint minden rossz ördögi és kénköves kútjából, Bécsből?

— Mégis csak különös, hogy a dinasztia éppen most kezdjen zavart csinálni, mikor olyan szép rendben indult minden. A szentesítéskor a királyné, aki nem tud magyarul, latinul felelt a rendeknek. Jól tud latinul, hiszen olasz nő. Akkor azt mondtam magamban, hogy végre rendben vagyunk: tapintatból latinul beszél, hogy német szóval ne izgasson bennünket. Ha ennyire figyelnek a szittyák nemzeti érzékenységére, akkor nyilván Bécsben is más szellő fújdogál és most itt van. Három nemzetiséget gyujtanak fel ellenünk. Mit akarnak? Minek ez?

— Csodállak, Emi, aki olyan okos ember vagy. Szét akarják tépni az országot, mint ahogy mindig akarták...

Itt Madách Pál dühös és artikulálatlan hangban tört ki. Öklével a hintó sárhányójára vágott. És inkább hörögte, mint mondta:

— Most nem enged! Most nem enged!

Imre nem szólt rá semmit. Hagyta, hogy a fiú

kidühöngje magát. Tudta jól, hogy ki nem engedi Palit és hova nem engedi. Pár napja, az egész országban toboroztak. A Batthyány-kormány a nemzetiségi fészkelődések hírére észbekapott: az ország területén, pár huszárezred kivételével, nem volt magyar katonaság. Ha a tótok, az oláhok vagy rácok izgatottságukban fegyverre kapnak, egyszerűen végiggyujtogatják az országot és besétálnak Pestre. A magyar katonákat mind idegenben tartotta Bécs, kit Gácsországban, kit Piemontban. A kormány tehát, miután tehetetlenül kérte azok hazahívását, elkezdett maga szervezni katonaságot itthon. Televolt toborzóval az egész ország és egy új szó született az új világban, a „honvéd". Rajta volt Kisfaludy Károly nyelvének íze, aki valaha csinálta s most a szót széltében használták mindenhol. Nógrádban is folyt a toborzás lelkes zeneszóval szerte. Madách Pali mindenáron katonának akart állni. De anyja hevesen leintette a tervet. Megfenyegette a fiút, hogy kitagadja és soha az életben nem beszél vele, ha elmegy katonának. A fiú pedig, aki anyagilag anyjától függött és alispáni fizetéséből nem győzte uras életmódját, fogát csikorgatva nyelte le a szégyent, hogy alispán létére úgy kommandírozza az anyja, mint egy taknyos gyereket.

Mikor Ludányhoz közeledtek, cigányszó ütötte meg fülüket. Az útszéli kocsma előtt csődületet láttak. Közelebb érvén, látták, hogy ott toborzás folyik. A ház elé kitett asztal mellett üldögélt Vitális Samu, a toborzó albiztos, mellette pedig Andorfer Gyurka, a megyei seborvos. Nagy csomó nép vette őket körül, s a furcsa az volt, hogy semmiféle egyenruhát nem lehetett látni, csak az az ember hordott polgári gúnyájához egy régi huszárcsákót, aki a cigányok előtt cifrázta a csárdást. Az asztalnál éppen egy jóképű legényt írtak be, az most csapott fel.

— Tovább, gyorsan, — kiáltott a kocsisra kínzottan Madách Pál.

Egy pillanatig még utánuk zengett a nóta: „Szép élet, gyöngyélet, soha jobb, soha jobb nem lehet". De aztán a szellőkúszálta hangokat elnyomta a kocsizörgés. Imre oldaltpillantott és látta, hogy öccse szeme könnyes.

A sztregovai kastélyban Nina kisasszony fogadta őket. Az özvegy tudniillik társalkodónőt fogadott. Szeme annyira megromlott, hogy nem tudott kézimunkázni és az olvasás is nehezen ment. Egy váci orvos ajánlotta neki Ninát. Púpos vénkisasszony volt ez a Nina, teljes nevén Nina Ité, egy francia származású, de osztrák zsoldba lépett lembergi katonatiszt leánya. Ápolt külsejű, finom, tiszta kis nő volt, nagy, kék szeme valami fájdalmas jóságot mutatott és púpos volta ellenére is mindenki azonnal kellemesnek találta. Egy idő óta ő vezette a házat, szakadatlanul járt-kelt az övébe tűzött kulcsokkal és hol németül, hol franciául szidta a cselédeket, akik ebből egy szót sem értettek.

— Madame viendra tout de suite, — mondta az érkezőknek, — elle se trouve au jardin.

Pali robogott a szobájába, hogy dúlt lelkiállapotát belefojtsa az aktákba, amelyeket a kocsiládában a vármegyeházáról hozott magával. Imre az udvaron nézelődött, míg anyja megjön. Valami kis felleg szállt a lelkére, hogy gyermekkorának hajdani házánál egy új kisasszony ilyen otthoniasan jön-megy, ő pedig mintha idegen volna.

Nemsokára bentült a kastély egyik szobájában. Az öreg hölgy kurtán átfutott az illendőségi kérdéseken: hogy van Erzsi, hogy van a gyerek, — aztán elévett egy nyomtatványt. Szónélkül odatette fia elé. Tótnyelvű nyomtatvány volt, néhány szót kézírással töltöttek ki benne, mint blankettákon szokás.

Imre mindjárt magyarra fordítva olvasta félhangon a tót szöveget: „A tót nemzeti tanács parancsa. Alsó-Sztregova községre nézve a helybeli hatóság

felelősségének terhe alatt a következő utasítások adatnak ki. És pedig először, hogy az egész Alsó-Sztregova község szabadságáért egyszerre felkeljen, és a felfegyverkezett nép egy részét saját határán felállítsa, a többi felfegyverkezett férfit pedig a mi főhadiszállásunkra elküldje. Fegyver alatt nemcsak puska értetik, hanem kasza, cséplő és fejsze is. A magyar minisztériumnak minden engedelmesség felmondatik . . "

Itt megszűnt hangosan fordítani Imre. Meghökkenve futtatta végig szemét a sorokon, mígnem az aláírásokig ért. Hurbán, a nemzeti tanács elnöke, Ludens Stur, a nemzeti tanács ülnöke, Borik titkár.

— Hol vetted ezt, anyám?

— A süket Makovnyiktól vettem el: ő azt meséli, hogy egy idegen ember ment át szekérrel a falun és meg sem állt sehol, csak minden száz lépésnyire eldobott egy csomó ilyen nyomtatványt. Van a faluban bőven. Ezt csinálta a te szabadságod.

Imre elfintoritotta a száját. Ideges mosoly volt, zavart és keserű.

— Amit eddig dolgoztam, azért dolgoztam, hogy ezek állati sorból emberi sorba kerüljenek. El is értem. Elérte az egész ország. És most . . .

Abbahagyta a mondatot.

— Ezt nekem adod, anyám?

— Vidd el nyugodtan, kapok én itt a faluban tízével-húszával, ha elfogy az olvasnivalóm.

— Károlynak akarom felküldeni. Jó, ha ezt tudják odafenn.

— Már küldtem neki. Ne fáradj. Azt írja különben, hogy pár nap múlva jelenik meg a fogalmazói kinevezése a hadügyminisztériumba. Hát majd ott megmutathatja annak a Mészáros Lázárnak, vagy hogy hívják.

— Akkor elküldöm Szontagh Palinak Bécsbe. Ott még jobb helyen lesz.

— Bécsbe? Mit keres Szontagh Pali Bécsben?

— Pulszky Ferenc állást cserélt, pénzügyminiszteri államtitkárból a király személye körüli államtitkár lett, felment Esterházy herceg mellé és kineveztette maga mellé fogalmazónak Palit. Már fent is vannak.

— Majd csinálnak azok is valami égbekiáltó szamárságot odafenn, nem féltem őket. De nem erről van szó. Még csak nem is erről a tót dologról, ámbár tudd meg, hogy pár nap múlva Prágában . . .

— Pánszláv kongresszus lesz — vágott közbe Imre — és a mi tótjaink is meg vannak híva. Ott is lesznek. Tudom.

— Ha tudod, akkor nem irígylem az éjszakáidat sem, a lelkiismereted sem. Egyszóval azért akartam veled beszélni, hogy ezt a levelet megmutassam neked.

Madáchné odanyujtott neki egy előre elkészített levelet. Handel Kristóf írta, az árendás, aki a székelyi birtokot birta bérben Madáchéktól. Kitűnő bérlő volt, pontosan fizetett. Most arra való hivatkozással, hogy az új törvény lehetetlenné tesz minden gazdálkodást, a bérletet nagy sajnálattal felmondja.

Imre felszisszent. Ez a levél elevenére tapintott. A székelyi birtok bérjövedelme elég jelentős részét tette ki a család jövedelmének. Károly élete Pesten sokba került, Pali alaposan igénybevette a maga részét, őneki magának is egyre több kellett, mert Erzsi nem tudott pénzzel bánni, öltözködni pedig nagyon szeretett. A két nővér nem volt a vagyon terhére, de ők hárman anyjukkal alighogy kijöttek belőle. Sajátmaga nem fontos. De Erzsi. És a gyerek.

— Mit mondott Bory?

— Először szaladt Székelyre, hogy az árendást kapacitálja. De nem bír vele. Az árendás folyton azt hajtogatja, hogy a szabadság a jobbágyokat . . . azaz bocsánat, már nincs jobbágy. Szóval, hogy a szabadság a nagyságos parasztokat teljesen megbolondította,

egy sem akar dolgozni, mind azt hajtogatja, hogy nem bolond kínlódni, mikor úgyis ingyen kap földet. Bory visszajött és ezt referálta nekem. Én rákiáltottam, hogy nekem ne magyarázzon, hanem csináljon valamit. Erre azt felelte, hogy ő nem tehet semmiről, nem ő csinálta a forradalmat.

Imre idegesen válaszolt:

— A forradalmat nem csinálta senki. Nincs forradalom. A honvédek a királyra esküdtek fel, az ország dolgát a király felelős kormánya intézi. Hol itt a forradalom?

Özvegy Madáchné, akitől bizonyosfajta humort nem lehetett elvitatni, fagyosan válaszolt fiának:

— Ach so. Ha minden rendben van, az más. Akkor ezt a levelet is bizonyára könnyen el fogod intézni. Oda is adom, tedd el. És ha elintézted, adj hírt mindjárt. Vagy ne is adj hírt, hanem a székelyi bérből fizesd ki, ami lejáratunk a jövő hónapra esik. Itt alszol, vagy mégy vissza Csesztvére?

— Köszönöm szépen, megyek még ma. A gyerek tegnap köhögött. Most még benézek egy kicsit Palihoz.

— Menj át, fiam. Csak valami új törvényt nekem ketten ne hozzatok, mert egy szép nap arra ébredek, hogy a tótok ebrudon hánynak ki a kastélyomból Inkább arról beszélj azzal a holdvilágfejű alispán öcséddel, hogy... különben ne. Elfelejtettem, hogy te erre nem nagyon vagy alkalmas.

— Mire?

— Protestáns lányt akar elvenni. Most már csak Károly van hátra. Egy szép napon majd elémáll, hogy cigánylány a menyasszonya.

Imre felpattant.

— Anyám!

Maithényi Anna ránézett fiára. Nyugodtan, mozdulatlan arccal. Aztán gőgösen felelt.

— Szerencsétlenül fejeztem ki magamat, belátom.

A feleségedet nem akartam megbántani. Ezennel bocsánatot kérek.

Azzal biccentett. A kihallgatásnak vége. Imre megalázva, meggyötörve ment ki a szobából. Egyenesen Palihoz. Ösztönösen úgy érezte, hogy ott gyógyító írt kap sajgó szívére.

Pali nem aktákon dolgozott, hanem regényen. Közben meggondolta magát. Az alispáni aktákat eltolta az asztala sarkára és szépirodalmi írásait rakta ki maga elé. Mikor bátyja belépett, felcsillant.

— Jó, hogy jössz. Ezt a részt átdolgoztam. Hallgasd meg, milyen szép. Olvassam?

Imre nem ült le. Megállt öccse háta mögött. Maga is belenézett a sűrű javitású kéziratba.

— Olvasd.

— „Csak még egyszer, csak még egyetlenegyszer kívántam véle összejönni..."

— Mondd, öcskös, nagyon szerelmes vagy?

Madách Pali megrezzenve tekintett bátyja arcába. Ott szelíd szeretetet és megértést látott, felpattant a székről, hogy valami hihetetlen szépet, valami soha nem hallottat mondjon. Behúnyta szemét, fejét ingatta és végül is nem mondott semmit, csak állt ott átszellemült rajongással, mint maga a megtestesült szellem.

Imre jól tudta, kinek szól ez az imádat. Prónay Emmának szólt, a Prónay Ferenc leányának. Ugyanilyen rajongó, egzaltált lélek volt az leányban, mint Madách Pali legényben. Ha volt valaha tartalmuk az olyan szavaknak, mint imádat, érzelem, ábránd, akkor ez a szerelem igazán imádatból, érzelemből, ábrándból állott. Olyan szerelmesek voltak egymásba, hogy a fiatalság ezt a szerelmet megyeszerte példaképpen emlegette. Vőlegények Prónay Emma példájával gyötörték jegyesüket, menyasszonyok Madách Pali példájával. Mostanában már misztikus dolgok történtek közöttük. Emma például nyugodtan ült ott-

hon a parkban, mikor hirtelen felugrott a kerti székből és elájult. Pont négy óra volt. Másnap kiludódott, hogy Madách Palival pont négy órakor megbokrosodott a ló a városi országúton, le is vetette, de a lovas megúszta a balesetet egy ínrándulással. Máskor Pali azt álmodta, hogy Emma ablaka alá gyöngyvirágot szór. Még aznap meglátogatta Prónavékat, elmondta álmát, kimentek az illető ablak alá és meglepetve látták, hogy ott az éjjel valaki, talán cseléd, vagy falubeli csakugyan gyöngyvirágot szórt el. Az ilyesminek hamar híre terjed, és az ő szerelmük bizonyos tekintélyre tett szert. Fiatalokat szokás a szerelmükre vonatkozó pajkos célzásokkal ingerelni; velük ezt nem tette senki. A Prónay-család már rég áldását adta erre az udvarlásra, bár az öreg Prónay Ferenc kemény luteránus volt, de a leányát nagyon szerette. Özvegy Madáchné azonban nem titkolta, hogy a családot ugyan nagyrabecsüli, de fia nem az ő kedve szerint választott. És nem tudta elfelejteni azt sem, hogy Imre fia annakidején a Prónay Emma testvérbátyja, Prónay György miatt vonult vissza a szolgabíróságtól.

— Mondd, Pali, nem érezteti veled az Emma családja, hogy anyánk ... hogy is mondjam ...

— Tudom, mit akarsz mondani. Ó, ha úgy ismernéd őket, mint én! Micsoda nagy lélek valamennyi! Igazán azt mondhatnák nekem, hogy ha anyám úgy felhúzza az orrát, maradjak magamnak. És joggal mondanák, hiszen nagyszerű familia. A mama, aki olyan sokat ad előkelő rokonságra, elfelejti, hogy az Emma családfáján csupa Ráday gróf, Hollstein gróf, Teleky gróf, Csáky gróf, Nádasdy gróf, Podmaniczky báró szerepel. Csakhogy ők nemes és lelkükben is előkelő emberek. Még a büszkeségüket is legyőzik, csakhogy Emma boldog legyen. Erről különben nem is beszélünk soha, ezek kicsinyes dolgok, a mi beszédtémáink mindig fönkeltek és magasztosak. Emi, úgy-e, te mellettem állsz? Úgy-e, te helyesled az én választásomat?

— Akit szeretsz, az nekem is testvérem, Palikám.

A két fivér összeölelkezett. Imre ölelése meleg volt, lassú, szilárd. A Palié viharos, tomboló, nyugtalan.

Imre későn éjjel tért haza. Útközben áldotta magát, hogy Palival beszélgetett egy kicsit. A fiú magabízó, eget-földet ölelő nagy boldogsága édesen cirógatta az ő lelkét is és az élet iránt való bizalmat öntött őbele is. Saját életén gondolkozott és sorsa iránt meghatott hálát érzett. Nagyon szerette a feleségét, akinek perzselő hitvesi forrósága még most is, háromévi házasság után, a mézesheteknél tartott. Most már kisfiút is szült neki, amit egy élet odaadásával is alig lehet meghálálni. A jövő homályos és bizonytalan, az igaz. Ismeretlen fellegek kavarognak a puha csesztvei madárfészek felett. De jó az Isten, jót ád. Erzsivel még ma beszél és megérteti vele, hogy a világ nagyot fordult, a birtokos ember lába alól kezd elszakadni a szilárd talaj, ezentúl össze kell húzniok magukat és sok mindenről le kell mondani. Erzsi ezt meg fogja érteni. Az élet nagyon szép. Hiába zavarok, nemzetiségek, árendások, — az élet nagyon szép.

Otthon, Csesztvén, világosságot talált.

— Te még ébren vagy? Hiszen már egyóra is rég elmúlt.

Erzsi nem felelt. Csak állt előtte mosolyogva. Tetőtől-talpig ragyogó elegánsan. Új ruha volt rajta.

— Mi ez? — kérdezte Imre.

— Úgy-e, gyönyörű! Kár, hogy mind a kettőt nem tudtam egyszerre felvenni. Már úgy vártalak, hogy tetszik-e. Már kétszer levetettem és megint felvettem, mert Aladárnak enni kellett adnom. Nézd, milyen a turnűrje.

Erzsi megperdült a sarkán. Szeme boldogan ragyogott, mikor szemközt került megint.

— Miféle ruha ez? — kérdezte Imre gondolkodva.

— Meg akartalak lepni vele, hiszen tudom, örülsz, ha szép vagyok. Ma jött Pestről. A másik is gyönyörű. Ott van az ágyon.

Felemelte, kitárta azt is ujjongó tekintettel. De ahogy férje arcára nézett, elfakult az ujjongás és lehanyatlottak a felemelt karok, a ruhával együtt.

— Nem tudtam ezekről a ruhákról, — szólt Imre, — miért nem szóltál?

— Hogyhogy nem tudtál? Hiszen mikor hetekkel ezelőtt olvastam az ujságban, milyen lesz a nyári divat, azt mondtad, hogy az nekem jól fog állani. Ezt csak egyféleképpen lehet érteni. Nem azt mondtad?

— Lehet, hogy mondtam. Nem emlékszem.

Erzsi elfordult. Lassan kezdte elrakni a másik ruhát, aztán kikapcsolni azt, amely rajta volt. A gyerek nyugodtan aludt a bölcsőben. Imre is nekiállt tenni-venni, rakosgatta holmiját, kezdett nyugovóra térni, nagyon összetörtnek érezte magát. Tegnap óta szinte egy napot töltött kocsin.

— Itthon rendben van minden? Aladár még köhög?

Erzsi nem felelt szóval, csak a fejét ingatta. Ekkor vette észre Imre, hogy Erzsi sír. Sőt ebben a pillanatban nem is sírt, hanem már kitört belőle a zokogás. Leült az ágy szélére s két karjával leborult az ágy lábára, úgy sírt. Imre komoran állt egy darabig, úgy nézte. Aztán sóhajtott egyet és leült mellé.

Ekkor volt fél kettő. A kibeszélés háromnegyed négyig tartott. Gyöngéd öleléssel, csókkal, fogadkozással, simogatással végződött. A sötétben Erzsi mélyen és boldogan aludt. Imre nem. Az ötórai harangszó még ébren találta. A bennelakó két ember vitája éppen a következő mondatoknál tartott:

— Ennyire nem vagy hozzá gavallér, hogy sajnálod az örömére a pénzt? Akármilyen méregdrága is az a két ruha?

— Más itt a baj. Nekem nem a pénz fáj, hanem az ő öröme fáj. Úgy örül a ruhának, mint néger az üvegkalárisnak. Le szeretnék térdelni eléje és mélyen magam alatt látom.

— Hiszen nő. És nem tehet arról, hogy nő. És a csókjának nagyon tudsz örülni.

— Igaz. De én sem tehetek arról, hogy nekem nemcsak nő kell, hanem ideál is.

— Szóval neked a világ legtökéletesebb lénye kellene, amilyen talán nincs is. Nem félsz, hogy egyedül maradsz?

Kint derengett ezernyolcszáznegyvennyolc májusvégi reggele. És Imre nem tudott elaludni.

VIII.

A nyáron már folyt a háború. A rácok fellázadtak odalenn, a kormány katonaságot küldött ellenük. Már csaták voltak, ütközetek, sáncok, sebesültek, hadi jelentések. Pedig egyelőre csak arról volt szó, hogy az ország egyik nemzetiségi vidékén karhatalommal kell rendet csinálni. És mégis: megyénként mindenütt csakúgy harsogott a katonai kedv, a nemzetőrség Nógrádban is zászló alá került, sok ismerős már lent volt a délvidéki harcokban.

A lelkek a tomboló remény zenitje és a teljes kétségbeesés nadirja között hányódtak minden nap. Minden hír döntőnek látszott és vagy teljes sikert, vagy teljes bukást lehetett kimagyarázni belőle. Imre, aki mostanában megint megbetegedett és egy vérző roham után ágynak esett volt, lábadozva olvasott ujságokat és leveleket, egymásmellé rakta őket és igyekezett kihámozni a való helyzetet belőlük.

Nem járt már az esze senkinek birtokon, jövendő

berendezkedésen, életéveken. Az emberi gondolkodás berendezkedett a hétköznapi élet teljes bizonytalanságára. Lehetőnek látszott, hogy a nemzetiségek kegyetlenül kikapnak, s a megerősödött magyar kormány úgy fog diktálni a saját lázadó osztrákjai és lázadó olaszai által megalázott Bécsnek, ahogy tetszik neki. Sőt nem is Bécsnek, mert Bécs Innsbruckba kergette az udvart. És ugyanakkor lehetőnek látszott, hogy a felzúdult szláv tenger egyszer csak összecsap a magyar szigetmag fölött, akkor aztán mi lesz? Falun élőknek még hányatottabb volt és szélesebben lendült töprengő fantáziájuk, mert a lassú postával járó ujságokat a szél szárnyán járó ezerszer annyi vakhír előzte meg, és nem volt elég éles elme, amely válogatni tudott volna közülök, mert a villámgyorsan osonó hírek közül másnapra a természetes és hihető dolog bizonyult valótlannak, s ez el nem hihető képtelenség bizonyult valónak.

Mint égiháború a nyájat, földi háború az embereket vonta egymás közelségének megnyugtatásába. A Madách-család tagjai azelőtt nem túlgyakran keresték fel egymást, most minduntalan egymáshoz vágytak. Sűrűbbek voltak a látogatások, s ha távol voltak egymástól, sűrűbbek voltak a levelek. Csak Huszár Sándorék maradtak ki a családi együttesből. Az özvegy még most is keményen tartotta az immár kétéves haragot, tudni sem akart vejéről és leányának sem tudta megbocsátani, hogy az nem melléje, hanem férje mellé állott. Nincsiről és kisgyerekeiről csak hallomás útján tudtak egyetmást.

De az együttmaradottak annál szorosabban bújtak össze. Marie felküldte két gyermekét Sztregovára. A kis Panka kilencéves volt már. Pepi pedig tizennégyéves nagy fiú, a Teréziánum vakációzó növendéke. Mialatt a két gyerek a púpos Nina felügyelete alatt vidáman nyaralt a sztregovai kastélyban, azalatt Budán megszületett Marie harmadik gyereke. Kisfiút

adott a jó Isten, Károlynak keresztelték, mint az apját. Madách Pali hosszabb időt töltött Csesztvén s onnan járt be a gyarmati vármegyeházára, más alkalommal pedig Imre feleségestül és Aladárostul elment Sztregovára. Aztán az öreg hölgy ment Pestre a Fortuna-utcába.

Az öreg hölgy szemmellátható és meglepő változáson ment keresztül. Egymásután kapta a viharosan gomolygó élettől az olyan fenyegetéseket, amelyek még az ő keménységét is megtörték.

Az első volt a dragonyos vő esete. Balogh Károly, aki érthetetlen okokból a csapathoz való áttételét kérte és minden nap várta a parancsot, amely messzi Olaszországban állomásozó ezredéhez szólítja, állandóan mogorva volt, különös és magában vívódó. Felesége folyton faggatta, de a kapitány gyöngéden, udvariasan mindig módját találta, hogy magában tartsa, ami belül gyötörte. Kitért a kimagyarázkodás elől. Lovait már előre küldte Bécsbe, hogy ha megy Lodéba, ott megtalálja őket.

Marie időközben nagyon összebarátkozott Lederer bárónéval. Az osztrák tábornok bihari magyar lányt vette el, Tisza Lajos leánya volt a felesége. A két osztrák tiszt két magyar felesége megszerette egymást és Marie kiöntötte szívét a báróné előtt. A férjéhez fordult: ki kellene szedni ebből a Baloghból, hogy mi baja. Mégis csak különös, hogy ebből a remek beosztásból, fiatal asszony és most már csecsemő mellől elkívánkozik. Lederer báró maga is sajnálta adjutánsát, akinél daliásabb, reprezentánsabb jelenséget alig találhatott, a szalónéletben kitünő hasznát lehetett venni, mert angolul, franciául, olaszul egyformán jól beszélt, a szolgálatban pontos volt és megbízható. Ő is próbálta faggatni, miért megy el. De Balogh neki is kitérő válaszokat adott. Most már hárman mentek rá, a tábornok és a két asszony: vonja vissza áthelyeztetési szándékát és maradjon. A tábornok úgyis únja

a budai poziciót, Bécsbe fogja magát helyeztetni, ott igen kellemes lesz az élet, ha együttmaradnak.

— Also gut, Excellenz, — mondta végül a kapitány, — nem megyek a csapathoz, de kérek itteni ügyeim likvidálására háromhavi szabadságot.

A báró azonnal megadta a háromhavi szabadságot. Balogh kapitány, aki lovait már felküldte Bécsbe, hogy Olaszországba menet onnan vigye őket tovább, egy darabig otthon lézengett. A mindig társalgókedvű, derűs, kedves ember mogorva lett és töprengő. Folyton az ujságokat bújta, a „Pester Zeitung" és az „Opposition" naponkénti számait, mert a magyar lapokat nem igen tudta olvasni. Mohón hallgatott minden hírt, a házhoz ellátogató Madách Károly hadügyminisztériumi értesüléseit élesen figyelte, de maga nem szólt semmit. Egy napon közölte Marieval, hogy Bécsbe kell mennie. Lakás után akar nézni, odafenn mindent rendbehoz és elintéz, aztán hazajön családjáért, hogy a szabadság leteltével végleg Bécsbe költözzenek. El is utazott.

Nem telt bele egy hét, már vissza is érkezett. Váratlanul állított be a fortunauccai lakásba, megcsókolta feleségét, gyerekét, aztán ki sem csomagolt, hanem leült levelet írni. Pár sort írt csak sógorának, Madách Károlynak, a levelet Julcsa szobalánnyal sürgősen átküldte a hadügyminisztériumba.

— Was ist los, mein Schatz? — kérdezte Marie, aki szorongva és semmit sem értve figyelte rejtélyes férjét.

A kapitány odaállt a felesége elé. Megfogta a kezét.

— Meine liebe Marie, szeretném magyarul elmondani, amit akarok, de, sajnos, nem tudok a saját nyelvemen. Én hónapok óta szenvedek, gyötrődöm, vívódom magamban. Most már döntöttem. Bécsben én nem lakást keresni voltam. Anyámtól akartam elbúcsúzni, mert nem tudom, látom-e még valaha az

életben. Azonkívül a lovaimat szerettem volna visszalopni, hiszen tudod, mennyire a szívemhez van nőve az a két állat. Nem ment, ott kellett hagynom őket örökre. Mikor elbucsúztam tőlük, bizony nagyon nehéz volt tartanom magamat, hogy ne pityeregjek. Most már túlvagyok mindenen. Én nem tudok másként tenni Marie, énbennem megszólalt valami, én átállok a magyarokhoz. Az én rokonságom, akik Mankóbükön élnek, a család ősi birtokán, színmagyar. Egyik unokafivérem luteránus pap, Balogh Lajos, az már honvédtiszt. Az öccse, Balogh Zsiga, tizenötéves suhanc, most állt be honvédnek. Megyek én is. Öcsédnek azért írtam, mert vele négyszemközt meg akarom tárgyalni a dolog technikáját.

Marie elsápadt. Nemrég kelt fel gyerekágyból, gyönge volt még. Meg kellett kapaszkodnia a székben. Férje átölelte és melléhez szorította az asszony fejét. Úgy beszélt tovább

— Nagyon kérlek, ne felelj erre semmit. Katona vagyok, nekem kint a helyem a zászló alatt. Mindenképpen elmentem volna, csak az a kérdés, hogy hova. Emi öcséd sokat tréfálkozott velem, hogy sült osztrák vagyok. Károly öcséd is mindig tréfásan lekezel és német sógornak nevez. Hát most majd meglátják, mit tud a német sógor.

— És a gyerek? — rebegte Marie halálsápadtan.

A dragonyos kapitány vállatvont. Hangja erős lett, mint azé, aki torka elszorulása ellen védekezik.

— A gyerek mindig tudni fogja, hogy az apja katona volt.

— Nem akarod megnézni?

— Most nem, — szólt keményen a kapitány.

Madách Károly ijedten jött el a Fortuna-utcába rögtön ebéd után. Valami baj van? A sógorok bezárkóztak. Másfél óráig tanácskoztak négyszemközt. Károly és Karl. Károly, mikor elment, az előszobában csak ennyit mondott Marienak:

— Az urad ember a talpán. Valamennyien levehetjük előtte a kalapot.

Negyvennyolc óra mulva maga hozta az okmányt, amely szerint Mészáros Lázár hadügyminiszter kinevezi mankóbüki Balogh Károly volt császári dragonyos kapitányt a magyar Hannover-huszárezred őrnagyává. Újabb negyvennyolc óra mulva az új huszárőrnagy elutazott a harcvonalba.

Ez történt az öreg Madáchné vejével. Mikor megtudta, azonnal összecsomagolta ágyneműjét, úti holmiját és eljött Budára egyedülmaradt leányához. Bekvártélyozta magát, együtt akart várni és aggódni Marieval. A hadügyminisztériumból minden nap átjött hozzájuk Károly. Folytonosan a német sógorról beszélgettek. Aki nem tud magyarul és magyar. Míg vannak, akik nem tudnak németül, de osztrákok. Bámulatosan összekeveredett világ ez.

— Ma igen furcsa dolgot hallottam a minisztériumban, — mesélte a fogalmazó. — hallottátok a Lenkey-huszárok esetét, úgy-e? Azok Mariampolban feküdtek és olvasták az ujságokat. Egyik altisztjük, Harsányi őrmester, felbujtotta őket, a legénység titokban Fiáth főhadnagyhoz fordult, hogy vigye haza őket. Meg is szöktek. Erre kapitányuk, Lenkey János, lóháton rohant utánuk, hogy visszahozza a századot. Utól is érte őket, de azok nem akartak visszajönni. Lenkey kapitány elkezdett alkudozni a század bizalmi emberével, Harsányi őrmesterrel. Megállapodtak abban, hogy a kapitány kardját elveszik, fogoly gyanánt viszik a magyar határig, ott aztán a kapitány átveszi a parancsnokságot. Így is történt. Hát tudjátok-e, kinek a sógora ez a Lenkey? Doblhoffnak, az osztrák miniszternek, aki legszívesebben eltörölné az önálló Magyarországot a föld színéről. Ilyen összevissza-kort élünk.

— Nem bánok én semmit, — mondta Madáchné,

— csak nektek ne legyen bajotok. Te legalább jó helyen ülsz a minisztériumban.

— Sajnálom, édesanyám, de megmondom őszintén: én is be fogok vonulni.

A két asszony egyszerre sikoltott fel.

— Károly, — kiáltott az öregasszony, — ha ezt megteszed, én... én...

— Anyám, ne tedd nehezebbé a dolgomat. Lesül a bőr a képemről, hogy ott fogyasztom a tintát a hadügyminisztérium polgári osztályában. Tudod mi a resszortom? A hadi közélelmezés. Ezzel szolgálom az országot? Minden barátom a tűzben van már. Nagy Iván bevonult, Lisznyay bevonult, a Prónayak bevonultak, mindenki, mindenki.

Madáchné megfogta a fia kezét:

— Igérd meg, hogy nem teszed. Nekem, öreg anyádnak igérd meg...

— Hiába igérem, anyám, a helyzet egyre súlyosabb lesz. Mi a minisztériumban már számolunk azzal, hogy a kormány kimondja az általános népfelkelést. Akkor aztán úgyis megyünk mindannyian.

Rátekintett anyja rémülettől eltorzult arcára. Meggondolta magát.

— Hát jó, megigérem, hogy mielőtt határozok valamit, szólok.

— Ez borzasztó, — mondta az anya, — azt se tudom, hova kapkodjak. Otthon Pali okoskodik, annak is taplót tett a fülébe ez a zűrzavar. És az én Emi fiam... az a beteges, vézna ember... És te itt okoskodol... és Karl már ott is van...

Károly csodálkozva nézte anyját. Most először látta ilyennek. Félelmes ereje nem volt sehol. Energiája ronggyá kopott és ha méltóságát még tartotta is, de az már a trónjavesztett cárnő hervatag méltósága volt.

És minden áldott nap ezt a méltóságot is kegyetlenül fosztotta és morzsolta. Madáchné szemmelláthatá-

tóan öregedett. Ha levele jött, habozva tartotta reszkető kezében, percekig forgatta, míg ki merte nyitni. Mikor a tömeg megölte Lamberg grófot a hídfőnél, izgalmában sírógörcsöt kapott. Éjszakánkent nem tudott aludni, leánya nem egyszer rajtakapta, hogy magára kap valamit, kinyitja a sötét szoba ablakát és kibámul az őszi éjszakába. Tett-vett, motoszkált, rakosgatott, s ha valami tárgy leesett a földre, hangos kiáltással kapott a szívéhez. Szinte kéthetes különbségekkel lehetett látni, milyen rohamosan őszül, pedig eddig csak szürke volt gondosan ápolt haja. Néha leült és leveleket írogatott Imrének, Palinak, Karlnak. Öreges, reszketeg írással. Leánya erőszakkal elvitte sétálni. Az utcán sebesült pirossapkásokat látott, rohanva robogó tüzérfogatokat, gyászruhás asszonyokat. És egy ujoncozó helyet, ahol sorsot húztak a legények, míg ki nem telt a hatóságilag kivetett létszám.

„Szeretet egyetlen jó Emim! Itten márma ismét sorshuzás van, Istenem, talán nálunk is, ezért kellett nékem oly soká élni, hogy ezen szomorú időt el éljem, de életem, vagyonom semire se veszem, de Ti kedves szeretet fijajim! Életetekért való reszketés, szorongatás bárcsak életem végezné, én eleget éltem, kötelességemnek megfeleltem, Titeket jó polgároknak Isten segitségével felneveltelek. Mitevők leszünk a fő városban, nem tudom. Asszonyoknak semi baj — de a mint olvasuk az ifijakat öszve fogdostatják és galicziába küldik. Javasolni semit sem lehet csak a Mindenható oltalmába ajánlak egyetlen szeretet Emim. Itten a pinczéket igazitják öszve lakóul, ha ostromolni fognak, a házi Ur már nékünk is ajánlota a menedék helyet, jóbb volna néktek is béjönni mert falukon talán nagyon veszedelmes lesz. Nyitot karal fogadlak minyájatokat. Irjál édes Emim kaptál é valami pénzt? Én mindég búsúlok rajtatok, segiteni nem tudok, engem is csak biztatnak minden siker nélkül. Balog öt

nap múlatása után ismét lement tegnap Ó Betsére, ő nem fog meg nyugodni, mig Földvárt mindjár nem fogják ostromolni, de nagyon feketesárgák odale is mint Budán. Ha mind olyan tűzel viné mindegyik mint Károly már rég békeség volna. Fel szolitás volt katona nevelésre való épületek véget, a Sztregovai régi ház igen alkalmatos volna arra, jó volna jelentést tenni kedves Emim. Jőjél vagy irjál mentől eléb adig is minyájatokat. Kedves Aladáról irjál jár é már? Csokold helyetem Erzsikét és őtet. Holtig maradok szerető Anyád Anna. — Az uj hidon két nap erőszakal jártak de mátul meg tiltódot."

Tavasszal ez az asszony még konok volt, erős, büszke. Ugy járt az esze, mint a villám. Szüntelen makacs harcot vívott az egész világgal, vagyis a világnak előtte meghódolni nem akaró részével. Modorát diplomatikus árnyalatokkal érvényesítette, ha tartózkodást, jutalmat, neheztelést, lenézést, szeretetet óhajtott osztogatni. Most összetört, jajgató, álmatlan, megalázott öregasszony lett belőle, akinek bámulatosan rövid idő alatt megtompult értelme már nem fogott fel politikát, pártállást, nézeteket, csak a rettegés tüzes üszke élt benne. A sors addig kereste benne az egyetlen sebezhető pontot, amíg most megtalálta. A budai Fortuna-utcában éjjel-nappal nyögve, rettegve sirdogált, akit egész életében alig látott sírni bárki is: egy kínzott, kétségbeesett anya.

Károly önérzete nem győzte a suton való ülést. Mióta a Csehországban fekvő nógrádi huszárok is hősköltményszerűen hazaszöktek és Sréter Lajos, Virágh Gedeon és Dessewffy Dénes héroszokká váltak odahaza, egyre nehezebben türtőztette magát. Végre októberben bevonult. De alig szagolta meg a tábort, visszarendelték a hadügyminisztériumba. Titokzatos befolyás járta ki, hogy hazahívják. Hazajött és hevesen gyanusította anyját. De az esküdözött, hogy nem járt senkinél és nem győzte ölelgetni visz-

szakapott fiát. Azalatt Pesthez egyre közelebb folytak a harcok.

Egy reggel a hihetetlenre ébredtek Budán és Pesten: az osztrákok bevonultak.

IX.

Imre egyszerre két levelet kapott Csesztvén. Az egyiket Károly öccse írta. Nem póstán küldte, hanem utassal, de mégis olyan hangot használt, hogyha a levél idegen kézre kerül, baj ne legyen belőle.

„Kedves Imrém! Bamberger szívességéből írom e levelemet, kitől szóval majd bővebben hallhatjátok a Jan. 1-től Pesten történteket. Csodálkozni fogsz, hogy még Pesten vagyok, de az egész polgári osztály itten maradt s én foglalatosság nélkül a minisztériummal Debrecenbe menni nem akartam, de a császári seregek bevonulását sem akartam itt bevárni. Elhatároztam, hogy pénteken délután megyek Abonyba, s ha a császári seregek oda találnak közelíteni, megyek ismét tovább, de e tervem a pénteken reggel történt bevonulás miatt meghiusul. Pénteken reggel én éppen felkeltem fél kilenc tájban, mikor Lenhossék bejön hozzám, hogy az ellenség már a Krisztinavárosban van. Én azt, miután visszavonulásunkról semmit sem tudtam, sőt mindig a legfényesebb győzelmekkel ámíttattunk, a mi visszavonuló seregünknek éltem. Hamarjában felöltözvén kimentem a Christinavárosi bástyára s a fehér uton levő temetőnél láttam az ágyúkat sorba állítva s a várra irányozva, de még ekkor sem hittem, hogy a császáriak lehetnének, mert azt meg nem foghattam s most sem foghatom meg, hogy a magyar sereg hová lehetett. Még álltam néhány percet a bástyán s láttam egy vadász zászlóaljat a Christina templom felé közeledni. A templomnál néhányan előbbi nap itt beszállásolva volt honvédek között egy zászlóaljnak ellenállottak s amint mondják, egy tisztet s egy közlegényt közülök lelőttek, de a vadászok közülök szinte egyet lelőttek, a többi a szőllők közé menekült. A vadászok először is bementek a Christina templomba, azt gondolták, hogy talán ott van valami ellenséges erő elbujva. Ezalatt a Buda város tanácsa képviselői kimentek a sereghez s parancsnokuknak, Vrbnának, a várost és a várat feladták s fejeikkel álltak jót, hogy semmi ellenséges erő a városban nincsen s hogy a polgárság részéről sem fog ellenállás történni. Erre Vrbna kinyilatkoztatta, hogy a város templomtornyán, a városházon és a váron a sárgafekete császári zászló még aznap kitűzessék. A polgármester válaszolta, hogy a polgárság a fehér zászló kitűzésében egyezett volt meg, mire Vrbna röviden válaszolta: „Ich habe schon gesagt, entweder die schwarzgelbe Fahne, oder Standrecht.“ A választás könnyű volt, a sárgafekete zászló még aznap ki volt tűzve. A vadász zászlóalj a templombul kijövén az egész városban és várban kis csapatokban szétoszlott s minden bejáráson egyszerre jött a Várban. Én éppen a Christina városi garádicsoknál voltam mikor egy csapatka, talán hét-nyóltz emberből álló, feljött s az ott lévő bámész csoportnak egész gemütlich mondták: wünsch guten Morgen, meine Herren. Ezek mindjárt a strásákat mindenütt a nemzetőröktől felváltották. Ezek után jöttek az ulánusok, vasasok s a Christina városi templomnál a vérmező hosszába felállítatván a dsidások bandája a Gotterhaltét kezdte játszani, mit a katonaság három hurráh-hal fogadott, azután kezdődött az einzug, az ágyuk mellett égő kanócokkal jöttek a tüzérek, a lovasok s mind fegyvereiket a kézben készen tartották, az egész bevonulás inkább hasonlított egy nagyszerű temetéshez mint egy diadal menethez, a publikum egészen egykedvű volt, kivévén néhányakat s az itt levő cseh tüzéreket. A katonaság örökös kiabálásai s ujjongatásai egy csepp hatással sem

lettek. A publikum e rémítő egykedvűsége dacára is a katonatisztek el akarták magokkal hitetni, hogy mily örömökkel fogadták őket. Magam hallottam, mikor egy tiszt a másiknak mondta: welcher Jubel. Ez a bevonulás reggel tíz órától egész estig tartott, míg a beszállásolások történtek. Windischgrätz délután négy órakor jött, a várba szállott, Jellasic Pesten Károlyi György házába. Másnap azután mindenféle placatumok jöttek ki, de régibbnél régibbek, mint Ferdinánd lemondása, Ferenc József trónralépte. Tegnap közbocsánat hirdetetett a strásamestertől lefelé a közlegénységnek, a tisztekre nézve pedig fentartja magának Windischgrätz, hogy a király kegyességéért könyörögni fog azok iránt, kik magokat igazolandják. Még eddig csak Batthyány Lajost, Jovichot, a volt eszéki városparancsnokot s Szapáry Antalt fogták el. A katonaság célját elérte, mert itt csendet és rendet csinált. Buda még csendesebb, mint valaha volt. Egyébiránt a polgárság kerüli nemcsak a katonákkali összeütközést, de összejövetelt is. Ha talán bejöhetnétek, jertek be, higyétek meg, hogy sehol sem biztosabb most egy békés és hű polgár, mint itt. Debrecen vidékéről éppen semmit sem hallunk, néha ha mit hallunk is, oly hihetetleneket, hogy inkább mitse hallanánk. Erzsikével és Majthényiékkel együtt ezerszer csókol Károly. Kelt Budán, 1849. Jan. 6."

Édesanyja rövidebben írt.

„Ezen sorok kedves kezeidbe jönnek-é nem tudom. A bú majd bolondulásra visz Te és Pali véget. Károly boldog a hivatalosok Szegedre vagy Debrecenbe küldődnek a fegyvertár, korona elküldődtek, az ifjuság fel fog szólitatni plakatum által, hogy menyenek, mert más részről öszve fogattatnak. Az Istenre kérlek vigyáz magatokra. Az Isten áldjon meg őrizzen oltalmazon, e világba már nem látjuk egymást — ne jőj bé az Istenre kérlek. A tavaszi betegség de jó volna most. Fáklyákkal dolgoztak a Dunán. A tüzeket lát-

tuk a pesti részen. Mintha durongni is halottunk volna. Élj boldogan, őrizkedjetek, Isten áldjon meg. A börtönöket mind kinyitották hadba menek. Szeresd téged holtig szerető Anyád Anna 1-ső Jan. 1849."

A posta járása zavaros volt, Imre az utasra bízott levelet a postán küldöttel egyszerre kapta meg. Egyikben öccse hívta nagyon Pestre, a másikban anyja kérve kérte, hogy ne jőjjön. Ő pedig talán ment volna, de nem mehetett. Görgey seregét üldözték északkelet felé, az utasnak két seregen kellett volna keresztül hatolnia. Nógrád tudta, hogy ha csoda nem történik, Windischgrätz császári serege napokon belül bevonul a vármegyébe.

Mintha száz éve lett volna már annak az időnek, mikor Ferdinánd király Pozsonyban szentesítette a márciusi törvényeket, később pedig mint jóságos atyja az ő Magyarországának, roszszalóan csóválta a fejét, hogy ez a garázda Jellasich rendet bont a magyar korona területén. De a királyi fejcsóválás közben Ferdinánd udvara tömte pénzzel és fegyverrel ugyanazt a Jellasichot, lángra lobbantotta a nemzetiségeket és őszre sikerült ügyesen azon választás elé vinnie a jámbor Magyarországot, hogy vagy lemond egész Horvátországról, minden márciusi vívmányáról és még alkotmányáról is, vagy pedig maga is pénzt és katonát szerez a király alkotmányos beleegyezése nélkül.

Gróf Széchenyi István még egy hete sem volt a döblingi tébolydában, mikor a szeptember tizenegyediki ülésen a magyar parlament útjai elváltak a magyar király útjaitól. A nádor elfogadta a Batthyánykormány lemondását, a parlament azonban ezt nem vette tudomásul, hanem tovább törvénykezett. A nógrádiak lüktető izgalommal olvasták a hireket. Jogászok voltak valamennyien, egy közjogon nevelkedett néposztály közjogászai. És egy pillanat alatt látták, mit jelent mindez papiron: a formahibába hajszolt

parlamenttel a dinasztia nem fog törődni többé. S hogy mit jelent gyakorlatban, azt is látták röglön: Jellasich már benyomult magyar területre. Hurbán Bécsben cseh önkéntes légiót szervezett és a császári granicsártiszt, Urbán, nyiltan vezette a magyarellenes oláh mozgást, a szászok is kezdték foguk fehérét vicsorgatva kimutatni. Ferdinánd még ráért arra, hogy Erdély önállóságát visszaállítsa, aztán egy napon váratlan szenzáció döbbentette meg az egész birodalmat a legészakibb lengyel falutól a legdélibb olasz faluig: Ferdinánd lemondott a trónról. Mivel felesége, a sziciliai király leánya, nem szült neki gyermeket, öccse, Ferenc Károly, követte volna a trónon, de az már előbb lemondott: a birodalom uralkodója Ferenc József lett, a tizennyolcéves főherceg. Ezt a fiatalembert nem kötötte sem eskü, sem ígéret, semmi. S a bécsi politikában két osztrák herceg neve lépett az osztrák főherceg neve mellé: Schwarzenberg Félix és Windischgrätz Alfréd.

Hogy Bécsben mi hogyan van, azt apróra és részletesen megtudta a csesztvei földesúr is. Ellenséges határokon, száz meg száz mérföldön keresztül. Igen egyszerű úton: Pulszky Ferencet Bécsből hazarendelte a kormány. Ő a schwechati csatán keresztül érkezett Pozsonyba s onnan Pestre. Pesten pedig találkozott Veres Pállal, Nógrád vármegye főjegyzőjével, akit megyéje küldött a kormányhoz bizalmas utasításokért. Veres Pál hazajött és gyarmati dolgainak végezte után azonnal ment Csesztvére, testvérnénjéhez, Jankához, aki nem volt más, mint Maithényi Pál, az egyik csesztvei birtokos felesége. És házánál ott ült, hírekre éhesen, a másik csesztvei birtokos, Madách Imre, feleségestül.

Ott ültek a Maithényi-kúrián a repedésig fűtött nagy kályha tüzénél. Olyan kemény volt a tél, hogy az öregek csak a huszonhetediki telet tudták hozzáhasonlítani. A három asszony, Maithényiné, Veres

Pálné, Madáchné, régi ruhák darabjait, amelyeket előbb lúgban kifőztek, foszlányokká tépdesték a nagy asztal lapján: az ilyen tépést járásonként összegyüjtötték, beszállították a gyarmati megyeházára, onnan pedig Madách Imre főbiztos eljuttatta a hadvezetőségnek, amely a tábori kórházakban ezt az anyagot sebesültek kötözésére használta. A tépéscsináló asszonyok foglalták el a nagy asztal egyik felét, a három férfi borospalackkal, poharakkal, dohányos szitával a másik felét. Veres Pali mesélt.

— Most aztán kapaszkodj meg a széken, Imre. Szontagh Pali osztrák börtönben van.

Hermin asszony, az elbeszélő felesége, már tudta ezt. A többiek négyen megdöbbenve néztek fel.

— Elmondom úgy, ahogy Pulszkytól hallottam, az egészet. Ő a bécsi államnyomda egy magyar szedője révén hozzájutott annak a proklamációnak egyelőre titkos szövegéhez, amelyben a király felhatalmazza Lamberg grófot, hogy menjen le Pestre, vegye át a magyar korona területén található összes seregek, tehát az egymással már verekedő magyar és horvát seregek vezényletét, az országgyűlést pedig oszlassa fel. Pulszky röglön látta, hogy ez óriási fontos dolog, Lemásoltatta azonnal két példányban és lóhalálában Pestre küldte Szontagh Palit, hogy az egyiket Batthyánynak, a másikat Kossuthnak adja át. Pali lejött, Kossuthot megkereste Szolnokon, Batthyány helyett pedig, akit nem talált sehol, Nyáry Pálnak adta át a másik példányt. Az országgyűlés még azon este röglönzött ülést tartott, amelyen kimondták, hogy Lamberg küldetése törvénytelen, mert nincs rajta a magyar minisztérium alkotmányos ellenjegyzése. Lamberg gróf még azon éjjel Pestre érkezett, a többit tudjátok, másnap délelőtt a pesti nép a hídon valósággal széttépte. De ezt csak mellesleg mondtam el, Palinak nem ebben a dologban gyűlt meg a baja.

— Jaj, mondja már, — szólt mohón Erzsi, — olyan izgatott vagyok.

Imre csodálkozva látott felesége szemében valami hirtelen bosszú-örömöt megvillanni. Furcsa. Ez az asszony még mindig gyűlöli Palit? Nem szólt semmit, várta a történetet.

— Mikor ez történt, Pulszky már nem volt Bécsben. Neki az egész esetet már itt Magyarországon mesélte Bem.

— Az a lengyel, aki jött nekünk segíteni? — kérdezte Maithényiné.

— Az. Mikor a bécsi októberi forradalomkor a császáriak legyőzték a bécsi nemzetőröket, Szontagh Pali és a másik magyar fogalmazó, Vargha nevű, a kancellárián voltak. Egyszer csak beront hozzájuk a főforradalmár, Messenhauser és izgatottan kéri őket, hogy segítsenek elbujtatni Bemet, aki mint osztrákgyűlölő lengyel jött segíteni a bécsi forradalomnak. Itt van az ajtó előtt. Csakugyan betántorgott Bem, véresen, az oldala vérzett, a barrikádokon meglőtték. Pali azonnal fiákert hozatott és hazavitte Bemet a lakására, ott angolflastrommal beragasztották a Bem sebét. Pali orvost akart hivatni, de Bem nem engedte. Sietett. Pali egy köpönyeget és kürtőkalapot szerzett neki, aztán a zsebébe dugott egy útlevelet. Tudniillik Pali még a bécsi zavarok kezdetén szerzett olyan útlevelet, amelyen a személyleírás nem volt kitöltve, név gyanánt pedig Johann Schneider, gräflich Széchenyischer Wirtschaftsbeamter szerepelt. Bem ezzel az útlevéllel akadálytalanul átjutott a császáriakon és minden baj nélkül Pozsonyba érkezett. Azóta nálunk dolgozik. Szontagh Pali azt hitte, hogy a dolgot nem fogja megtudni soha senki. De megtudták. Ő nem fogja megtudni soha, hogy honnan. Három nap mulva katonák fogták el a lakásán. Most vizsgálati fogságban van. A sterngassei börtönben ül. Én ugyan nem tudom, hol az a Sterngasse, de Pulszky valahogyan hírt

kapott Bécsből. Egy forradalmár akinek sikerült átszökni a határon, hozta neki a hírt, hogy ott ül Pali.

— Na hát, — álmélkodott Maithényiné, — szegény szülei. Képzelem.

— Bizony, Anna néni éjjel-nappal sír. Régebben mindig csak gyalázta és korholta szegény Palit, most bezzeg odavan érte. Folyton azt hajtogatja, hogy az ő Palija talán már nem is él. Szinte bocsánatot kér tőle sírás közben.

Imre és Erzsi egymásra pillantottak észrevétlenül. Akárcsak náluk.

— Az Istenért, — szólt Veres Pálné, — csak nem lesz valami komolyabb baja.

— Az attól függ, — vélte Imre, — hogy ez a Bem mennyi bajt tud okozni az osztráknak minálunk. Mennél többet, annál nagyobb lesz a Pali bűne. Majd ahhoz mérik a büntetést is.

Még soká beszélgettek róla. De végre is kimerítették. Akkor jöttek Veres Pál egyéb hírei. Még egy nagy hírt hozott, de ez már nem rossz volt, hanem jó. Hurbán cseh önkéntesei s a hozzájuk csatlakozott népség nincsenek többé. Ma jött a hír, hogy a felvidéki kormánybiztos rettenetesen szétverte őket Badutin nevezetű falunál. Kétségbeesve menekültek el a Bécsben felbérelt cseh diákok, hírmondó sem maradt belőlük. A pánszláv kérdés el van intézve Nógrádban.

— Erről beszélnünk kell a megyeházán, — mondotta Imre, miután a nagy öröm hosszú eszmecseréjén átestek, — minden birtokos, akinek tót parasztjai vannak, ezentúl kétszeresen vigyázzon.

— Ezt mondtam én is röglön, — bólintott Veres Pál.

— Meg is kell jutalmazni a mi tótjainkat, hogy jól viselték magukat, de meg aztán a jövőre is kell gondolni. Általában, ha majd rend lesz, ez legyen legfontosabb dolgunk. A nemzetiségi kérdés.

— Nem nehéz az, — mondta új fidibusszal pöfé-

kelve Maithényi Pál, — meg kell őket magyarosítani. Ha nem lesz tót, nem lesz nemzetiségi kérdés. Csak magyarok leszünk.

— Csak győznénk már, — jegyezte meg Erzsi, — igazán elég volt ebből a borzasztóságból.

Ezen sokáig hallgattak.

— Pali öcsémmel nem beszéltél? — kérdezte aztán Imre.

— Dehogy nem, milyen szamár vagyok, még a lelkemre kötötte, hogy csókoltat benneteket és Aladárt is. Nagyon köpi a markát, hogy ő nem bírja tovább, beáll katonának. Azt mondja, hogy ő maga csak egy ember, de a dühe száz oroszlán.

— Kedves ez a Pali sógor, — mondta Erzsi, — az ilyen mondásokról rá lehet ismerni. Különben azt hallottam, hogy Prónay Emma sapkát hímez neki De csak nem vonul be csakugyan? Anyósom halálra emésztené magát. Imre miatt is úgy aggódik folyton, Károly miatt is, a német sógorról is minden pillanatban jöhet valami rossz hír, Isten ne adja. Én nem bánok semmit, csak az én Imrém mellettem maradjon.

Felkelt, otthagyta a tépést, odament Imréhez és a vállára támaszkodott. Az ura felpillantott rá és megsimogatta a vállára tett kezet. A gyerekasszonyt nézte a másik két asszony. Maithényiné a maga harminchat esztendejével, Veres Pálné a maga harminchárom esztendejével.

— Nézd csak, — mondta Janka asszony, — ezek még mindig a mézesheteknél tartanak. Imre, nem írt új verset?

Imre legyintett.

— Nincs nekem most kedvem verset írni. Nem vagyok jó semmire. Más legalább elmehet katonának. Engem a felcser még csak be sem venne, olyan göthös vagyok. Hogy még mindig élek, abból azt gondolom, hogy a jó Isten még akar velem valamit. De nem nagyon értem, hogy mit.

— Jaj, de ki nem állhatom ezt az embert, — szólt Erzsi féltréfásan, — mikor ilyen nyűgös. Folyton ilyeneken jár az esze. Élet, halál, Isten, haza, ember. Alább nem is adja. Csak még Pali öccse tud nagyobbakat mondani. Meséljen még valami érdekeset, Veres Pali.

A főjegyző ránézett a jókedvű asszonyra, aki visszaült tépést csinálni.

— Félek, hogy elrontom vele a kedvét, Erzsike.

Feszes csend támadt a szobában. Ez Imrének volt a legkellemetlenebb. Ő is törte meg a csendet.

— Mit beszélnek a bécsi kormányról Gyarmaton?

— Semmi újat. A főispán azt számolgatta ma délben, hogy a fiatal császár a legdühösebb két embert kapta a kezébe Magyarország ellen. Schwarzenberget és Windischgrätzet. Tudnivaló, hogy a prágai júniusi forradalomkor, az utcai lövöldözés alkalmával, berepült egy golyó egy palota ablakán. Egy hölgy állott az ablaknál, s a golyó röglön megölte. Ez Schwarzenberg Eleonóra hercegnő volt, Schwarzenbergnek nővére, Windischgrätznek felesége. Ez a két ember kapta most a kezébe a hatalmat, hogy a magyar forradalmat fojtsák meg. El lehet képzelni, hogyha forradalmat hall, mind a két ember előtt vörös lesz a világ.

— Görgeyvel mégsem bírnak, — szólt Maithényi, — az nagyszerű ember. Egyik győzelem a másik után. Ha egy nap nincs magyar győzelem az ujságban, már haragszom. Meglátjátok, újévre nem lesz az országban se osztrák, se horvát.

Imréék összenéztek és egymás kérdő pillantására igent intettek. Indultak hazafelé. Nagy marasztalás kezdődött vacsorára, de ők nem maradhattak. A gyereket is le kell fektetni, Imre holnap korán kel, mert kimegy Csalomjára Matolcsyval, Erzsi nagyon fáradt, meg ez, meg az. Elbúcsúztak, megbeszélték a következő napok látogatásait.

És Imre másnap is, azután is csak Szontagh Palit emlegette. Negyednap nagyot gondolt és elvitte Erzsit Lapujtőre, Szontagh Pali szüleihez. Keserves látogatás volt, Komor bánat, hiú vigasztalás. De legalább a magyarok folyton győznek. A karácsony kedves ünnepén is elgondolkozott Imre, mi lehet most Szontagh Palival. És mialatt az egyéves Aladár élete legelső, bátortalan lépéseit próbálgatta a csillogó karácsonyfa alatt, a boldog apa váratlanul a semmibe nézett, elkomorodott: vajjon él-e még Szontagh Pali? De legalább a magyarok folyton győznek. Szilveszter éjszakáján náluk voltak Maithényiék. Megvárták az éjfelet, s mikor az óra ütése köszöntötte az ezernyolcszáznegyvenkilences esztendőt, kocintottak a folytonos magyar győzelmekre. Most pedig itt feküdt az Imre asztalán ez a két levél. Pest a császáriaké, a Görgey serege menekül észak felé. Pár nap alatt Nógrád is a császáriaké lehet.

Matolcsy jött be a szobába.

— Kérlek, én nem tudom, mi lesz itt nyárára. Félni lehet, hogy ebben a rettenetes hidegben teljesen kifagy az a kevés őszi vetésünk is, ami van.

Imre furcsa mosollyal vállatvont.

— Mi lenne? Vetettünk és nem fogunk aratni.

X.

Görgey menekült, az osztrákok bejöttek Gyarmatra.

Imre nem mozdult ki Csesztvéről. Várta, hogy mi lesz. A világnak kiesett a feneke. Minden bizonytalan lett és minden lehetségessé vált. Azon sem csodálkozott volna, ha a következő percben osztrák katonák jönnek a kúria udvarára, a kastélyt felgyújtják, őt magát pedig ott nyomban rögtönítélő módon főbelövik. Volt a rovásán elég. De azon sem csodálkozott

volna, ha a következő percben diadalmas trombitaszóval honvédek dübörögtek volna át a falun: a hadiszerencse megfordult, Görgey győzelmesen halad a főváros felé.

Nem történt egyik sem. Huszonhatodik születésnapjára anyja toppant be Csesztvére Marieval és a három gyerekkel. Pestről jöttek, mentek Sztregovára. A Balogh harctéri leveleitől a főváros megszállása elvágta őket, Károly meggondolta magát és leszökött mégis Debrecenbe, ők nem bírtak türelmetlenségükben Pesten maradni. A kétségbeesett anya közel akart lenni fiaihoz.

— Micsoda utazás, — sóhajtott fáradtan, meggyötörten Marie, — ötször tartóztattak fel bennünket, minduntalan igazoltattak féléves gyerekkel. Az országúton fogoly honvédeket kísérnek a császáriak. Szívfacsaró dolog rájuknézni. Rongyosan, torzonborz szakállal, bőrig soványodva, ahogy vánszorognak a fagyon. Némelyiken véres kötés. És kocsikat lehet látni, amiken két szuronyos katona közt elfogott civil embereket visznek Pest felé. Találkoztunk hárommal is Ti itt már tudjátok, ki a császári főispán Nógrádban?

— Hallottuk, — szólt gyorsan Erzsi, és egy pillantással anyósa felé vágott — báró Maithényi László.

Az anya azonban nem érezte meg, vagy nem akarta megérezni a rokonságának szóló oldalvágást. Mintha nem ő érkezett volna Csesztvére, hanem hajdani lényének megtört, töpörödött, megalázott árnyéka. Vörös szemhéjai az állandó sírás nyomait mutatták, keze reszketett.

— Emikém, — mondta alázatos, nyöszörgő hangon — úgy-e nem fogsz revoltálni? Ígérd meg nekem, hogy nem okoskodol. Borzasztóan félek miattatok. Ígérd meg. A főispán tönkretehet bennünket. Az apjának negyvenezer forinttal vagyok adósa. De a vagyont már nem is bánom, csak az életetek miatt rettegek. Ígérd meg, hogy okos leszel. Ígérd meg.

Imre megölelte anyját, vígasztalta, csitította. Érdemleges dolgokat úgysem kezdhetett vele megvitatni. A hatvanéves asszony már nem értette az új életet, a politikát nem tudta, a nógrádi mindennapi élet sok új szereplőjét már alig ismerte. Csak vígasztalni lehetett, megnyugtatni, becézni. Ha ugyan lehetett azt is.

— Pali hol van? Mi van Palival? Amiatt még jobban félek, mint miattad. Olyan szertelen, olyan heves az a fiú. És te szeretsz engem, azt tudom. De Pali nem szeret engem.

Az öregasszonyból kitört a zokogás. Gyermekei, menye mind körülvették.

— De mama, az Isten szerelmére, hogyan szabad ilyet mondani? Pali nem szereti az édesanyját? Micsoda gondolatok ezek?

— Nem, nem, hiába beszéltek nekem. Ő engem nem szeret. Mindig szigorú voltam hozzá, mert az ő javáért nevelni akartam. De ő ezt nem tudja nekem megbocsátani, tudom én azt jól.

Sírt a gyötrődő anya vígasztalhatatlanul. Imre megrendülve nézte szenvedését. Ő tudta, hogy amiért anyja szenved, az igaz. Pali idegenkedett anyjától, mert olyan lélek volt, amely mérhetetlenül vágyott arra, hogy szeressék, anyjától pedig soha mást, mint zord szigorúságot, feddést, büntetést, fenyegetést nem kapott. Ez soha meg nem gyógyítható seb a fiú lelkén, ezt Imre jól tudta. Itt pedig rettegve zokog az anya, akinek szívéről a nagy baj tűzveszedelme leolvasztotta az uralmi vágy, az energia, a keménység jégkérgét s most elétűnt a meztelen szív maga, amely vérezve vergődik, mint akármelyik más anyáé, az anyaság ősi ösztönével emberek és állatok közt egyformán. Imre mély részvéttel sajnálta és szerette mind a kettőt, anyját és öccsét, akiket a lélek különös szerkezete, az élet érthetetlen zagyvasága ilyen békélhetetlenül választott el egymástól.

Megnyugtatta anyját úgy, ahogy tudta. A kis Aladár már kezdte gagyogni az első két-három szót. Megmutatták neki a féléves ifjabb Balogh Károlyt, s az egész család nézte a két apró unokafivér egymásra gyakorolt hatását. A kis Károly sírvafakadt, Aladár pedig odanyúlt a csecsemő szeméhez, kíváncsian nyúlt a csillogó tárgyért, el akarta onnan venni. Sokat nevettek ezen, még a nagymama is megenyhült egy kissé.

Aztán hazamentek a rég nem látott Sztregovára.

Gyarmatról másnap az a hír jött, hogy Horváth Elek első alispánt és Prónay József főszolgabírót a császáriak letartóztatták. Elvitték őket Pestre. Még abban az órában megjelent a vármegyeházán a második alispán Jankovich László, és kijelentette, hogy mint rangban soron következő tisztviselő átveszi a megye vezetését a főispán érkeztéig. Intézkedett, leveleket diktált, parancsolt· azonnal látta mindenki, hogy behódolt az osztrákoknak. Cseszlvére is írt hivatalos levelet. Nyers, zsarnoki hangon szólt a levél. A főbiztos tartozik februá" negyedikén megjelenni a vármegyeházán, hogy tiszte viseléséről az új főispán rendelkezéseit átvegye. Az új főispán báró Maithényi László.

A főbiztos negyedikén megjelent az új főispán előtt. Régi ismerőse volt, anyjának rokona, megyei pálvatársa. Ezelőtt hat esztendővel együtt lettek tiszteletbeli aljegyzők. Szüleik folytonos anyagi elszámolásban voltak régesrégi családi kölcsönök folytán.

— Szervusz, Imrém. Ülje le. Veled nem úgy akarok beszélni, mint a többiekkel. Rólad tudom, hogy okos ember vagy. Arra akarlak kérni, hogy segíts itt nekem fenntartani a rendet.

— Szívesen, míg olyat nem követelsz tőlem, ami a lelkiismeretemmel ellenkezik.

— Ne félj. Nem foglak problémák elé állítani. Kisfiad van. De nemcsak neked van meggyőződésed, hanem nekem is. Az én meggyőződésem pedig az,

hogy Kossuthék romlásba viszik az országot. Hidd el, hogy vagyok én olyan jó magyar, mint a te pártodból akárki.

— Nem vonom kétségbe, kedves Laci, de azt gondolom, ne politizáljunk, hiszen ki van zárva, hogy megértsük egymást. De az én kérésem az, hogy munkát ne bízz rám. Én a címemet megtartom az anyám kedvéért, aki úgy retteg miattunk, hogy rá sem lehet ismerni. Szóval, én az én személyemben zavart neked nem okozok. De te is hagyjál ki engem minden szereplésből.

A főispán kissé gondolkozott. Aztán vállatvont.

— Nem bánom, áll az alku. De nekem még van egy feltételem. Segíts nekem észretéríteni Pali öcsédet. Neki különös helyzete van a vármegyénél, a munkaköre jegyzői munkakör, de alispáni címet hord. Nekem nagyon kellemetlen, ha okoskodik. Én Veres Palit, mint főjegyzőt, nem használhatom, kénytelen vagyok őt félretenni, a munkáját Somosközynek adom át. Öcsédről pedig azt hallom, hogy Somosközyvel nem hajlandó egyasztalhoz leülni. Én tehát arra kérlek, beszélj vele, ne okoskodjék. Vállalja tovább az alispáni címet és a jegyzői rangot, én munkát nem fogok neki adni, éppen úgy, mint neked nem.

— Kérlek. Majd szólok neki. Vagy írok. Mert most nem érek rá Sztregovára menni.

A főispán felállt.

— Jelentsd kézcsókomat Anna néninek. Remélem, jól van.

— Nincs jól. De ha két fia így kialkuszik a lelkiismerettel, talán meg fog nyugodni. Isten veled, Laci.

— Szervusz, Imrém.

Madách Imre mindezt pontosan megírta öccsének. Másnap késő este már választ kapott rá. Csomag is volt mellette.

„Kedves Imrém! Soraidat vettem ugyan, de azért soraid legkisebbé sem tántorítottak meg hitemben. De azért ne gondold, hogy magam veszélynek tenném ki, óh nem, sokkal több eszem van. Maithényi Lacinak mondd meg, hogy február 2-ikától ólta nem vagyok jegyző, minek jeléül itt küldöm hivatalos pecsétemet is, bár azt magam pénzemen vettem. Én az éjjel...“

Itt egy városnévnek kellett volna következnie. Ezt le is írta volt a levélíró, de aztán gondosan kihúzta. Úgy befeketitette a szó helyét tintával, hogy a betűket el nem olvashatta senki.

„. . . ba s onnan én tudom, hova megyek. Hogy hosszú, hosszú ideig nem fogjuk egymást látni, azt tudom. A mamát nyugtasd meg, amennyire tudod. Különben nagy nyugtatásra tudom nem lesz szükség, mert hiszen a mama nem fog oly nagyon búsúlni. És különben jobb dolgom lesz, mint valaha volt. Azon esetre tehát, ha hosszú, igen hosszú ideig nem találnánk egymást látni, Isten veled. Isten veled, ennél melegebben nem búcsúzhatok tőled. Kedves nőd kezeit csókolva Károlyt szinte és Matolcsyt.“

Most gondolatjelek következtek egy női név helyett. Nem kellett odaírni, Imre tudta, hogy: „Prónay Emmát“.

„. . . tartsd meg igen igen barátságodba és szeretetedbe. Ha valamit még akarsz tenni velem jót, úgy tedd meg azt, hogy ha keresni küldenének, hogy te legalább holnap délig tartsd fel őket, biztatásokkal, vagy akármi rétori módon. Ez az, mit tőled kérek. Isten veled. Szerető öcséd Pál.“

Még egy indulatos vonásokkal sebtiben odavetett utóirat.

„Somosközi alatt nincs az a hatalom, mely kezemben pennát fogatna. Vele a hóhér pallosa alatt nem írnék végzést.“

Madách Pál elszökött katonának. Imre kezében megreszketett a papiros. A csomagot ki sem bontotta, tudta, hogy mi van benne. Nógrád vármegye pecsétnyomója. Megnézte az órát. Késő minden. Mire a

nyargaló lovasember lóhalálában Sztregovára érhet, Palit már nem találja ott.

— Ki írt? — kérdezte Erzsi kíváncsian.

Odaadta neki szó nélkül a levelet. Az asszony elolvasta és felsikoltott.

— Most mi lesz?

— Holnap délben bemegyek a főispánhoz, átadom neki a pecsétet, aztán megyek Sztregovára. A mamát meg kell nyugtatni valahogy. Ezt a levelet úgysem mutathatom meg neki.

Késő éjszakáig ezt tárgyalták. Másnap délelőtt befogatott. Ahogy leért a dombról, találkozott Maithényi Pali kocsijával. Azt megállította. Hogy a két kocsis ne értse, németül szólott:

— Hallom, hogy öcséd átugrott az éjjel a magyarokhoz.

— Kitől hallottad? — kérdezte Imre elképpedve.

— Erzsitől. Reggel beszéltem vele az udvaron. Nem mondta? Mesélte, milyen izgalomban vagytok. Miért vágsz olyan bosszús arcot?

— Nem szeretem, ha Erzsi fecseg.

— Már bocsáss meg, nekem csak elmondhatja. Bennem úgy megáll a szó, mint a sírban. No, szervusz.

Maithényi Pál sértődötten tovább hajtatott. Imre pedig fejét csóválva folytatta az utat. Borzasztó könnyelműség Erzsitől, hogy az ilyen dolgot mindjárt tovább adja.

A főispán magasra húzott szemöldökkel vette tudomásul a bejelentést, hogy Madách Pál nem kíván szolgálni.

— Hol van most Pali? — kérdezte hidegen.

— Nem tudom.

— Nem tudod?

Egy darabig farkasszemet néztek. Aztán a főispán bólintott.

— Ja úgy. Sajnálom. Kár érte. Szeles fiú, könnyen otthagyhatja a fogát.

Azzal megbiccentette a fejét. Imre köszönt és ment. A főispán szobája előtt nem vármegyei hajdu csapta össze a bokáját, hanem osztrák katona szalutált neki.

Sztregován lélekszakadva szaladt ki anyja a kocsizörgésre. Látszott rajta, hogy minden érkező hangra így rohant ki egész nap.

— Paliról hozol hírt? Hol van?

Elésietett Marie is a gyerekekkel és a púpos Nina is. Leírhatatlan izgalom volt a háznál. Palinak ma reggel hült helyét találták. Ágya érintetlen volt, lova hiányzik az istállóból. Inasa, Jancsi, is eltűnt. Az öreg Bory, akivel minden titkát szokta közölni, nincs itthon, az kora hajnalban befogatott és elment Losoncra. Üzenetet nem hagyott. Mikor bent a szobában letelepedtek, Imre nekifogott a hazugságnak. Nyelt egy nagyot, aztán bőbeszédűen elmondta, amit az úton kieszelt magában. Pali írt neki, hogy Maithényi Laci alatt nem szolgál. Hogy pedig kellemetlensége emiatt ne legyen, elmegy valamelyik rokonhoz, vagy ismerőshöz; még nem tudja, hova fog bújni. De onnan majd ír.

— Mutasd a levelet — szólt az öregasszony szárazon.

— Nem hoztam el. Elégettem. Pali kért, hogy azonnal égessem el.

De az öreg hölgyet nem volt olyan könnyű elbolondítani. Új kérdéseket tett és megint újakat. Imre gyakorlatlan hazug lévén, minduntalan ellentmondásokba keveredett. Ezeket ki kellett magyaráznia, egy hazugságot tízzel foldozott meg. A vége az volt, hogy anyja nemcsak hogy nem hitt neki semmit, hanem még rosszabbat sejtett a valóságnál. Végre két óráig tartó kecmergés után Imre kénytelen volt kinyögni, hogy Pali kétségkívül megvalósította régi tervét: átment a Görgey-seregek területére. Nem nehéz út: a szomszéd megye már nem császári terület. Nógrád a Ferenc József jelenlegi hatalmának legvégső csücske.

— Rossz fiú, rossz fiú, — zokogott most már felszabadultan az anya, — nekem nem is írt. Nem szeret engem, nem szeret.

— Ejnye, édes anyám, hiszen éppen azért nem írt, mert szeret és nem akart izgatni.

— Hát így nem jobban izgat? Pali, Pali, mért teted ezt velem... Nem fogom én már soha többet meglátni... Ó, Istenem, Istenem, miért próbálsz meg ennyire...

Némán üldögéltek körülötte, tehetetlenül nézték a tehetetlen bánatot. Ekkor jött meg az öreg Bory. Látván, hogy az anya már mindent tud, ő is elmondta a magáét. Pali levelet hagyott neki is, megírta, hogy elszökött, de ezt édesanyjának nem szabad elmondani.

— Micsoda, — ripakodott tiszttartójára a síró öregasszony, — hát kinek fogad szót ennél a háznál, annak a taknyos alispánnak, vagy nekem?

— Ne tessék engem bántani, méltóságos asszony, — felelt csendesen az öreg, — megvan nekem is a magam baja. Az én Miklós fiam is megszökött. Guerillacsapatot szervezett, csak úgy suttogva hallok híreket róla. Most Hontban tanyázik a hegyek között. Minden pillanatban kaphatom a hírt, hogy lelőtték, vagy felakaszották. Nem szülőknek való dolog a háború.

Az öregasszony sírt tovább. Sírt akkor is, mikor Imre másnap reggel magára merészelte hagyni és hazament Csesztvére.

Pár nap mulva már Eperjesről jött Pali levele. Elmondta eddigi kalandjait. Szökése éjjelén Rimaszombatba lovagolt, onnan pihenés nélkül Tornallyára.

Megint pár nap elteltével már Debrecenből küldött levelet. Óránként egy mérföldet lovagolva huszonnégy óráig egyhuzomban tartó lovaglás után érkezett Kassáról Debrecenbe. „Este kilenckor azonnal Kossuthoz mentem, igen szívesen fogadott, beszéltem vele tovább egy félóránál, másnap reggel kilenckor rendelt magához, el is mentem, de igen el volt foglalva, nem beszélhettem vele, vártam félegyig, akkor kiüzent, hogy legyek békével, míg a levelek elkészülnek és azonnal küld mint futárt Szemeréhez. Pár nap mulva pedig Erdélybe megyek. Dolgaim pompásan mennek."

Aztán hír jött tőle, hogy Szemerét nem találta Miskolcon, utána kellett mennie a táborba. Czibakházán megtalálta. A táborral együtt vonult tovább. Ott volt a bicskei csatánál. Ott volt az isaszegi csatánál. Aztán több hír nem jött róla sokáig, igen sokáig.

XI.

Csesztvén már lehetett hallani az ágyúszót.

Február közepén Gyarmaton keresztülvonult Schlick osztrák tábornok egész serege. Tenger nép nézte az átvonuló katonaságot. Erzsi ez alkalommal komolyan összezördült az urával. Az asszony, mikor a nagy átvonulás hírét szekeres parasztok meghozták a faluba, roppant eleven és izgatott lett. Azonnal fogatni akart, hogy bemenjenek Gyarmatra. Látni akarta az osztrák sereget.

— Nem, angyalom, — szólt Imre, — nem megyünk.

— De miért nem?

— Mert méltatlan dolog az országút szélén álldogálni és bámulni őket. Megmagyarázni én neked nem tudom, de ezt méltatlan dolognak érzem.

— Én nem látok benne semmi méltatlant. És roppantul szeretném látni. Nagy kedvem van hozzá. Megyek is és szólok a kocsisnak.

— Nem mégy, lelkem és nem szólsz a kocsisnak. Itthon maradunk.

— De nem értem, hogy miért ne mehetnénk be? Nekem itt semmi szórakozásom nincs, megpenészedek az unalomtól, egyszer volna valami érdekes látnivaló és azt megtagadod tőlem. Igenis, gyerünk be.

— Ne légy ingerült, angyalom, nyugodj bele, itthon maradunk.

Erzsi, ki már nyúlt prémes sapkájáért, a sapkát hirtelen indulatos rohamában földhözvágta és sírva fakadt. Imre nyugodt igyekezett maradni. Nagyobb lélegzettel kezdett neki, hogy szépen a lelkére beszéljen.

— Végy erőt magadon, fiam, amit most csináltál, az nagyon csúnya. Meg kell szoknod, hogy az élet nem csupa mulatság. Megfigyeltem rajtad, hogy mikor a szórakozási vágyadnak valami útjában áll, egészen kivetkőzöl magadból. Ilyenkor az arcod kifejezése...

— Eh, — kiáltott nyersen közbe az asszony, — nekem ne prédikálj, mert ezt az örökös papolásodat únom. Arról van szó, hogy...

A folytatást Imre már nem hallotta. Sarkonfordult és kiment. Elékiáltotta a kocsist és közölte vele, hogy befogni csak az ő parancsára szabad. Aztán átment Maithényiékhoz. Ottmaradt ebédre is. Csak este találkozott feleségével. Ugy vacsoráztak, hogy nem beszéltek egymással. Jó éjszakát sem kívántak egymásnak, úgy feküdtek le.

Máskor az összezördülések súlyos esetben is egy napig, két napig tartottak. Most öt napig voltak haragban. És a kibékülés, amelynek mámora máskor minden fenntartást, minden szemrehányást, minden vitát elsöpört, most már nyitvahagyott egy ajtót.

— Belátok mindent, — mondta Erzsi, — bocsánatot is kérek. De neked is be kell látni valamit. Számolnod kell a természetemmel. Én csakugyan olyan vagyok, amilyennek leírtál. Ami szórakoztató, ami érdekes, ami nekem izét okoz... hogy mondjam meg már...

— Izgalmat. Szenzációt.

— Igen, jól mondod. Ami nekem ilyesmit okoz, én annak nem tudok ellenállni. Igy születtem, én erről nem tehetek. Arról sem tehetek, hogy középtermetűnek születtem és nem roppant magasnak.

— Helyes. De mi lesz, ha egyszer egy olyan bunda okoz neked izgalmat, aminek az árától én tönkremegyek?

— Ne légy kicsinyes. Tudod, hogy sohasem kértem lehetetlent.

— Vagy mi lesz, ha egyszer jön egy férfi, aki érdekesebb és szórakoztatóbb lesz, mint én? Annak sem tudsz majd ellenállani?

Erzsi nem felelt. A helyes válaszon gondolkozott. Meg is találta. Ránézett az urára és mélyen rámosolygott.

— Látod, ezzel nagy örömet okozol nekem. Mindig bántott, hogy nem vagy féltékeny. Most látom, hogy néha féltesz is egy kicsit. Tudnád csak, hogy ez milyen jól esik nekem.

Átkapta az ura nyakát és vadul szájoncsókolta. Nem mint nő a férfit. Mint ahogy férfi csókol egy nőt. És a vita, hogy Erzsi természete ezentúl tiszteletben tartandó-e, vagy sem, elintézetlenül maradt abba. A béke mindenesetre teljesnek volt mondható. Mindaketten igyekeztek egymás kedvében járni. Imre sűrűn hívott vendéget. Leggyakrabban Veres Pálekat, valamint Pál fivérét, Veres Gyulát. Maithényi Pálékkal úgyszólván együtt éltek. Matolcsyt gyakran ott marasztalták vacsorára. Meghívták Prónay Ferencéket is, hogy Emmával Madách Paliról beszélgessenek. Maguk is eljártak, ahova még lehetett. De a kör most már szűkült és egy napon ott tartottak, hogy a faluból nem volt bátorságos kimozdulni. Az ujságokat rendetlenül kapták, a levelek hetek késésével jöttek, minden hír bizonytalan volt és homályos. Rimaszombat körül már csaták folytak, Losoncra bevonult Parrot osztrák tábornok, de nem nyughatott, mert a guerilla-csapatok folytonosan piszkálták előőrseit. Már Szécsény mellett is csata volt. Nemsokára a Parrot-hadak rohanva

vonultak ki Losoncról, hír szerint minden emberre szüksége volt az osztráknak a kápolnai csatánál. És március tizenötödikének első évfordulóján a Gömörben bujkáló guerilla-harcosok nagy zeneszóval bevonultak Losoncra. De csak kitűzték a magyar zászlót, azonnal el is tűntek. A zászló hírére a császáriakkal tartó főszolgabíró még aznap vizsgálatot indított, erre megint benyargaltak a városba a szabadcsapatok, becsukták a főbírót, elrabolták az osztrák katonai felszerelést, eltűntek. Megint jöttek a császáriak. Magyar vezérük volt: gróf Almásy Kálmán. Ezek még gúlába sem rakták a fegyvert, jöttek a magyarok Beniczky Lajos vezetésével. Szurony, puskatűz, ágyú-ostrom, égő házak. A magyarok bevonultak Losoncra. Gyarmatot elözönlötték a kétségbeesetten menekülő osztrák katonák. Még Csesztvére is jutott belőlük egy szakasz császári dzsidás, akik elvétették a Vác felé vezető utat. A Madách-udvarra lélekszakadva rohantak be a parasztok, hogy az osztrákok elfoglalják Csesztvét. De a nagy riadalom csak egy óra hosszat tartott. Imre még javában dugdosta fegyvereit a szénába és a pincegádorba, Erzsi pedig ékszereinek keresett helyet, mikor jött Matolcsy megnyugtatni őket, hogy a dzsidások megfordultak és elvágtattak. Ellenségnek híre-nyoma sincs.

— Sajnálom, hogy nem láthattad a dzsidásokat, — mondta Imre ingerkedő mosollyal a feleségének.

— Ne szekírozz, igazán, úgyis majd meghaltam az izgatottságtól. Szaladok át Jankához, nem ijedt-e meg nagyon.

Szaladt át Maithényi Pálnéhoz, akinek pár nappal azelőtt született Miklós nevű kisfia. Imre pedig megint elészedte az eldugott puskákat.

Azokat most már nyugodtan tehette akár az ablakba. Biztos volt immár, hogy a császáriak egész Nógrádot elvesztették. A hadiszerencse fordult: a magyarok útja szabad kezdett lenni egész Pestig. A gyarmati

megyeházáról futva futottak Maithényi bárótól kezdve a Forgách grófokig és Frideczky Lajosig az osztrák pártiak, helyükre bevonult Repeczky Ferenc, a forradalmi kormány új nógrád—hevesi kormánybiztosa. Madách Imre sorra összeölelkezett a főispáni szobában a régiekkel. Most már megint omlottak a hírek: a debreceni kormány sürgősen készülődik a felszabadult Pestre, hogy onnan majd farkasszemet nézzen a még császári kézen sínylő Budával.

Onnan írt a szavát rég nem hallató Madách Károly is, Debrecenből. Az általános örömujjongásban az ő levele kínos volt és keserű.

A feketesárga Budán ellézengett volt egy darabig, de aztán megúnta. Megbánta nagyon, hogy Kossuthékkal nem ment le Debrecenbe. Egy nap felkerekedett és odaszökött. Mindjárt jelentkezett a hadügyminisztériumban, hogy elfoglalja állását. De ez nem ment olyan könnyen. Répássy tábornok, a helyettes miniszter, rettenetesen lehordta, hogy hol járt eddig. Majd hogy le nem gazemberezte. Károly hangosan felelt vissza, összekaptak. A vége az lett, hogy igazolásra kötelezték, miért maradt a császári sereg területén. Ezzel kezdődött a legkínzóbb és leggyötrelmesebb aktakálvária. Iktatták, minősítették, pecsételték, áttették, visszaküldték, véleményezték. Hivatalokban mászkált reggeltől estig, órákat ült előszobákban várakozva s végül azt érte el, hogy becsületén ugyan nem esett csorba, de állását menthetetlenül elvesztette. Mit volt mit tennie: megszégyenülten, elkeseredve hazajött Nógrádba. Nagyon elment a kedve az egész dologtól, pedig ekkorra már tombolt szerte mindenütt az öröm: Görgey visszafoglalta Budavárát.

Imréék is eljöttek Sztregovára, hogy átvegyék a nagy híreket.

— Tudod már, — kérdezte Károly Marietól, — hogy az uradat áthelyezték Erdélybe?

— Nem, — szólt megdöbbenve Marie, — az

utolsó levelei még a délvidékről szóltak. A mult héten kaptam egyszerre hármat. Honnan tudod, hogy Erdélyben van?

— A hadügyminisztériumban hallottam. Magához Bem tábornokhoz osztották be. Igen halad előre a német sógor.

És így tovább. Aztán a debreceni élet. Órákon át tartó elbeszélés. Milyen érdekes volt a rengeteg magasrangú tiszt, kivált a zöld-atillás csupa-arany táborkariak. A sok politikus, az írók. Az utcán sokszor látta a képviselő Vörösmartyt. Petőfi feleségét is látta; kurta hajat hord, furcsa asszony, de csinos. A vendéglők zsúfolva, lakást nem lehetett kapni. És micsoda drágaság. Egy pengőforintból alig lehet megebédelni, egy kávé tizenöt pengőkrajcár, egy tűrhető szivar hat krajcár.

— Rettenetes, — csapta össze kezét az anya, majd hirtelen boldog pityergéssel ragadta meg fia kezét, — nem bánok én már semmit, csakhogy itthon vagy. Soha többet el nem eresztelek.

— Nem is megyek, — felelt Károly, csalódásának egyszerre feltámadt kedvetlenségével, — nekem elég volt.

Soká hallgattak, majd Imre sóhajtott fel.

— Neked elég volt, de amazoknak nem. Jönnek az oroszok. Ez a felelet a detronizálásra.

— Biztos, hogy jönnek? — kérdezte hitetlenül Károly.

— Repeczky mutatta tegnap a Wiener Zeitung május elseji számát. Az hivatalosan bejelenti.

— Mi lesz velünk? — szólt Marie.

Nagy csend volt, nem felelt senki.

Hosszú esztendők óta nem volt ekkora termés Nógrádban. A természet kajánul kikacagta az embert a dús búzában rikító pipacsaival: mindig panaszkodol. mindig nyögsz a termés miatt, hát most fogjad, tessék. A huszonkét év óta nem látott kemény tél megcsalta a gazdákat. Nemcsak hogy nem fagyott ki semmi, hanem a ritka mélységű hótakaró kitünő erőre dédelgette az anyaföld minden csíráját. A völgyek dús szántói tombolva lökték ki magukból a gabonában hírül adott féktelen életerőt. Nesze, ember, ez a tied. Soha nem látott kövér kalászok húzták le a búza szárát, a nógrádi talaj mintha meg akarta volna szólítani lakosait: ne oktalan emberi marakodásra figyeljenek, hanem az élet ősi adományára. De már késő volt. A magas búzában egymás torkát markoló emberek gázoltak, s az egymást ölő, hörgő, vicsorgó emberek csoportja a kezével is az életet döfte le, lábával is az életet tiporta agyon. Soha nagyobb termést nem takarított be kisebb aratás, mint Nógrádban ezernyolcszáznegyvenkilencben.

De ki gondolt most magra, szalmára, téli szükségre? A csesztvei földesúr otthagyott forgó vetést, kaszálást, aratókat, mindent. Nem az élet kellett most az embereknek, hanem valami ennél előbbvaló, a puszta lét. Ahogy az országúti veréb felröppen a közeledő szekér elől és az útoldal jegenyéire tér ki, Madách Imre is felpakolta házanépét és igyekezett velük Sztregovára. Csesztve nem volt biztonságos hely, mert a Gyarmatról ömlő oroszok félelmes áradása könnyen elérhette, akár Szügynek és Mohorának, akár a másik oldalon Vadkertnek és Rétságnak hömpölygött. Sztregova másként feküdt. Most látszott meg, milyen éleslátással választották meg a nemzetség székhelyét a Madách-ősök: közel a hegyek és völgyek adta országúthoz, mégis védetten, valahogyan a lankás hegyek

eresze alatt, ahová be lehet húzódni a természetes utat kereső, egyenesen előre száguldó vihar elől.

Madách Imre még jókor ment családjával Sztregovára, az országúton még nem kezdődött meg a nagy özönlés. De már egyes orosz csapatrészek kezdtek szívárogni Pest megye területe felé. Az aggódó családfő este indult útnak, mert úgy gondolkozott, hogy éjszaka az országút tiszta lesz, az orosz katonák is meghálnak valahol vonulás közben. De rosszul számított. A muszkák a rekkenő hőségben nem szívesen meneteltek nappal. Már Gyarmaton túl menetelő oroszokkal találkozott a hintó. Tündöklő holdfény világított az úton. Erzsi volt az első, aki meglátta a távolban közeledő menetet. Megragadta férje karját.

— Ott... ott...

— Igen, oroszok, — felelt Imre izgatottan.

— Nem fognak bántani?

— Nem, dehogy. Teljességgel bizonyos, hogy nem.

De lelke mélyén nem volt ilyen nyugodt. A hír, amely villámgyorsan futott a beömlő oroszok előtt, azt mesélte, hogy nem nagyon garázdálkodnak általában, de néhol mégis történtek erőszakoskodások, rablások, gyujtogatások.

A hintó lassan baktatott előre, a tömeg közeledett. Már ki lehetett venni az előttük haladó lovastiszt alakját, mögöttük a bandukoló oszlopot. Most egymás mellé értek. Imre már előbb megparancsolta a kocsisnak, hogy lassan hajtson, semmi esetre sem szabad mutatni, hogy siet.

Oroszok. A holdfényben elhaladtak a tömött sorok mellett. A gyönyörű nyári éjszaka tündöklése ezüst fénnyel öntötte le az egész képet, a különös öltözetű idegen sereget, szokatlan formájú fegyvereiket, a holdfényben megcsillanó gombokat és fémrészeket. Erzsi előrehajolva, fesztelen kíváncsisággal bámulta őket. Imre meg is szerette volna szólítani, de a perc

feszült hangulatában inkább nem szólt. A vonuló katonák mind a hintó felé fordították arcukat. Imre nem mozdult, görcsösen vájta körmét összeszorított tenyerébe. Csak ezen túlessenek. A kocsi lassú haladásától idegei kínzottan lázadoztak. Végre elhaladtak a formáció végén haladó, kantárszáron vezetett lovak mellett is. Imre zsibbadtan fellélegzett.

— Erzsi, az Isten áldjon meg, ne bámészkodj hátra.

— Jól van, — felelt az asszony sértődött hangon, — azért ne egyél meg. Jaj de érdekes volt.

Hangjában is, szemében is az élmény friss és kellemes izgalma csillogott. Férje fájdalmasan, csodálkozva figyelte a szeme sarkából. Különös szerkezetű lélek az, amit asszonynak nevezünk. Mintha férfi és nő két különböző állatfaj volna. Az egyik oroszlán, de inkább bölcs és kiábrándult oroszlán, a másik macska, de inkább szelídíthetetlen, mindig ugrásra kész vadmacska.

Szécsény előtt megint feltűnt egy közelgő orosz csapat. Ezek lovaskatonák voltak, könnyű trappban közeledtek, nyilván egy negyedórácskára ügetéssel váltották fel a lépésben való unalmas poroszkálást. Szakálltalan hosszú pikáik szabályos egyiránnyal meredtek az ég felé s ezeknek a felkiáltójeleknek sokasága és egyformasága valami erdőszerű, dekoratív képet adott csapatuknak. A lovasok fején kucsma, vállukon karabély. Csupa szép szál legény, szakállas, szélesvállú alakok.

— Kozákok? — kérdezte Erzsi legyőzhetetlen kíváncsisággal.

Ebben a pillanatban kivált közülök három lovas. Egyik magasra emelt kézzel megállást intett a hintónak. Imre azonnal rászólt a kocsisra, hogy álljon meg. A lovasok egyike idegen nyelven szólt az utasokra, nyilván oroszul. De mivel ezek nem értettek egy szót sem, a kozák egy szót kezdett ismételni:

— Puska? Puska?

Imre rázta a fejét, hogy nincs fegyver, ugyanezt a hintó belsejében szétmutogatva jelbeszéddel is igyekezett megértetni. Az egyik kozák a hintó mögé került. Rájuk kiáltott valamit és elkezdett a hátuk mögött motozni. Oldalt ezalatt haladt az ügető csapat előre. A motozó kozák gondolt egyet és mialatt társainak vigyorogva mondott valamit, Erzsi hátát kezdte tapogatni. Erzsi hangosan felsikoltott. Imrét azonnal elfutotta a vak düh és rávágott ököllel a kozák karjára. Az szitkozódni kezdett, a megrémült kocsis a lovak közé csapott, de az ott álló kozák megragadta a gyeplőszárat, a lovak hőkölve ágaskodtak. Aladár felébredt és hangosan sírni kezdett. Mindez egy szempillantás alatt történt és a következő pillanatban már ott volt a hintó mellett egy fiatal tiszt. A kozákok egyszerre kezdték neki magyarázni a dolgot, bizonyára azt, hogy az utas az egyiket megütötte.

— Qu'est c'qu'y a-t-il, monsieur? — fordult a tiszt Imréhez.

— Il a touché ma femme, — lihegte inkább Imre, mint mondotta, még inkább felindulva.

A tiszt azonnal pofonütötte a kozákot. Csak olyan fenyítő nyakleves volt, nem brutális. A kozákok azonnal elkotródtak a hintó mellől. A tiszt pedig, aki lányosarcú, fínom, szőke fiatalember volt, mosolyogva szalutált, miközben vakmerően rákacsintott Erzsire:

— Vous lui pardonnerez, monsieur. Madame est trés jolie, la tentation devait être trop forte.

Kicsit nyegle volt, kicsit kihívó és nagyon fölényes. Már el is rúgtatott és csatlakozott az ügető csapathoz. A hintó elindult. Imre behúnyta szemét, szíve vadul dobogott megalázottságában. Nem a tapogató kozák alázta meg, hanem a tiszt, pedig az még elégtételt is szolgáltatott neki. És mialatt Erzsi a még mindig óbégató Aladárt csitította, Imre fogát csikorgatta. Szeretett volna valakit megfojtani, ha nem is azt a tisztet, akárkit.

Még kétszer találkoztak oroszokkal útközben. Szakal után egy egész üteget láttak, amely valamilyen okból ott vesztegelt az úton. Az ágyúk végzetesen meredtek a tekintet elé, a tüzérek csoportokba verődve tanácskoztak, egy tüzérló harsányan felnyerített a csendes, álmatag éjszakában. Ahogy aztán befordultak a sztregovai völgybe, egészen néptelen lett az út, itt az oroszoknak nem volt semmi keresnivalójuk.

Az anya, akit értesítettek volt, ébren várta őket. Károly már lefeküdt, de Marie segített anyjának virrasztani.

— Oroszokat láttunk, — volt Erzsi első szava a köszönés után, — de mennyit.

És már kezdte volna mesélni az érdekes incidenst, de anya és fia beszélgetése kettévágta mondókáját.

— Megjött Pali, — mondta Madáchné valami olyan hangon, amelyből kitetszett a fájdalom is, öröm is.

— Megsebesült? — kérdezte Imre.

— Súlyos beteg. Meghűlt egy futári nyargalásban, tüdőgyulladása van. Borzasztóan néz ki, nem fogsz ráismerni. Csont és bőr. Most ne menj be hozzá, nemrég aludt el nagynehezen. Marie, vedd gondjaidba azt a gyereket, amíg Emiék esznek valamit.

Az utasokat terített asztal és hideg harapnivaló várta. Azonkívül száz kérdés. Mi van a csesztvei gazdasággal, mit mond Matolcsy, lehet-e egyáltalában aratni, hogy vannak Maithényi Paliék, fizetett-e a csalomjai kocsmabérlő, jött-e hír Szontagh Pali felől Bécsből. Beletelt egy jó óra, amíg Erzsi elmondhatta az országúti kozákkalandot. Imre inkább szerette volna elhallgatni, mert kínosan restelte, azonkívül anyját sem akarta izgatni vele.

— De milyen szép fiú volt az a kozák tisztl — vetette oda Erzsi szelesen az elbeszélés végére.

Imre azonnal anyjára pillantott, hogy az mit szól erre a megjegyzésre. Az anya ugyanígy azonnal Imrére pillantott. És rögtön elnéztek egymásról mind a ketten. De Imre megint meglátta anyja arcán, hogy az öreg hölgy Erzsinek engesztelhetetlen ellensége volt mindig és az is marad mindig.

— Mit tudtok a német sógorról? — kérdezte, hogy másra terelje a szót.

— Írt Erdélyből. Jó dolga van, egészséges. Bem vezérkarában harcol. Azt írja, hogy Petőfit is látta, beszélt is vele. Petőfi igen jól tud németül, franciául is tud, angolul is.

— Igazán? Ez furcsa. Az ember azt képzelné, hogy csakis és pusztán magyarul tud. Hopp, most jut eszembe, hogy mit felejtettünk el a nagy kapkodásban. A szivart. De talán lesz Károlynak. Tudsz vétetni holnap a kocsmában, anyám? Odaadom a pénzt. Most már ideje lesz lefeküdni.

Imre pénzt szedett elé a zsebéből. Furcsa pénz volt ez nagyon. Az ércpénz teljesen elfogyott és kisebb bankót sem lehetett látni a forgalomban. A nép a nagy bankókat vagdosta szét két darabra, négy darabra, néha nyolcra is. Imre markában is csupa ilyen Kossuth-bankószelet gyűrődött. Kiszámolta a szivarok árát.

— Ezt már itt nem fogadják el, fiam. Csak osztrák pénz járja. Jaj, uram, teremtőm, megbolondítják az embert ezzel a sokféle pénzzel. Egy darabig Kossuth-bankó, akkor megint osztrák bankó, két hét mulva megint Kossuth-bankó. Mondjad már, édes fiam, mikor lesz már ennek vége?

Imre vállatvont.

— Most már hamar vége lesz. Csoda itt már aligha történik. Egypár hónapig talán még bírjuk, aztán... aztán vége. Most már itt a kolera is. Mintha a jó Isten is azoknak segítene.

— És akkor mi lesz?

— Arra nem is jó gondolni. Akasztófa.

— De nektek csak nem lesz bajotok? Az Isten szerelmére, hiszen ti nem csináltatok semmit. Károly is mondta, hogy nem lehet bajotok. Ugy-e, te is azt mondod, hogy nem lehet?

— Azt hát. Nekünk persze, hogy nem lehet. Nyugodj meg, anyám. Menjünk feküdni. Mihelyt Palival lehet beszélni, azonnal költsetek fel.

— Jól van, fiam, ti csak menjetek aludni. Én visszamegyek Pali mellé, hogy vigyázzam az álmát.

Palival lehetett beszélni másnap reggel, de ő maga nem beszélt. Ott feküdt az ágyban, csakugyan szinte felismerhetetlenül. Ijesztően lefogyott, arcán riasztó sárgaság. Gyér szakálla, lázasan csillogó szeme valami őrült aszkétának tüntette fel. Az erős lázban senyvedő betegek eszelős tekintetével nézett bátyjára, kezét alig tudta fölemelni a takaróról. Minden terhére volt. Erzsi, aki szintén bement üdvözölni a nagybeteg sógort, megrettenve szemlélte a hajdan oly eleven, oly kedves és lelkes fiút. Könny szökött a szemébe, úgy megrendítette a látvány. És Imre, aki maga is megrendülve jött ki a nagybetegtől, hálásan nézett feleségére. Ez igazi könny volt, a szív mélyéből szökött fel. Jólelkű, melegszívű lény volt ez az asszony, ezt nem tagadhatta senki, legkevésbbé férje, aki immár négy esztendőt töltött el vele az életben és igazán jószívűnek ismerte meg. Ezt is megtudta róla, ahogy megtudta hibáit is. Ha nem tökéletes, mint ahogy senki sem tökéletes, nem ő a hibás, hanem az, aki normális földi lény helyett arkangyalt akart volna elvenni feleségül. Most mindenesetre gyöngéden megölelte feleségét, hogy azt a könnycseppet némán megköszönje neki.

— Mit mesélt Pali? Hogyan érkezett? — kérdezte aztán az édesanyját.

— Fogadott szekeren jött Vác felől. Délután állított be ide az udvarra, a szekérről már alig tudott leszállni, úgy támogattuk be a szobájába. Akármit kérdeztem tőle, azt mondta: „Ne kérdezzetek, minden szó terhemre esik, az egész borzasztó volt." Később is mondta még néhányszor: „Borzasztó, borzasztó." Nem tudhatjuk, miken ment keresztül. Azt is kérdeztem, hol hagyta Jancsit, az inast, hogy az nincs vele. Azt felelte, hogy: „Nem tudom." A legszörnyűbb az volt, hogy nem tudtunk hozzá orvost kapni. Kétszer is beküldtem Losoncra, de akkor már bent voltak ott az oroszok, egyik orvos sem akart kimozdulni a házából, örült mind, hogy békén elbújhatik. Így csak magam kúrálom szegény drága fiamat, ahogy tudom, és tegnap elhivattam hozzá a kelecsényi javasasszonyt, az adott valami teát, azt itatom is vele. Minden reménységem csak a jó Istenben van. Téged is kérlek, édes Emikém, imádkozzál érte, hidd el, az többet segít rajta, mint az orvosság.

— Prónayéknak írtatok?

— Most? Hogyan írhattunk volna? Rendes posta az oroszok miatt nincsen, Romhányba meg hogyan küldhessek innen valakit az oroszokon keresztül? Ki vállalja azt?

— Majd én értesítem őket, lesz annak valami módja.

Özvegy Madáchné csak vállát vonogatta erre. Látszott rajta, hogy a kifogásokat már bőségesen megkereste magában. A fiaiért való rettegés összetörte ugyan hajdani gőgjét, de anyai féltékenységét ki nem olthatta. Most magának akarta nagybeteg fiát, most még kevésbbé volt ínyére, hogy átengedje Prónay Emmának, s maga a háttérben maradjon. Ápolta is úgy, hogy az egész család őt is félteni kezdte. De megint csak megmutatkozott félelmes fizikai ereje. Napokon

keresztül nem vetkőzött le, ott üldögélt a betegágy mellé helyezett karosszékben, éjszakánként abban szundikált és fia minden mozdulatára azonnal fölneszelt. És mégsem volt fáradt soha, túl a hatvan esztendőn még mindig ő volt a legegészségesebb, legszívósabb családja valamennyi tagja között.

Imre mégis módját ejtette, hogy hírt küldjön Prónayéknak Romhányba. Onnan levél jött válaszul, fellengző, rajongó, áradozó levél, véghetetlen szerelem levele. A nagybeteg ezt a levelet feje alá tette, de minduntalan elővétette anyjával, hogy olvashassa. Pedig tudhatta már minden szavát könyv nélkül.

Egy este, mikor Imre és Károly a birtokok dolgát tárgyalták éppen, s a vak jövendő kiszámíthatatlan esélyeit hiába próbálták latolgatni, Nina jött be hozzájuk. Azt a hírt hozta, hogy Libercse irányában nagyon piros az égalja, valahol messze igen nagy tűz lehet. A férfiak kimentek megnézni, velük ment Marie kamaszfia, Huszár Pepi is. De hiába találgatták, mi lehet az a piros. Másnap már megtudták: az oroszok felgyújtották Losoncot. Menekülők jöttek a hegyeken át Panyidarócon és Dályó-pusztán keresztül, riadt emberek, akik asszonnyal, kisgyerekkel futottak el égő házukból és menekvésükben fölösleges, furcsa tárgyakat cipeltek, gyúródeszkát, faliórát, zsámolyt, amit éppen ki tudtak menteni a vészből s amihez ragaszkodtak, mint veszendőbe ment otthonuk jelképéhez. A nagy tűzveszedelmet összefüggéstelenül, ellentmondóan adták elő, szavukon elmenni nem lehetett. Csak három nap mulva tisztázódott Losonc pusztulásának igazi képe. Ezalatt a három nap alatt folyton esett, mintha dézsából öntötték volna a vizet. Bory, az öreg tiszttartó hozta meg a hírt, mi történt voltaképpen Losoncon. Az öreg emberből megtört agg lett az utóbbi napokban. Losonc tragédiáját az ő fia okozta, Bory Miklós.

Úgy történt a dolog, hogy mint azelőtt az osztrá-

kokat, most az oroszokat is minduntalan nyugtalanították a Beniczky Lajos bujkálva portyázó guerillacsapatai. Egy napon, augusztus elsején, az oroszok jórésze levonult Miskolc felé, mert ott nagyobb muszka haderőt vontak össze. Losoncon csak kisszámú megszálló legénységet hagytak, néhány tiszttel. Ez a pár tiszt éppen ebédelt a nagyvendéglő utcára néző földszinti éttermében, mikor trombitaszóval, nagy riadalmat keltve vágtában lovagoltak be a határból a portyázók. A vágtató lovasok között ott nyargalt Bory Miklós. Megálltak a nagyvendéglő előtt, Bory lekapta a puskáját, becélzott a vendéglő ablakán és lőtt. Egyik gyanútlanul ebédlő orosz tiszt éppen egy darab virslit tett a szájába, mikor torkán érte a golyó. Lefordult a székről, azonnal meghalt. Utcai lövöldözés keletkezett, az oroszok kerge módon kapkodtak. Mindössze kilencven emberük volt a városban és tíz tiszt. A magyar lovasok nagy hirtelenséggel megöltek még két tisztet, a többi ebédlő hetet foglyul ejtették. Lelőttek azonkívül három közlegényt és mint a szélvész már ki is vágtattak a városból. Alig tartott pár percig az egész. A véres eset híre gyorsan utólérte a vonuló oroszokat. Volt egy Grabbe nevű tábornok, az mindjárt visszaküldte serege egy részét Losonc megfenyítésére. Augusztus nyolcadikán értek vissza a büntetők Losoncra, este tíz órakor. Mindenek előtt összefogdostak néhány járókelőt és megparancsolták nekik, hogy puszta kezükkel ássák fel az elföldelt orosz áldozatok sírját. Közben teljes erejükből kancsukáztak, mindenki, akit elékaptak. Éjfél után trombita harsant meg: ez szabad zsákmányolást jelentett. Kivétel nélkül minden lakást kifosztottak, aki ellenállott, lelőtték. Amit nem akartak elvinni zsákmányul, azt a piacon halomra hordták. Akkora domb emelkedett ott összetört bútorokból, hogy olyat még sohasem látott senki. Ezt beszórták szurokkal és meggyujtották. Utána felgyujtották a várost is, egyszerre

számos ponton, s ugyanakkor katonabandájukkal gyász-zenét játszottak, jelezvén szörnyű kedvükben, hogy ez Losonc temetése. Sok embert, aki menekülni akart égő házából, visszalöktek a tűzbe. A város határát katonai kordon vette körül, minden futni akarót visszazavartak. Aki oltani próbált, megkorbácsolták. Az utca tele volt ordítozó kozákokkal, akik holtrészegek voltak a rablott bortól. A város háromszázhetven háza közül csak kettő nem égett meg.

Mindezt szárazan, érzéktelenül adta elé az öreg Bory, mint akinek már minden mindegy. Fia torkonlőtt egy orosz tisztet s ettől a lövéstől Losonc teljesen elpusztult. Sőt ezzel még, úgy látszott, nem fejeződött be a büntetés. Az oroszok a környéket is büntetni akarták. Igen valószínűnek látszott, hogy Sztregovára is sor kerül.

— Azt ajánlom, méltóságos asszonyom, csomagoljuk össze azt, ami érték: ezüstöt, ékszert, levéltárat. Ha itt lesz a baj, a család meneküljön. A kis Aladár talán ne induljon hosszú menekvő útra, őt is, meg a kis Károlykát elrejtjük a bikóci juhászlakban, az kiesik a járásból és körülbelül biztos. Pankának is jobb lesz ott.

— Palival mi lesz, — sírt rémülten Madáchné, — mit csinálunk Palival?

Nekifogtak csomagolni. Mindenki komoran és riadtan, csak Erzsi nem. Őt ez a zenebona, izgalom, veszedelem szerfelett érdekelte. A síró Marie irígyen dícsérte meg, mennyire helyén van a szíve, de Imre némán figyelve feleségét, megdöbbent tőle. Azt hitte, ismeri felesége izgalom-éhségét. Most látta, hogy az minden egyéb érzésnél sokkalta erősebb benne.

A határon mindenütt megbízható tót parasztok őrködtek, hogy az oroszok közeledtét azonnal hírül adják. Az udvaron állandóan befogva állott két kocsi, a lovakat hámban etették. A két kisgyereket útra készen tartották. A holmi ott állott elszállításra ké-

szen a palota asztalán. A család egyik percről a másikra élt, mindig készen arra, hogy most fog befutni a lihegő hírnök az udvarra, hogy jönnek, akkor aztán indulni kell.

Jött is hírnök, de az mást ujságolt. Azt, hogy a völgy bejáratát lent Rárosnál elzárta az árvíz. A Sztregova is, a Sztruzsin is úgy megdagadtak a napokon át tartó esőzéstől, hogy Rárosnál, ahol mind a kettő az Ipolyba ömlik, egész kis tengert csináltak. Ott az oroszok nem jöhetnek, a hegyek dűlőutain pedig aligha jönnek. A feszültség elmult, az egész környék fellélegzett. Madách Károly elhatározta, hogy bemegy Losoncra és szétnéz. Anyja soká kérlelte, hogy ne merészkedjék ki a faluból a bizonytalanságba, de ő nem tágított. Augusztus tizenhatodikán bement Losoncra. Este jött vissza talpig kormosan, füstszagot terjesztve maga körül. Imre a két kisfiúval játszott a sarokszobában, a másféléves Aladárt egyik térdén lovagoltatta, az egyéves Balogh Károlykát a másikon és tréfás huszárverset mondott nekik a ritmusra, amelynek végén mind a két kis fickót meg kellett csiklandozni. Azok torkuk szakadtából nevettek ezen és kielégíthetetlenül követelték a folytatást. Marie, Erzsi és Ité Nina fehérneműt foldoztak a lámpa alatt, Pepi, a Marie nagy fia, rajzolgatott az asztalnál, Panka pedig a Karthauzit olvasta. Azt már szabad volt neki. Az anya bent ült a beteg Palinál. Ebbe az enyhe családi hangulatba vágta bele Károly a mondatot:

— Vége mindennek. Görgey lerakta a fegyvert, az ország elveszett. Kossuthék már el is menekültek.

Egy plakátot hozott magával, amely a világosi fegyverletételt hírül adta. Azonnal nekiestek mindnyájan olvasni. Még egy csomó ujságot és levelet is hozott magával Károly, felkutatta a postát és elhozta a napok óta felgyűlt és ott veszteglő küldeményeket. Marie egyszerre felkiáltott:

— Ez az én levelem. Vajjon ki írta?

Feltépte és olvasni kezdte. Felsikoltott. A levelet egy ismeretlen tiszt írta, férjének tiszttársa. Balogh Károly megsebesült a temesvári csatában, sebe nem életveszélyes, de nagyon szeretné feleségét látni, ő maga nem írhat. A temesvári katonai kórházban ápolják. A levél végén néhány szót kényszeredett betűkkel maga Balogh írt, nehogy felesége holtnak higyje: „Meine teure Marie, ich bin wohl, ich warte dich sehnsuchtsvoll. Ewig dein Karl."

Marie azonnal indulni akart. Alig tudták megmagyarázni neki, hogy legyen esze, ekkora útra fel kell készülni. Nina halkan bekopogott Pali szobájába. Kihívta az anyát. Annak elmondtak mindent. A kapitulációt, veje megsebesülését, Marie rögtönös indulási türelmetlenségét.

Az öregasszony bólintott.

— Az urad mellett van a helyed. Holnap indulhatsz. Ha a háborúnak vége, az utazás is most már bátorságos, hálistennek.

Pepi, a tizenötéves kamasz, felütötte a fejét.

— Nagymama, — szólt elhülve, — te örülsz, hogy legyőzték a magyarokat?

Madáchné azonnal szigorú ráncba vonta a homlokát.

— Ejnye, kutyateremtette, micsoda dolog ez, énrám megjegyzéseket tenni, mi? Ha ez mégegyszer előfordul, olyan nyaklevest kapsz tőlem, hogy nagyapa korodban is megemlegeted, nézze meg az ember!

Pepi ijedten a válla közé húzta a fejét. Szeretett volna eltűnni a föld alatt. Imre bámulva figyelte édesanyját. Özvegy Madáchné váratlanul megnőtt egy félfejjel. Még azt is meg lehetett figyelni, hogy mikor kiment a szobából, titkos tekintettel végigsimogatta két fiát és felfrissülten, új energiával ment a harmadikhoz. Vége volt a háborúnak.

— Anya, — gondolta magában Madách Imre.

Ő maga aznap éjjel nem aludt semmit. Másnap

reggel úgy kelt fel, mint ahogy előző este lefeküdt. Egy szemhúnyásnyi álom nélkül. Azon gondolkozott egész éjjel, hogy hazája örökre elveszett.

XIII

Marie másnap elutazott. Éjszaka még soká fent volt anyjával, apróra megbeszéltek mindent csomagolás közben. Mivel feltehető volt, hogy az osztrák zászlót hűtlenül cserbenhagyó Balogh Károly ellen katonai eljárást fognak indítani, számolni kellett azzal az eshetőséggel, hogy külföldre kell szöknie. Ezért minden ékszerét, minden ezüstjét, aranyát, pénzét magával kell vinnie. Azonkívül Pepit is magával viszi. A fiú tizenötéves, de tizennyolcnak látszik, egészséges, fejlett fickó, a hosszú úton anyja mellett már férfikísérőnek számít. Panka ittmarad nagyanyjánál és ittmarad az egyéves Károly is. Egy pillanatra megvillant Marie fejében, hogy magával viszi a kis pockot Temesvárra, ó milyen boldog lenne az apja, aki alig ismeri. De Madáchné ezt a gondolatot, mint képtelent, azonnal elutasította. A kisgyerek ittmarad Sztregován.

Bizony nem igen aludt ezen az éjszakán Marie sem. Hajnalig csomagolt anyjával, hajnaltól reggelig alvó gyerekeit nézte és sírt. Délelőtt aztán még bement Palihoz elbúcsúzni. Megcsókolta a lázas beteg viasz-sárga, kifényesedett homlokát és megsimogatta a takarón nyugvó, valószínűtlenül sovány, pergamenszerű kezét. Mikor a szoba ajtaján kilépett, anyja nyakába borult.

— Megszakad Paliért a szívem. Én őt már nem fogom látni többet.

— Szamárság, — mordult rá az anya, — ő meggyógyul, ti pedig visszajöttök.

Pepi különösen Emi bácsitól búcsúzott nehezen.

Imre ezt a fiút szerette legjobban a családtagok közül. Most, hogy Sztregován összeterelte őket a sors, sokat beszélgetett vele és bámulta a fiú meglepően éles eszét, egyéni és eredeti megjegyzéseit. A fiú pedig egyenesen rajongott nagybátyjáért. Percekig ölelték egymást, alig tudtak szétszakadni. Már mindent felrakott a kocsira a cselédség, a búcsúzók még mindig szorongatták egymás kezét, mindenki mindenkinek. A tízéves Panka az ajtófélnek borulva zokogott, Marie pedig Károlykát fojtogatta szenvedélyes, görcsös, könnyes ölelésével. Erzsi is sírt, a búcsú szíve mélyéig meghatotta. Ité Nina, a kis púpos vénkisasszony, buzgólkodva tett-vett a kocsi körül, könnyezve maga is.

Marie végre átadta neki a kis Károlyt.

— Ezt a gyereket magára bízom, Nina, — mondta neki németül, — ne felejtse el, hogy ez a gyerek a szememfénye.

A hintó kigördült az udvarról. Mikor már nem látszott többé, a családtagok szorongó, nehéz szívvel mentek vissza a kastélyba.

Nemsokára vendéget kaptak Madáchék. Prónay Ferenc jött el a beteg Palit meglátogatni feleségestül, leányostul. Imrének mégis csak sikerült értesíteni őket. Prónay Emma, a nagyszemű, ábrándos nézésű leány, akinek áttetsző arcbőre, légies termete valami átszellemült benyomást keltett, alig köszönt, mikor leugrott a hintóból.

— Wo ist Pali, ich will zu Pali.

Németül beszélt inkább, mint magyarul. Édesanyja, aki leánynevén Baloghy Emilia volt, magyarul alig is tudott. Komor, gondoktól gyötört család volt ez is, Prónay Ferencnek két fia volt oda a háborúban, s még mindig nem tudott róluk semmit, pedig már jó idő eltelt Világos óta. Ugyancsak nem lehetett tudni semmit özvegy Prónay Jánosné két katonafiáról, akinél most ezek a Ferencék laktak, Romhány-

ban, mert a nehéz időkben odaköltöztek, hogy elviselhetetlen gondjaikat megosszák.

Imre bevezette Emmát és anyját a Pali szobájába. Ott ült Madáchné a fia mellett. Mikor Emma belépett és megállt a küszöbön, a nagybeteg felült az ágyban, arcán valami megdicsőült elragadtatással. Olyan volt, amilyen a bibliai halott lehetett, mikor Jézus szavára felült a sírban. Karjait sem tárta ki, csak nézte a küszöbön szellemként megjelent leányt, s a leány sem rohant oda hozzá, csak állott és nézte valami különös, elrévült, holdkóros tekintettel. Volt ebben a párban, ahogy egymást nézték, valami, ami félelmes, gyönyörű és földöntúli volt egyszerre. Imre lábujjhegyen kiment, és kiment Prónayné is. De az anya ottmaradt a fiatalok mellett.

A család a nappaliba vezette a Prónay-házaspárt. Amíg Emma bent ült szerelmesénél, ők idekint beszélgettek. A Prónayné kedvéért németül.

— Adja a jó Isten, hogy mennél hamarabb összeszedje magát. Pontosan mi baja van tulajdonképpen?

— Nem tudjuk. Orvost eddig nem kaphattunk hozzá. Tüdőgyulladása volt, de az lefolyt rendesen. Minden jel arra mutat, hogy azt kiállotta. És mégis megfoghatatlanul sorvad napról-napra. Szavát nem lehet venni. Hogy a táborban mit csinált, min ment keresztül, arról jóformán nem is tudunk semmit.

— Reméljük, — mondta Prónay Ferenc, — hogy a fiatal szervezet segít rajta. Leszünk mi még jókedvűek, meglátjátok. Pestről jó híreim vannak, nem lesz itt olyan sötét világ, mint gondoltuk.

— Mik a híreid? — kérdezték egyszerre Madách Imre és Madách Károly.

— Azt hallani, hogy Ferenc József amnesztiát fog adni mindenkinek. Ez természetes is, hiszen Ausztria fegyverrel győzött, a két háborús fél most békét fog kötni. Nagy gond van a korona miatt. Azt Kossuthék magukkal vitték, már pedig igen fontos

volna, hogy Ferenc József most megkoronáztassa magát, aztán az élet visszatérjen a rendes mederbe.

— Mit hallani erről a Haynauról?

— Nem sok jót. A hesseni választófejedelem fatytyúgyereke, azt már hallottátok. Persze. Roppant szigorú ember, született zsarnok. Lent volt Olaszországban, ott Brescia lázadását ő fojtotta el. Nálunk azzal kezdte, hogy két hadifoglyot Pozsonyban kivégeztetett. De hát az ilyen hóhér pusztul a helyéről, ha jön a békesség és nyugalom. Ausztriában biztosan lesz belátás, hiszen nekik sem volna kellemes egy folyton izgatott és forrongó országgal bajlódni.

— Ez természetes, — vélte Madách Károly.

— Mindenki ezt mondja Pesten is. A hangulat általában az egész országban békés és bizakodó. Mindenki fáradt, mindenki békességre vágyik. Sokat lehet bízni az oroszokban is, azok állítólag igen gavallérosan viselkednek. Görgey rendkívül ügyes volt, mikor kikötötte, hogy nekik adja meg magát, nem az osztrákoknak. Egyszóval jót remélhetünk. Hiszen csak az én fiaim már itthon volnának.

Madách Imre a fejét rázta.

— Én nem remélek semmi jót. A történelemből tudjuk, hogy Ausztria milyen embertelenül és oktalanul kegyetlen tud lenni a megtorlásban. De feltéve a legjobbat, a közbocsánatot és a békét, akkor is mi jön? A harminckettes országgyűlés előtti abszolutizmus. Amit annyi év alatt emberi jogokban, nagy eszmékben kiharcoltunk, az mind odavan. Ha fiam nem volna, én ilyen világban nem is akarnék élni.

Erzsi sértetten szólalt meg:

— A feleségedért nem érdemes?

Imre felkelt, odament a feleségéhez és kezetcsókolt neki:

— Ne haragudj, nagyon sötéten látok mindent. Adja Isten, hogy ne legyen igazam.

Prónay Emma csakhamar előkerült, a beteget

fárasztotta volna a nagy izgalom. Nem sírt a lány, inkább valami megdicsőültség látszott az arcán. Nem szólt senkihez, mikor búcsúzásul kezet fogott a családtagokkal, mintha a föld felett lebegett volna különös álomjáró gyanánt. Apja, anyja úgy mentek utána, mintha nem lányukat, hanem lányuk szellemét követnék.

A látogatás után Pali sokkal rosszabbul lett. Mintha élete megmaradt erejével csak ezt a találkozást várta volna. Senyvedt tovább, rémítő aszoltságában, szóllanul, réveteg tekintettel meredve a semmibe.

Imre nem várhatta Sztregován öccse betegségének még mindig remélt, még mindig sóvárogva remélt javulását. Matolcsy már nagyon sürgette, és most már vissza is kellett térnie a régi birtokos-élet kerékvágásába. Felpakolták Aladárt és szeptember elején hazamentek Erzsivel Csesztvére. Másnap Imre már bent járt az oly rég látott vármegyeházán, Gyarmaton.

Ott nagy sürgés-forgás, nagy izgalom fogadta. A győztes Ausztria nem győzte a meghódított ország ügyeit máról-holnapra rendezni. A megye még nem tudta, ki fog idekerülni és milyen címmel, milyen ranggal. A hivatali szobákban itt-ott felbukkantak azok az arcok, amelyek annakidején a báró Maithényi László főispánsága alatt „gutgesinnt" szolgálatot vállaltak. De felbukkantak a nemzeti ellenállás alakjai is. Azok sorsukat akarták tudni. És sorsukra nézve egyelőre csak egyetlen adatuk volt: báró Haynau hirdetménye, amely éppen most érkezett Gyarmatra. Eszerint azok a volt császári katonatisztek, akik a magyar zászló alá állottak, azok a katonai és polgári hivatalnokok, akik a forradalmi kormányzat alatt szolgálatot vállaltak, valamint a forradalmi képviselőház és főrendiház tagjai tartoznak három hónap alatt a legközelebbi katonai parancsnokságnál jelentkezni.

— Három hónapig várunk, — mondta Imre Veres Pálnak. — Hogy vagytok, mi van veletek?

Veres Pál vállatvont. Nemrég halt meg az apja, István fivérét letartóztatták és az aradi börtönbe vitték, hogyan lehetne? Szontagh Pálról senki sem tudott semmit. Általában semmiről sem tudott senki semmit. Vak bizonytalanság úszott a levegőben, kézzelfogható csak az volt, hogy fekete-sárgára mázolták vissza azokat a sorompókat, oszlopokat, kapukat, amelyeket a szabadság idején piros-fehér-zöldre festettek. Imre teljes tájékozatlanságban ment vissza Sztregovára.

A mélabúsan ragyogó csesztvei szeptember serény munkával telt el, a súlyosan elhanyagolt gazdaságban sok volt a dolog. És érdemes volt dolgozni, a sors remek termést adott az idén. És a behordáshoz nagyszerű időt. Erzsit is reggeltől estig elfoglalta a házidolog, a gyümölcs, a baromfi. Ehhez a munkához esténként még újat kaptak a csesztvei kúria lakói: tanulmányozni a naponként megjelenő osztrák rendeleteket. A volt honvédeket, akik kóborolnak az országban, fel kell adni, be kell fogni. Mindenféle fegyvert ide és ide be kell szolgáltatni. Kossuth-bankóit ki-ki köteles ide és ide azonnal beszolgáltatni. És hogy ez a sok rendelet nem tréfa, arról olvasni az ujságban ugyan nem lehet, de szájról-szájra járó hírt hallani annál inkább: nem múlik el nap az országban kivégzés és sokévi börtönbüntetés nélkül.

Szeptember végén lovasember érkezett Csesztvére, a lóról szakadt a hab: Imre tekintetes úr lóhalálában jöjjön Sztregovára. Hogy mi a baj, azt a küldönc nem tudta megmondani. Őt Bory tiszttartó úr küldötte.

Imre estefelé érkezett szülőfalujába. A kastélyban az a hír várta, hogy pandúrok jártak ott előző este, német írást mutattak, Madách Pált keresték, le akarták tartóztatni. Károly nem volt otthon, kint járt a tanyán. Az özvegy nyugodt maradt és erős. A két pandúrt bevezette Palihoz. Megmutatta nekik a bete-

get. Azok megnézték, és az egyik csak legyintvén a kezével, intett a másiknak. Elmentek. Pali valami hátborzongató gúny démoni mosolyával nézett utánuk. Akkor már lassan haldoklott. Mikor most Imre megérkezett, még élt, de már alig. Mozdulatlanul feküdt az ágyban, fejét fordítani, kezét emelni már nehezére esett, csak szemével mozgott. Anyja ennek a szemnek minden rebbenését értette. A takarón ott feküdt egész csomó apró tárgy, mind a Prónay Emma emlékei. Azokon nyugtatta kezét a haldokló.

Még aznap este írt Imre Csesztvére Erzsinek: jöjjön Sztregovára, Pali haldoklik. Éppen ezt a levelet kötötte lelkére a lóra ültetett tót béresnek, mikor egy különös alak fordult be az udvarra. Meglátván Imrét, megállott és várt. Imre eleresztette a lovasembert, aztán a jövevény felé fordult, hogy az mit akar.

— Nem ismer meg a tekintetes úr?

Sötét volt már az udvaron, Imrének csak halványan rémlett, hogy ez a rongyos vándorló csakugyan ismerős. Közelebb lépett hozzá. A kastély ablakán kiszüremlő fény véletlenül ráesett a vándor rongyos köpenyének egyik tallérnagyságú nagy gombjára. Az a mankóbüki Balogh-család címere volt. Imre megragadta a vándor vállát. Marie inasa volt az.

— Te vagy az?

— Én vagyok, tekintetes uram. Igen rossz hírt hozok.

— Meghalt a gazdád?

— Meg. Az őrnagy úr is, a felesége is, a kisfiú is. Megölték őket.

Imre megtántorodott. Ebben a pillanatban anyja és Károly jelentek meg a folyosó üveges ajtajában.

— Emi fiam, gyere csak, itt valamit alá kell írni.

— Rögtön, édesanyám, — szólt vissza Imre rettenetes erőfeszítéssel uralkodva magán, — csak előbb végzek ezzel az emberrel.

— Ki az?

— Losonci kárvallott. Menj csak be, édesanyám, te pedig, Károly, gyere, adj nekem aprópénzt.

Károly odajött. Imre remegve súgta neki.

— Vigyázz. Szörnyű dolog történt. Ezt az embert vidd a szobádba, rögtön jövök én is.

Az inas elindult Károllyal az épület másik szárnya felé. Imre pár perc mulva ott volt náluk. Károly már tudta a hármas halálhírt.

— Tessék megengedni, hogy leüljek. Gyalog jöttem Arad megyétől idáig.

— Éhes vagy?

— Köszönöm szépen, nem vagyok éhes. Az úton nemrég jól tartottak.

— Jól van. Ülj le és beszélj.

— Úgy volt az, kérem alássan, hogy Temesvárról együtt indultunk még mindnyájan: az őrnagy úr, a tekintetes asszony, Pepi úrfi, meg én. Két szekeret fogadtunk, egyiken ment a család, másikon mentem én a málhával. Már akkor az őrnagy úr meggyógyult, a sebe nem volt nehéz neki. Nekem úgy mondta az őrnagy úr, hogy Nagyváradra megyünk, mert kijött valami rendelet, hogy jelentkezni kell, és az őrnagy úr úgy határozott, hogy Nagyváradon fog jelentkezni. Elérkeztünk, mindig bérelt szekérrel, egy Maros-Szlatina nevű oláh faluig. Késő volt már, nem mehettünk tovább. Fogadó abban a kis faluban nem volt. Az őrnagy úr engem küldött megtudakolni, kié a legmódosabb ház a faluban. Én kitudtam, hogy a bíró jómódú ember, tágas háza van és szállást tud adni. A falubeliek elvezették szekereinket a bíró házához, ott a két szekérről le kellett rakodni, mert a fuvarosokkal csak aznapra alkudtunk és azok még az éjjel vissza akartak menni Lugosra. Ezért új fuvarról is kellett gondoskodni, hogy az reggel továbbvigyen bennünket. A bíró tudott magyarul valamit, annak megmagyaráztuk, hogy fuvart szerezzen. Míg az őr-

nagy úrék főzettek a kocsmában valami tojásételt és megvacsoráztunk, azalatt a bíró kiment a kocsma előtt összeverődött néphez és azok közül kiválasztott két fuvarost. Az őrnagy úr ezekkel megalkudott egynapi fuvarra, húsz váltó forintban, a bíró tolmácsolta az egyességet. Az alkú hamar ment, csak azon kellett még tanakodni egy darabig, hogy a két oláh fuvaros előre kérte a pénzt. Az őrnagy úr nem akart előre fizetni, mert attól félt, hogy a fuvarosok, ha előre megkapták a pénzt, reggel majd nem lesznek sehol. De a bíró azt mondta, hogy ő jóváll a fuvarosokért. Akkor az őrnagy úr elővette a bugyillárisát és fizetett. Igen sok pénz volt nála, ezt a fuvarosok is látták. Akkor az őrnagy úr, meg a tekintetes asszony, meg Pepi úrfi visszamentek a bíró házához és lefeküdtek aludni, nekem még vigyázni kellett, hogy a régi szekerekről a fuvarosok mindent átrakjanak az új szekerekre. A fuvarosok kifogták az ökröket és hazamentek, a szekerek a bíró udvarán maradtak, és a bíró őrt állított oda, hogy éjszaka a falubeliek el ne lopjanak valamit a málhából. Akkor én is lefeküdtem az istállóban.

Paulik, az inas megállott. Fáradt volt, egy kis lélegzetet gyűjtött a folytatáshoz.

— Beszélj hát, — szóltak rá idegesen mind a ketten.

— Igenis. Egyszóval, másnap reggel idejében bezörgettem az őrnagy úrékhoz és felköltöttem őket. Mire felöltözködtek, már meg is jött a két fuvaros az ökrökkel. Befogták az ökröket, és mink megint úgy helyezkedtünk el, hogy az első szekeren ment a család, a másikon én mentem a málhával. Egy pataknak a mély völgyébe kell ott leszállani, aztán meredeken felfelé visz az út egy Drócsa nevű hegyre. Már jó régen haladtunk lefelé, majdnem elértük a völgy legmélyét. A két oláh fuvaros nem ült a szekereken. Ők a szekerek mellett haladtak, útközben néha megcsapták az útszéli fák törzsét a fejszével, mert ezek az erdőben mindig fejszével járnak arrafelé. Azonkívül gyakran füttyöngettek nagyokat, de az nekem akkor fel sem ötlött.

Károly türelmetlenül közbe akart szólni, hogy siettesse az elbeszélést, de Imre intett neki, hogy csak hagyja, azzal is csak telik az idő.

— Délelőtt volt, olyan borongósféle hűvös idő. Egyszer csak megcsördült a haraszt és oldalt a rengetegből egész csoport oláh ember ugrott ki a szekerek elé. Oláhul kiabáltak. Az egyik dorongot rázogatott, a másiknál pisztoly volt, a harmadiknál fejsze, mindegyiknél valami. Lehettek valami hatan, vagy heten. Az ökrök megálltak, a két fuvaros rögtön szaladni kezdett. Abban a pillanatban ezek körülfogták az első szekeret. Az őrnagy úr az egyik oláh felé fordult, a másik hirtelen kirántotta az őrnagy úr saját kardját és teljes erejéből levágott az őrnagy úr nyakára. Az őrnagy úr nyakából azonnal kiszökött a vér, mint valami fecskendőből. Akkor már a tekintetes asszony, meg Pepi úrfi hangosan sikoltozni kezdtek. Az őrnagy úr oldalt esett és kizuhant a szekérből az országútra, már akkor nem hiszem, hogy eszmélt volna. Az egyik dorongos odament hozzá, két kezére kapta a dorongot és szétverte a fejét neki.

Megakadt az inas. Gyorsabban kezdett lélegzeni. Az átélt irtózat kiült az arcára. Maga elé meredt a földre, mintha ott hevert volna agyonvert gazdája.

— Tovább, — szólt rekedten Imre.

— Akkor a tekintetes asszonyt, meg Pepi úrfit lerángatták a szekérről. A tekintetes asszony megbotlott, mikor lehúzták, és végigesett az országúton. De rögtön felegyenesedett a térdeire. Pepi úrfi nem akart a szekérről lejönni, sikoltozott és a két kezével kapaszkodott a kocsioldalba, akkor az egyik oláh fejszével rácsapott a kezére. Erre Pepi úrfi felordított, lelökték a kocsiról, és ő is már ott térdelt az édes-

anyja mellett. Akkor az egyik oláh, közvetlen közelből, belelőtt a pisztollyal a tekintetes asszonyba. De a tekintetes asszony nem halt meg, hanem úgy maradt térdelve és az egyik oláhnak elkapta a kezét és csókolni kezdte a kezét és rimánkodott.

— Te addig mit csináltál? — kérdezte Károly felhördülve.

— Én akkor már hátul lecsúsztam a második szekérről, jó sok lépéssel hátrább voltam. Ez a szekér is megállott, én a málha mögül néztem az egészet és borzasztóan reszkettem, hogy engem észre ne vegyenek. Akkor láttam, hogy az egyik oláh a tekintetes asszonyt fejbe sújtja a doronggal. Lehetett hallani, ahogy a tekintetes asszonynak recsegett a koponvája és betört. De még mindig nem esett el, hanem a fia felé nyúlt a kezével. Pepi úrfi is rimánkodott és összetett kézzel könyörgött volna, de az egyik kezén már nem volt ujja és csorgott belőle a vér. Egyszerre csak hirtelen felugrott és szaladni akart az erdőbe, de az oláhok röglön utánaeredtek. A tekintetes asszony ekkor elmenekülhetett volna a másik oldalra, de ő a fia után akart szaladni és támolyogva, sikoltozva ment volna utána. Csakhogy az egyik oláh visszafordult és még egyet belelőtt. Pepi úrfit pedig visszalökték, mert az erdőből kijött a két fuvaros. Azok csak tettetésből szaladtak el, most már ott voltak ők is és legjobban kiabáltak oláhul, biztosan olyanokat, hogy „lődd le", meg „üsd agyon". Pepi úrfi elvágódott az árokban, és kérem alássan, olyan dolog következett akkor, amit...

Az inas torka elszorult. Már régóta a sírás határán szorongott a hangja. A hallgatók szinte érezhették, hogy a torka fáj a zokogás ingerétől. Madách Imre és Madách Károly bálványokká meredve, halotthalványan ültek ott, meg sem moccantak.

— ...amit... soha e földi életben elfelejteni nem fogok. Az egyik fuvaros óriás, tagbaszakadt ember volt. Az megkapta az árokban heverő Pepi úrfi egyik lábát és szólt a másik fuvarosnak. Arra az megkapta a másik lábát, felemelték a lábánál fogva és a fejét így a fához csapták. Megint felemelték, megint odacsapták a koponyáját. Úgy tettek, kérem alássan, mintha azt a hatalmas fatörzset azzal a tizenötéves fiúval akarnák kidönteni. Még kétszer odacsapták, akkor már nem volt formája a fejének, szétment egészen, véres cafat volt és rongy...

Most már sírt az inas, keserves, panaszkodó sírással, mint a kisgyerek, mikor bántják. Mint aki keservesen sajnálja sajátmagát. Azok még mindig mozdulatlanul várták, hogy megszólaljon megint.

— Ezt... ezt nem lehet elfelejteni, kérem alássan... nekem egész életembe ezt nem lehet elfelejteni...

Ingatta a fejét, szipogott, kezefejével mázolta szét könnyeit lesoványodott arcán. Majd erőt gyüjtve, újra kezdte valami megváltozott, náthásabb hangon.

— Aközben a többiek a tekintetes asszonyt egészen agyonverték. Őt már nem is láthattam az oláhoktól, akik körülötte tolongtak. Én még mindig a szekér mögött állottam és teljes testemben igen reszkettem. Mikorra aztán az őrnagy úr is, a tekintetes asszony is, Pepi úrfi is mind meghaltak és már nem moccant és nem nyögött egyik sem, akkor ezek elkezdték a holttesteket kifosztani. Valamennyien háttal voltak nekem. Én akkor elkezdtem imádkozni és a szekér mögül három lépéssel az árokba osontam. Ott igen magas fű volt és éppen egy bokros rész, az alja sűrűn páfrányos. Ottan térdre ereszkedtem és aztán hasra feküdtem. Ha neszt csináltam is, azok nem hallották, mert a zsákmánnyal voltak elfoglalva. Akkor én már nem láttam őket, mert a fejemet nem mertem mozdítani. Amit oláhul kiabáltak, nem értettem. Jó sokáig fosztogatták a három halottat, akkor egyszerre csak kezdtek felém jönni. Tudtam, hogy miért jönnek: a

málhásszekeret akarják elhajtani. Az első szekér már elindult. Azt hittem, hogy nekem most már végem van. Ha meglátnak, rögtön agyonvernek engem is, mert talán nálam is sejtenek valamit, meg aztán tanuja voltam a három borzasztó gyilkosságnak. Alig három lépésre voltak tőlem. De hallottam, hogy megindult a másik szekér is. Lassan eltávolodtak a szekerek, de én nem moccantam. Még talán egy óra mulva is úgy feküdtem ott mozdulatlanul. Sokáig vártam, halálos csend volt körösköröl. Akkor aztán lassan meg mertem mozdulni, felkeltem és nem mentem ki az országútra, mert ott feküdt a három holttest, nem bírtam volna közelről látni őket. Begázoltam a sűrűbe és kikerültem azt a helyet. Jóval tovább kerültem ki az országútra és elindultam egyedül, gyalog Kiszindia felé, ahova igyekeztünk. Nem tudtam, hogy miért sietek, de úgy siettem, mintha kergettek volna. Gyalog mentem egész éjszakáig. Útközben találkoztam emberekkel is, falun is mentem keresztül, de nem mertem szólni senkinek. Nem is voltam én teljesen eszemnél, kérem alássan. Úgy jöttem aztán koldulva, gyalog egészen idáig, Sztregovára.

Az inas elhallgatott, hosszú csend következett. Imre és Károly nem mozdultak, mintha ez a történet őket verte volna agyon. Végre Károly fakó, rekedt hangon megszólalt:

— Azt mondd meg nekem, hogy...

Imre felemelte a kezét. Károly elhallgatott.

— A mamának ezt soha nem szabad megtudni. Valamit ki kell találni, hogy Paulik miért jött haza egyedül, és miért nem jön a...

Azt akarta mondani, hogy „a német sógor", de a hangja felmondta a szolgálatot. Károly vette át a szót. Szigorúan.

— Ha ebből, amit most elmondtál, egy teremtett lélek is megtud valamit akár a háznál, akár a faluban, összetörlek, értetted?

— Igenis, — mondta az inas alázatosan.

— Várjunk csak — szólt most Imre enyhébben —, téged itt fogunk tartani a háznál. Itt maradhatsz szolgálatban, annyi bért fogsz kapni, amennyit az őrnagy úrtól kaptál. De szólnod semmit sem szabad. Holnap a méltóságos asszonynak azt fogod mondani, hogy... mit is kellene?

Hosszasan tanácskoztak erről. Végre megállapodtak a következő hazugságban: Balogh Károly még a kórházban volt, de már gyógyulóban, felesége és fia mellette, mikor útnak bocsátotta az inast, hogy menjen haza Sztregovára és jelentse, hogy az őrnagy úrék kiszöknek Törökországba és onnan, mihelyt tudnak, írni fognak. Erre a hazugságra aprólékosan kitanitották az inast, fel is mondatták vele kétszer, mint a leckét. Akkor Károly kiment a hátsó udvarba az inassal, hogy cselédi épületekben hálóhelyet jelöljön neki. Imre pedig elindult a maga szobájába. A folyosón Ninával találkozott, aki a kis Balogh Károlykát vitte az ölében. Az egyéves kisfiú elaludt a nagyanyja szobájában, Nina most vitte, hogy levetkőztesse és ágyba tegye. Imre megállt. Nézte az édesded szuszogással alvó kisfiút. Akinek apjáról, anyjáról, bátyjáról éppen most hallotta azt a baromi vérességű, az értelem felfogó képességét meghaladó rémtörténetet. Lassan lehajolt hozzá és megcsókolta.

A vacsorához hiába hívják. Nem akart enni. Nem is tudott volna. Egyedül akart lenni. A rettenetes történettel. Most vette észre, hogy brutális szívdobogása van. Le kell ülnie. De nem bírt ülni. Elkezdett le s fel járni szobájában. Homályosan érezte, hogy még nem ébredt az irtózat teljes tudatára. Majd holnap fog igazán megborzadni, vagy egy hét mulva, mikor már teljes valójában fel tudja fogni az egészet. Most nem. Egyszerre sok.

Így járkált a szobában hajnalig. Néha leült, sőt egyszer le is feküdt az ágyra, csak úgy ruhástól. De

nem bírta a fekvést sem, pedig valami soha nem ismert fáradtságot érzett magában. Akkor az jutott eszébe, hogy bekopogtat Károlyhoz. De félt, hogy az már elaludt és restelte felkölteni. Hajnaltájt levetközött és lefeküdt. Egy óra hosszat feküdt csupán; folyton a kedves, okos Pepi arca tolongott eléje kedvesen, bizalmasan, mellette a Marie szomorúan édes, elmondhatatlan jóságú nézése, aztán a német sógor... Már nem volt borotvált arcú ember. Marie mesélte, hogy mikor a télen rövid szabadságra hazajött a délvidéki harcokból, alig ismert rá: barna szakállal és tömött bajusszal állított be. A magyar tisztek nem borotválták az arcukat. És a kis Pepi, a kis Pepi . . . Imre sóvárogva vágyódott a sírás után, hogy benseje rettenetes feszültségén enyhítsen. De nem tudott sírni. Csak nyögött és fogát csikorgatta. Kiugrott az ágyból, felöltözött. Járkált les-fel. Erzsinek el lehet ezt mondani? Nem lehet. Sajnos, nem lehet. Könnyen elszólja magát. Pedig valakinek el kellene ezt mondani, mert így ez az iszonyat elviselhetetlen. De nincs kinek. Kiment, bekecset öltött és az udvaron kezdett járkálni. A Pali ablakából a virrasztó anya gyenge gyertyafénye látszott. Idekint komor őszi virradat volt és halálos csendességű magány. Imre sajgó fájdalommal eszmélt rá, hogy teljesen egyedül van.

Nem is feküdt le aznap. Ténfergett, a cselédek ébredő jövés-menését nézte, egyszerűen élt és volt. Később Károly is felkelt és előkerítvén Paulik inast, kihívta az anyát a Pali szobájából. Elmondatták az inassal a leckét. Az öregasszony faggatni kezdte részletekért, de a két fiú szelid erőszakkal végét vetette a beszélgetésnek.

— Nem szabad most izgatnod magad. Megint egész éjjel virrasztottál.

Délben megérkezett Csesztvéről Erzsi a kis Aladárral. Neki is azt mondták az őrnagyról és családjáról, amit az anyának. Sokat nem értek rá beszélni, az egész ház lábujjhegyen járt: Pali a végét járta. Déli két órakor meghalt.

Felismerhetetlenül feküdt a halálos ágyon. Senki, ebben a bőrrel bevont csontkoponyában, valószínűtlen mélységű szemgödreiben, teljesen elvékonyodott és meghegyesedett orrában, s az egész sárga mumiában fel nem ismerhette volna, a huszonkétéves Madách Palit. Két csontvázkeze összetéve pihent Prónay Emma levelén.

Özvegy Madách Imrénét még soha senki sem látta így sírni. Bezárkózott a szobájába, nem akart senkit látni, ott sírt, onnan hallatszott ki szabadjára eresztett, féktelen zokogása. Kora délután zárkózott be, és mikor este a családtagok már tizedszer lopództak oda lábujjhegyen az ajtóhoz hallgatódzni, ugyanolyan mély erővel zokogott még mindig.

XIV.

Szalatnán laktak Csernyus Emánuelék. Csernyus Emánuel a volt főispán, gróf De la Motte Antal, húgát vette volt feleségül, Izabellát. Még a szabadságharc előtt Pestre költözött, családját hátrahagyva Szalatnán. Úgy gondolta, hogy mivel a gazdaság igen rosszul megy otthon, fővárosi hivatalt fog vállalni, s ha abban megmelegedett, majd a családját is felviszi maga után. El is helyezkedett a helytartótanácsnál, ahol a gróf De la Motte, és gróf Szapáry-rokonság kijárta neki az állást. Ott igen összebarátkozott, a nála jóval fiatalabb Madách Károllyal. Mikor a negyvennyolcas nagy idők beköszöntöttek, s a helytartótanács feloszlott, Madách Károly a hadügyminisztériumba került, Csernyus Emánuel a pénzügyminisztériumba. Ott szolgált mindvégig, a Kossuth-bankók gyártása jórészt az ő hivatali reszortjába tartozott. A bukás után azonban, úgylátszott, hogy nem fog

esni semmi baja. Idézést nem adtak ki ellene. pandúrok nem keresték. Már reménykedett, hogy ha csendesen meghúzza magát, meg fogja úszni a dolgot. Ekkor csapott rá a torz véletlen: tévedésből őt tartóztatták le Csernátony Lajos, a „Március tizenötödike", egyik szerkesztője helyett, mert a nevét elvétették. Bevitték a Neugebäude épületébe, ahol a kihallgatásnál csakhamar kiderült, hogy tévedésből hozták be. Már-már eleresztették, mikor az auditor piszkalni kezdte a befogott ember forradalmi szereplését. Néhány kérdés elég volt: ott tartották. A fogság híre eljutott Nógrádba is. Madách Károly szerzett tudomást a volt hivataltárs és jóbarát bajáról. Azonnal értesítette a családot. Csernyus Emánuelnek már nagy gyerekei voltak otthon, tizennyolc éves fia, aki honvédnek állott volt, most bujdosott valahol, azonkívül két süldőlányka és egy kisebb fiúcska hallgatták az ijesztő ujságot, hogy apjuk börtönbe került. A család rémülten kapkodott fűhöz-fához. Csernyusné együtt lakott szüleivel. Az öreg de la Mottené azonnal készülődni kezdett, hogy megy Pestre, sőt ha kell, akár Bécsig sem áll meg és megy egyenesen a császárhoz. Nem volt sok veszegetni való idő, és a játék is életre-halálra ment. Haynau nyakra-főre írta alá a halálos ítéleteket és súlyos börtönbüntetéseket. Csernyus Emánuel pedig szörnyűt vétkezett a dinasztia ellen: ő volt a Kossuth-bankóprés vezetője. Azonkívül Kossuth kormánybiztosnak is leküldte volt Pécsre.

De la Motte grófné felsietett Pestre. A fiát kereste ott meg először, Antal grófot, aki a szabadságharc alatt gulgesinnt maradt és igen jó összeköttetései voltak az udvarhoz is, jelesen pedig a bécsi belügyminisztériumhoz is. Meg is próbált minden követ megnozgatni, mert bár elítélte a forradalmi sógor szereplését, egy súlyos, talán életfogytiglani börtöntől igyekezett megmenteni testvérhuga férjét. A Szapáryak is akcióba léptek. Az öreg grófnő reggeltől-estig előszobázott Azt mégsem tudta elérni, hogy vejét a Neugebäudében meglátogathassa. Haynaut semmiféle protekcióval nem lehetett megközelíteni. Akkor lóhalálában Bécsbe utazott a rémült grófné s onnan a belügyminiszter egy sajátkezű protekciós levelével érkezett vissza Pestre. Ahogy maga elmesélte, másnap reggel a levéllel csakugyan sikerült bejutnia nem ugyan Haynau báróhoz, hanem adjutánsához.

— A vőmet szeretném látni, — mondta neki izgatottan.

Az adjutáns a hivatali szoba ablakához vezette az öreg grófnét és kimutatott az udvarra:

— Tessék.

Az udvaron három akasztott ember lógott, köztük az ő veje. A grófné elájult. Nagybetegen ért haza Szalatnára, hogy a családnak elmondhassa: vő, férj és apa nincs többé. Báró Perényi Zsigmonddal és Szacsvay Imrével akasztották fel.

Egy családdal több, amelyet a borzasztó veszteségek közös fájdalma kötött össze Madáchékkal. Volt már ilyen család bőven, sőt a negyvennyolc előtti vármegyét alkotó nemességben mindenki rokona lévén mindenkinek, egész Nógrád egyetlen megrettent, gyászban járó, újabb csapásokra felkészült családhoz hasonlított. A csesztvei kúrián nem is folyt másról szó, mint azokról az áldozatokról, akiket a hatalom háborgó bosszúja úgy szedett a rokonság soraiból, mint valami járvány. Stréter Lajost halálra ítélték, de még akasztás előtt meg tudott szökni. Gróf Ráday Gida kétévi fogságot kapott. Az öreg Kubinyi Ferencre biztos halál várt. Veres István Aradon várta az ítéletet, a csesztvei sógor, Maithényi Pali, mindennap várhatta a legrosszabb hírt. Lisznyay Kálmánt besorozták osztrák közlegénynek. Beniczky Lajost húszévi börtönre ítélték. Szemere Bertalan, a forradalmi miniszter, itt bujdosott kis nógrádi falvakban. Nagy Iván is szökött és rejtőzködött. Az özvegy Prónay

Jánosné két fiáról az a hír jött, hogy halálra ítélték, Prónayné megőrült. Ugyanabban a romhányi kastélyban, ahova Prónay Ferenc még mindig hiába várta két honvédtiszt fiát s ahol Prónay Emma, Madách Pál özvegy menyasszonya, eszelős ideglázban sínylődött szerelmese halála után. És végre hír érkezett Szontagh Paliról is. Egy esztendeig tartó vizsgálati fogság után a bécsi katonai bíróság kétévi súlyos börtönre ítélte vasban. November közepén elvitték Olmützbe, családját sikerült értesítenie. Nagybátyja, Szontagh Sámuel, ismeretlen helyen bujdosott.

S a nógrádi határokon túl is, az egész országban, mindenütt gyász, vér és borzalom. Aradon október elején kivégezték a szabadságharc tábornokait. Pontosan október hatodikán, szándékosan annak a napnak első évfordulóján, mikor a bécsi nép lázadása utcai lámpaoszlopra akasztotta Baillet de Latour Tivadar grófot, a hadügyminisztert. A kivégzett aradiak között volt Dessewffy Arisztid, a nógrádi Dessewffyek rokona, és köztük volt gróf Leiningen-Westerburg Károly, akit mint Balogh Károlyt, magyar nővel kötött házassága sodort bele a lelki válságba: a gróf hesseni német származású volt és az osztrák seregben szolgált, de feleségül vette Sissányi Elizt és az asszony magyar hatása, a forradalmi időkben felébresztette benne azt a szunnyadó, ősi tudatot, hogy ő Rákóczi feleségének családjából származik. Szegény, szegény, Eliz, a régi gyermekkori ismerős, Lónyay Etelka jó barátnőjel Milyen elképzelhetetlenül régen volt, mikor ott táncolt Madách Imre fiatal jogásszal, a Lónyayék házi bálján...

A hajdani fiatal jogász most bezárkózott csesztvei házába és úgyszólván, nem járt sehova. Még Sztregovára is nagyritkán vetődött el, a sztregovaiak is ritkán jöttek Csesztvére. Ha a Haynau-világ úgy szedte az áldozatokat, mint valami kolera, a megye családjai is úgy viselkedtek, mint kolera alkalmával. Ki nem

mozdultak a házból, levelet is alig írtak, alig kaptak. Hónap mult hónap után. A csesztvei ház úgy élt, mint a hajótörött ember szigete. Messzi óceán terjedt az udvar kerítésén túl a gyarmati megyeházáig, ahol az új hatalom emberei idegen fajtájú hóditók gyanánt jelentek meg rendet csinálni. Nem kívánt oda bemenni közéjük az embernek sem teste, sem lelke. A naponta zsufolódó új rendeletek megjelentek az újságban, azonkívül Matolcsy dolga volt, hogy ha hatósági dolog adódott, bemenjen és elintézze. Jött a dohánymonopólium, a magyar ember nem termelhetett dohányt a maga földjén, a maga pipájába. Nehol a parasztok elkeseredésükben, hogy már pipázni sem szabad, a falu piacán összehordták a dohánymagot és felgyujtották. Az osztrák hatóság valamennyit megbotoztatta. Jött a levélbélyeg: a levelekre újévtől kezdve kis cédulát kellett ragasztani, amely hátul meg volt enyvezve, elül pedig, a győztes császár arcképét hordta. Ha tehát Csernyus Emánuel özvegye levelet írt Leiningen gróf özvegyének, levelét annak arcképével kellett megbélyegezni, aki mindkettőjük férjét megölette. Jött a birtokszekatúra: az úrbéri viszonyok rendezéséig a földbirtokos nem tudott termelni, mert hiányzott a jobbágyi munkaerő, szegődött cselédségre pedig nem volt forgótőkéje. De lehetett a Bezirknél kérvényezni egy kis előleget, a később rendezendő úrbéri váltságra. Aki jól viselte magát a forradalomban, az kapott.

A háznál gyakran nem akadt egy árva krajcár. A dúsgazdag Madách Imre hitelbe vett pipadohányt és kínosan lenyelte felesége néma szemrehányását, aki lyukastalpú cipellőjét tüntetően nézegette előtte.

A vidéket ellepték a zsandárok. Uj egyenruha színfoltja a megyei élet hétköznapi képében. Magyarul nem értő cseh, vagy morva fickók. Durvák, elbizakodottak, hatalmaskodók: hóditó martalócok a leigázottak nyakán. Puskatus, bilincs, véres vallatás. És

tehetetlen dühük tajtékzása, mert akit kerestek, ritkán találták meg. A nógrádi erdők rengetegeiben, a Cserháton, minden bujkáló ismerte a járást, ők az ismeretlen nyelvű, ismeretlen vidéken mozdulni sem tudtak. Ha mégis a kezükbe kaptak valakit, akinek nyomára spicli vezette őket, azon minden szégyenük haragját kitöltötték.

Volt spicli bőven. Senki sem bízott senkiben, hacsak úgy nem ismerte, mint saját édes testvérét, vagy közös titok nem kötötte hozzá. Régi ismerősök, ha az országúton találkoztak, megállították a kocsit, nyájasan beszélgetni kezdtek, de már a második mondatnál bizalmatlanul, zavartan elhallgattak, aztán feszengve elköszöntek egymástól. Senki nem élhetett, csak otthon. S ha ismeretlen vándorló kopogtatott be, szállást kérni éjszakára, azt elzavarták. Valami álnéven bújkáló elítélt az bizonyosan, egyéb sem kell, mint hogy bajt hozzon a házra.

Madách Imre már a nyáron idézést kapott a Kriegsgerichthez Pestre. Erzsinek nem mondta meg, azt hazudta, hogy Pesten próbál előleget szerezni az úrbér-váltságra. Felment Pestre azzal a tudattal, hogy elárulták. A Szakalban lakó Kheberichék kérték meg, hogy adjon kenyeret egy szőlőmunkásnak. Ő azt el is helyezte a csesztvei borházban. Tudta jól, hogy ki az, Kubicza Pál, elítélt honvédtiszt, Kheberichék öccse, aki így bújdosott, parasztgunyában.

Mikor felment a Várba és belépett a Werbőczy-utcai Kriegsgericht kapuján, leszámolt azzal a gondolattal, hogy tíz vagy húsz évig nem látja Csesztvét. Egy kopasz, ferdevállú auditor elé került, aki ingujjban ült a toronymagas aktaoszlopok között és egyik pohár sört a másik után hozatta. Közben írta a kihallgatási jegyzőkönyvet.

— Sprechen Sie deutsch?

— Jawohl.

Németül folyt a kihallgatás. Madách Imre alsósztregovai születésű, katolikus vallású, huszonhét éves, nős, csesztvei földbirtokos ellen az volt a vád, hogy résztvett annak a guerilla-csapatnak szervezésében, amely Nógrád és Gömör területén annakidején háborgatta az osztrák és orosz haderőt, sőt a híres losonci affért is okozta. Azonkívül cinkosa Erős Stark Mihály nevű egyénnek, volt honvédtisztnek, aki bujtogatott a császári hatalom ellen.

Imre fellélegzett. Tehát nem Kubicza Pál rejtegetéséről van szó. Nincs semmi baj. A Beniczky-féle dolgokban csakugyan nem volt semmi része. Erős Stark Mihállyal nem volt semmi dolga. Nyugodtan felelt minden kérdésre. Rengeteg nevet sorolt fel előtte az auditor, hogy ismerte-e, érintkezésben volt-e vele. Nem ismerte egyiket sem, nem érintkezett egyikkel sem. S mikor a nevek felsorolása befejeződött, kajánul nevetett magában: a Bory Miklós nevét az auditor nem említette. Az osztrákok éppen ezt a nevet nem tudják, Losoncért a legfelelősebbet. Annál jobb, legalább az öreg Bory Istvánt nem fogják fia miatt kínozni.

Még kétszer kihallgatták, aztán elengedték. Nem volt ellene a világon semmi bizonyíték. Nem is lehetett.

De az úton hazafelé elhatározta, hogy ezentúl óvatosabb lesz. Felesége van otthon és kétéves kisfia. Sajátmagát joga van bajba dönteni, de azokat nem. Ezt a Kubicza Pált szépen, kíméletesen ki fogja tessékelni, rejtőzködjék el valaki olyannál, akinek nincs családja és kevesebbet kockáztat.

Otthon sajnálkozva számolt be Erzsinek, hogy nem tudott pénzt kapni Pesten. Az asszony azonnal elfakadt sírva. Biztosan számított új ruhára, új cipőre, új kalapra. Imre nagyot sóhajtva fordult el. Hitelét kimerítette, kölcsön már nemigen kaphatott rokonoktól és ismerősöktől.

Kiment a borházba. Emberét ott találta a küszöbön üldögélve. Faragcsált valami csapot.

— Jónapot kívánok, — mondta az, és felállott. Ahogy a gazdasági munkás feláll, ha jön a földbirtokos.

— Adjon Isten. Van valami ujság?

— Nincs semmi, tekintetes uram.

Közel-távol nem volt egy lélek sem. Beszélhettek volna nyugodtan, kiki a maga hangján. Bujkáló honvédtiszt a menedéket adó úrral. De ők most is szerepeiket játszották. Imre habozott egy darabig, aztán mégis csak nekifogott.

— Kénytelen vagyok mondani valamit kendnek.

A bujdosó ember riadtan kapta fel a fejét. Azonnal megértette, mit fog vele közölni Madách. Véghetetlen elkeseredés ült ki az arcára, a hajszolt vad kétségbeesett könyörgése látszott a szemében. Most megint fognia kell a vándorbotot és bujkálni házról-házra, az életért való boldogtalan rettegésben. Imre ránézett a meggyötört, segítségért könyörgő arcra. Nem birta. Fáradtan legyintett.

— Különben most nem mondom. Adjon Isten.

Hátra sem fordult, hogy a hála megkönnyebbülését lássa a kínzott arcon. Hazament. Otthon leült írásaihoz. Versei között kotorászott. Volt ott egy nemrégen készült hosszú költemény, „Pál öcsém sírjánál". Azt elolvasta.

Sírodnál állok, kedves Pál öcsém,
S könnyemre a sír néma, hallgatag.
Ki hinné, hogy alatta, mint enyém,
Oly sajgó szív s érzések nyugszanak?

Hosszú vers, huszonhárom szakasz. Bölcselkedő, komor, vigasztalan. Ennek akarta megírni a párját. Papirost vett elő, s felírta lúdtollal a címet: „Mária testvérem emlékezete". Sokáig dolgozott rajta, munkáját félbeszakitotta a szótlan vacsora, néma hitvessel, szülei rossz kedvétől hallgatag gyerekkel. Utána megint odaült a vershez.

Óh nektek jó. Együtt veszétek el,
Férj, nő és gyermek, s a védett haza.
Mért vágynátok még élni? Veletek
Van mind mi néktek itt kedves vala.

De egy emlék van, egy! Mely hogyha él
Még lelketekben, óh, kínos nagyon:
Hogy a nép, melyért férjed harcra szállt,
Melyért vívott, hogy az gyilkolt agyon.

Ez a gondolat volt számára a legmegrendítőbb a Balogh Károlyék borzasztó drámájában. Ez a finom szalontiszt, az előkelő világ parkettjén oly elegánsan lépkedő dragonyos kapitány, elment fiatal felesége és csecsemőgyermeke mellől a vérbe, bajba, nyomorúságba az elnyomottakért, a páriák szabadságáért, önként, önzetlenül, lelkesedésből. Hát szabad otthont, életet, pályát odadobni ezekért a barmokért? Volt valami értelme az egész küzdelemnek? Volt értelme Madách Imre minden eddigi küzdelmének, ha most látja, hogy mi az a nép, amelynek eddig minden munkáját, hevét, lelkesedését áldozta?

A nép hadd tűrjön, hogyha oly silány.
Sorsát szenvedni hagytátok csak itt.

Eddig írta a költeményt, pontot tett a sor után. Abbahagyta. Elolvasta mégegyszer az egészet. Képzeletében felötlött a kép, amelyet az inas szörnyű elbeszélése rajzolt eléje: az oláhok, amint fejszével csapnak a rimánkodó kisfiú kezére és doronggal vágják fejbe a zokogva térdelő asszonyt. Bestiák, barmok! Ezekért? Hát érdemes?

A szobalány kopogtatott be hozzá. Egy idegen utas keresi a tekintetes urat.

Kiment. Egy rongyos ember álldogált az ámbi-

tuson. Kalapja mélyen a szemébe húzva. Nem szólt, várt míg a szobalány eltűnik. Akkor halkan, izgatottan kezdett beszélni.

— Uram, ne kérdezze ön, hogy ki vagyok. Zsandárok vannak a nyomomban. Rejtsen el. Perceken belül itt fognak keresni.

Imre közelebb lépett, hogy a szeme közé nézhessen. Ez az ember lehet fizetett spicli is, aki így próbálja ki a politikailag gyanúsakat, adnak-e támogatást a forradalom cinkosainak. Az idegen felemelte a fejét és állta a pillantást. Középkorú, szakállas ember volt, intelligens nézésű. A földesúr azonnal határozott. Súgva felelt neki:

— Menjen ön ki az udvarról, aztán a kerítés tövében lopódzzék vissza. Addig én lemegyek a pincébe. Ott a pinceajtó, odajőjjön utánam.

Aztán jó hangosan, hogy a konyha nyitott ajtaján behallassék, rákiáltott az idegenre:

— Nem adok semmiféle szállást, csak hordja el magát, ez nem vendégfogadó.

Az idegen kiment az udvarról. Imre egy pillantást vetett a házőrzőre. Az ott ugatott a kutyaól mellett az udvar sarkában, még nem oldották le éjszakára a láncról. A gazda besietett az előszobába, leakasztotta a pincekulcsot, sietve ment a lejáróhoz, lement a pincébe és várt. Mindjárt jött lábujjhegyen az idegen. Imre a sötétben érte nyúlt és beljebb vezette a botorkáló embert. Pár lépés után megállt. Sutlogott.

— Feküdjék itt le a fal tövébe. Világot ne gyujtson.

Azzal otthagyta, sietett vissza. Fent bezárta a pinceajtót és bement a házba. Leült íróasztalához. Pár perc sem telt belé, már jött megint a szobalány. Reszketve, mint a nyárfalevél.

— Tekintetes uram, itt vannak a zsandárok.

Imre felállt és kiment. Ott állt az udvaron két zsandár.

— Nem járt itt egy szakállas, rongyos öltözetű, középkorú férfi?

— De járt. Éppen az imént. Éjjeli szállást kért, azonban én nem adtam neki. Elment. Úgy láttam, hogy lefelé ment a faluba.

A két zsandár összesúgott. Hitték is, nem is. Tanakodtak maguk között, majd a földesúr felé fordultak.

— Házkutatást fogunk tartani.

— Tessék.

Az egyik zsandár odaállott a folyosón az előszoba bejáratához és várt. A másik ment egyenesen a cselédlakásokhoz. Közben a járkálásra, nyitogatásra kijött Erzsi. Rémülten látta meg a zsandárt. Imre intett neki, hogy maradjon nyugodtan. Ott állottak szó nélkül és vártak. A zsandár nem szólt semmit. Az istállók vidékén a felvert kocsis lámpával vezette a másik zsandárt.

Egy jó negyedóra mulva a kutató zsandár odajött Imréhez.

— Kérem a padláskulcsot és a pincekulcsot.

Imre bement az előszobába, leakasztotta a kulcsokat, kihozta. Szilárdnak látszott és nyugodtnak.

— Tessék. De a padláson vigyázzanak azzal a lámpával, mert még rámgyujtják a házat.

A zsandár ment a kocsissal. Először a padlásra. Hallatszott, amint dobognak odafent. Nemsokára lejöttek. Akkor mentek a pincébe. Imre közömbösen nézett fel a nyári égbolt csillagaira. Két perc mulva őt bizony viszik vasraverve Gyarmatra az idegen emberrel együtt.

A pinceajtón kilépett a zsandár, mellette lámpással a kocsis. Csak ketten jöttek. Mi ez? Lehetséges? Nem látta meg a zsandár a rejtőzködőt? A kocsis bezárta a pincét és hozta a kulcsot.

— Most átkutatjuk a szobákat, — szólt a zsandár, — önök kint maradnak.

— Dehogy maradok, — csattant fel Erzsi, — a gyerek egyedül van odabent, nekem ne ijesztgessék.

Ment be a zsandárral. Imre kint maradt a másikkal. Jósokáig hallatszott belülről a szekrényajtók csapkodása, járkálás, bútorok huzogatása. Aztán a zsandár jött kifelé. Intett a másiknak, hogy mehetnek. Nem is szalutáltak, csak mentek.

— Ki az ördögöt kerestek ezek? — kérdezte Erzsi.

— Nem tudom, — felelt vállatvonva Imre, — talán valami körözött személy lehetett, akit az előbb elküldtem. Azóta már egérutat nyerhetett.

— Jaj, de únom már ezt a sok komédiát, — sóhajtott kedvetlenül Erzsi, — már vége lehetne. Te még írsz? Én már megyek lefeküdni.

— Feküdj le, angyalom, én még irogatok

Erzsi bement a hálószobába, ő leült az íróasztalához. De az esze nem az íráson járt. Várakozott öt percig, akkor kiment a pincekulccsal az udvarra. A pinceajtónál megrettenve riadt vissza. Ott állt a sötétben a kocsis.

— Mit akarsz itt? — szólt rá nyersen a gazda.

— Tekintetes uram, — felelt halkan a kocsis, — egy hajszál héjján nagy baj lett. Ha meg nem látom idejekorán, hogy ott fekszik a földön valaki, meglátta volna a zsandár rögtön. De így elébe álltam annak, aki ott fekszik és másfelé világítottam a zsandárnak.

Imre hallgatott egy darabig. Aztán csendesen szólt:

— Jól van, derék ember vagy.

— Én akár a tűzbe is elmennék a tekintetes úrért.

— Jól van, fiam, most eredj az istállóba. Hanem a tekintetes asszonynak egy szót se, megértettél?

— Igenis, megértettem. Csókolom kezeit.

A kocsis elment. Imre kinyitotta a pinceajtót és leszólt. Az idegen előbújt.

— A zsandárok lementek a faluba. Menjen ön a parkon át a dombnak. Kiér a földekre. Siessen.

Az idegen ember elosont a sötétben. Imre bement a szobájába. Ott leült a vershez. A kocsist forgatta a fejében. Töprengett egy darabig, aztán még egy strófát írt a költemény végére:

De hogyha a nép is megnemesül,
Ha emberré lesz s gondolkodni fog,
Lengetni zászlóit szellemetek
Lejő megint. S ti megbocsájtatok.

Szerette volna a verset Erzsinek elolvasni, de az asszony már mélyen aludt. Lefeküdt Imre is. Elalvás előtt végiggondolta, hogy valóságos csoda most békén lefeküdnie itthon, s nem megvasalva úton lennie a börtön felé.

Előbb-utóbb az lesz a vége. Ezt most egész biztosan látta. Ezzel a gondolattal aludt el.

XV.

Szontagh Pali és Madách Imre otthagyták a társaságot, most már négyszemközt akartak végre beszélgetni. Arra a hírre, hogy Pali kiszabadult az olmützi fogságból és a lapujtői kastélyban lakó testvérbátyjához, Szontagh Ferenchez, költözött, egy kissé magáhoztérni a börtön gyötrelmeiből, az egész rokonság összeszaladt. Egy-két napja volt még csak itthon a kiszabadult fogoly, de arra is alig jutott ideje, hogy jól kialudja magát, mindenki látni és hallani akarta. Ezen a napon is tele volt a lapujtői ház vendéggel. Imréék is átjöttek Csesztvéről Majthényi Paliékkal együtt s itt voltak már délelőtt óta, beszélgettek is már, de ahhoz sehogy sem jutottak, hogy meghitt kettesben diskurálhassanak, mert tízen is kapkodták tőlük a szavakat. Most végre, későn délután módját ej-

tették. hogy visszavonuljanak a Pali szobájába. Kint gyönyörű idő volt, az ezernyolcszázötvenedik év szeptembere teljes pompájával tündöklött a kis nógrádi faluban.

Ahogy haladtak a Pali szobája felé, Imre megkérdezte:

— Mi van a válladdal, te Pali, talán reumás vagy?

A másik csendes mosollyal fordult vissza:

— Már mások is figyelmeztettek, de nem tudok róla leszokni. Ez a bilincstől van. Foglalj helyet, gyujts rá.

És pipatömés közben Pali csendesen, nyugodtan mesélte a bilincset. Közben sebhelyes csuklóját is megmutatta.

— Úgy volt az, pajtás, hogy mikor engem tizenegy hónapi vizsgálati fogság után elvittek Olmützbe, az utat már vasraverve tettem meg. Ahogy az úgynevezett K. u. K. Central-Militär-Untersuchungs-Kommission kihirdette előttem az ítéletet a kétesztendei börtönről, azonnal rámverték a vasat. Rendes bilincs az a vas, elég kurta és vastag vaslánc, aminek egyik gyűrűje a jobbcsuklón van, másik a balbokán. Mind a két gyűrű kulcsra jár, a kulcsot a porkoláb hordja magánál. Mivel a lánc nem elég hosszú, amellett pedig elég súlyos is, az embernek hozzászokik a félválla, hogy lejjebb álljon, mint a másik. Én negyedfél hónapig hordtam a bilincset, egész pontosan szólva, százkilenc napig. Ezalatt a vállam annyira megszokta ezt a ferdeséget s a féllábam a bilincsben való lépést, hogy erről most már egész életemben aligha fogok leszokni. De nem is ez volt benne az igazi kellemetlenség, hanem a lánc folytonos csörgése. Aki nem hordott bilincset, nem értheti ezt a kínszenvedést. Mikor a vasat még Bécsben rámlakatolták, legénykedtem, egy ezüst huszast adtam borravalóul a porkolábnak, aki csinálta. Hordtam vitézül, elhatároztam, hogy

engem nem fognak panaszra fakasztani. De már egy óra mulva idegessé tett, hogy akármilyen kicsit mozdulok, a lánc megcsörren. Másnap már a fogamat csikorgattam dühömben a csörgés miatt. Csak akkor nem csörgött, ha nem mozdultam. Akkor meg a mozdulatlanság kezdett megbolondítani. Lasanként megtanultam, hogyan kell járásközben állandóan emelni a láncot, hogy ne csörögjön. De mikor a cellában ültem, óhatatlan volt, hogy olykor meg ne mozduljak. A lánc megcsörrent. Olyan düh vett rajtam erőt ilyenkor, hogy fejjel szerettem volna nekimenni a falnak. Képzeld, ezt százkilenc napig éjjel-nappal. Aztán képzeld el, hogy a csuklómon is, a bokámon is csakhamar felhorzsolta a bőrt a vasgyűrű. Abból sebek támadtak, a sebekből fekélyek. Minden mozdulatnál roppant óvatosan kellett megfognom szabad balkezemmel a gyűrűt, mert ha nem vigyáztam, s a vas hozzáért a fekélyekhez, égető fájdalmat éreztem. Most képzeld el aztán a minden reggeli és minden esti bilincs-nyitást. Este bejött a porkoláb, hogy kulccsal kinyissa a gyűrűket, mert megvasalva nem tudtam levetkőzni. Ilyenkor néhány percre lekerült rólam a vas. Próbáltam mennél lassabban vetkőzni, de a porkoláb lármázott, mert még mások is voltak hátra. Mikor mégis csak levetkeztem, a bilincs megint rákerült a testemre; akárhogy vigyáztam is, mégis csak hozzáért a feltört sebek nyers húsához. Akkor lefeküdtem és kínos fészkelődéssel kerestem azt a helyzetet, amelyben a legkevésbbé húzza karomat-lábamat és legkevésbbé fáj a vas. De azért éjjel gyakran riadtam fel arra, hogy megmozdultam és csörög a lánc. Az ágyúzásra talán nem ébredtem volna fel, de erre a gyűlöletes zajra azonnal felébredtem. Reggel aztán megint jött a kínszenvedés: le kellett venni a gyűrűket az öltözködéshez és megint rátenni jobbcsuklómra. Mondhatom neked, a vas felér egy külön börtönbüntetéssel.

Az elbeszélő torz módon elmosolyodott, úgy folytatta:

— És látod, volt aki áldotta a bilincset. Egy szívbajos ember is volt velünk a börtönben. Arra néha szívgörcsök jöttek rá. Ő ilyenkor kinyitotta a ruháját és a láncot rászorította meztelen balmellére. A hideg lánctól rendesen megenyhült a görcse.

— De te nem voltál végig vasban, úgy-e?

— Nem. Márciusban levették rólam a nehéz vasat és felcserélték az úgynevezett katona-vassal. Az már sokkal könnyebb viselet. Azt hordtam hét hétig. Pontosan ötven napig. Akkor azután vas nélkül szolgáltam tovább. Mikor Tóni nővérem meglátogatott tavasszal, ő már könnyű vasban talált.

— Sokat szenvedtél, Pali?

— Embertelenül szenvedtem a megalázástól, a rabság érzésétől. De nem szólhatok mégsem egy szót is. Én csak két évet kínlódtam, és ez a derék Roszner báró kijárta, hogy az első amnesztiások között én is ott leszek. Ki sem kellett az egész büntetést töltenem. Vannak, akiknek még húsz esztendejük van hátra. És vannak, akiket felakasztottak.

— Azoknak még talán jobb.

— Hagyd el, igen nagy szó az a meztelen élet. Még az életfogytiglan elítéltnek is óriási nagy dolog az, hogy él, pedig családjának, gyerekének nem örülhet, pályája nincs, élete be van fejezve. De a puszta létét meghagyták. Voltak ott olyanok is, akiket először halálra ítéltek, de aztán kegyelmet kaptak és most már csak ülniök kell. Gyereket hagytak otthon, vagy menyasszonyt, vagy ebek harmincadjára jutott birtokot. De örültek, hogy éltek.

— Mondd, milyen érzés az a fogság?

— Ne kérdezd. Kívánom, hogy soha meg ne próbáld. Beszéljünk rólad. Mi van veled?

— Mi volna? A gyereket már elmondtam.

— De igen, van teveled egyéb is. Mikor ebédnél kérdeztelek, hogy mi van Balogh sógoroddal, s te azt feleltel, hogy feleségével és gyermekével együtt elpusztult Temesvárnál, az arcodon megláttam valamit. Igazam van?

— Igazad van. Neked el is mondom.

Imre felkelt és az ajtóhoz ment megnézni, nem jár-e arra valaki. Nem volt ott senki. Messziről, az ebédlőből hallatszott a vendégsereg lármája, kivált Erzsi kacagása. Visszajött Imre és elmondta az egész maros-szlatinai tragédiát. Egyéves emlék volt már ez, de még mindig borzalommal és izgalommal töltötte el. Pali megdöbbenve hallgatta.

— Új hírem is van azóta: a tetteseket megfogták. Vizsgálati fogságban ülnek. Csak azon rettegek, hogy az anyám megtudja.

— És az itthon maradt gyerekekkel mi van?

— Sztregován nevelkednek. A lányka igen kedves, a fiucska aranyos kis kölyök, jókedvű, egészséges. Elhatároztam, hogy a fiút Aladár fiammal együtt fogom taníttatni. Annak sem szabad megtudnia szegénykének soha, hogy szülei milyen irtózatos véget értek.

— Erzsi tudja?

— Nem. Anyámnak is, neki is valahogy beadtuk, hogy Károly csatában esett el és golyó érte a közelben tartózkodó feleségét is, fiát is. Az igazat csak Károly tudja, meg én.

Pali rápillantott barátjára. A pillantásban sok kérdés rejlett egyszerre. És a barát rögtön felelt valamennyi kérdésre.

— Valaha nem tudtam volna veled Erzsiről beszélni, hiszen emlékszel, milyen kényes volt köztünk ez a kérdés. Most már tudok. Hiszen azóta nem egykét évet öregedtünk mind a ketten, hanem huszat. Úgy áll a dolog, pajtás, hogy az én házasságom kitűnő házasságnak nevezhető. Nagyon szeretjük egymást és ha összezördülünk is olykor, utána kibékülünk. Nincs

is nekem Erzsivel semmi bajom. Erzsiből én nem ábrándultam ki. Hanem az önmagam illuzióiból ábrándultam ki. Rájöttem, hogy engem az Isten rettenetes csapással vert meg születésem pillanatában: én kielégíthetetlen embernek születtem. Nekem nem elég a normális ember, nekem tökéletes jellemek kellenek. Nekem nem elég a normális nő, nekem istennő kellene. Nekem nem elég a hétköznapi házasság, nekem állandó ünnepi megdicsőülés kellene. Erzsiben semmi hiba nincs, ő kedves, jó asszony, mint akármelyik másik kedves, jó asszony. A hiba bennem van.

Szontagh Pali azonnal felelni akart: ő mondta, hogy nem egymáshoz valók. De meggondolta magát és a megjegyzést lenyelte. Imre mereven nézett maga elé a szőnyegre és vallott. Mint évek óta senkinek, magának is alig.

— A szegény Marie és a német sógor esetét például elhallgattam Erzsi elől. Erzsi asszony, és nem áll benne a szó. Még azt sem mondhatnám, hogy pletyka természetű. Csak éppen szeret beszélni. Én tehát ezt nem mondtam el neki. És ezzel önmagamat büntettem meg. Nem tudom, jól megérted-e, amit mondok: ha titkolok előtte valamit, már nem vagyok egészen az övé. Van bennem valami, ami nem vesz részt a házasságomban. És ettől a házasság feltétlen bensősége, amilyennek én akartam valaha az enyémet, már nem feltétlen. Már nem egyetlen lélek vagyunk ketten, hanem két lélek. És ez nekem fáj. Nemcsak a sógorom esete kapcsán. Van még sok minden, amiben már régen nem vagyok közös Erzsivel. Őt a politika untatja, nem szereti hallani sem, azt mondja, hogy ő buta hozzá. Manapság pedig az ember csak otthon a legszűkebb négy fal között beszélhetne politikáról. De vele nem mernék akkor sem, ha érdekelné, mert félnék, hogy idegenek előtt elkottyantja magát. Látod, nálam a présházban él egy ember. Szőlőmunkásnak ismeri mindenki. Én jól tudom, hogy az nem szőlőmunkás, hanem Kubicza Pál, körözött honvédtiszt. Erzsi erről sem sejt semmit. Ha írok valamit, már alig van neki kedvem elolvasni, mert csak akkor érdekli, ha róla szól. Hiába magyarázom magamnak, hogy a hajlamairól nem tehet, mint ahogy én sem tehetek róla, ha engem a vadászat nem érdekel. Mégis érzem, hogy ezen a ponton is idegen vagyok tőle. Egyszóval röviden úgy tudom összefoglalni az egészet, hogy Erzsi kitűnő asszony, jó feleség, jó anya, a házasságom jó házasság, de én boldogtalan embernek születtem.

Sokáig hallgattak erre. Szontagh Pali százfélét is szeretett volna mondani, de nem mondott semmit. Minden szóról érezte, hogy kényes. Önkéntelenül témát keresett, amely elvegye őket ebből a kelletlen csendből.

— Hogyan állsz az írkálással? Annyi év óta bizonyosan írtál valami szépet.

— A régi drámáimon kérődztem olykor, de inkább csak úgy tatarozgattam őket. Kettő, amit vázlatban ismersz, körülbelül kész, egyik a „Commodus", másik a „Jó név és erény". Hanem verset, azt írtam bőven. El is hoztam egy jókora csomó iratot, csak magamtól restelltem felemlíteni. Kinthagytam a krispin zsebében, majd beadom, és mikor lesz ráérő időd, lapozgass benne. Nagyon érdekelne a véleményed. Hanem egy versem van, azt külön tettem. Azt szeretném, hogyha...

Pironkodva, a titokban dolgozó költő szemérmével húzott elő a zsebéből egy papirost. Habozva nézett barátjára.

— Persze csak úgy, ha nem únod. Talán nem áll a fejed ilyesmire, akkor majd elolvasom egy más alkalommal...

— Szó sincs róla, nagyon érdekel. Olvasd.

— Tudniillik azt hiszem, hogy ez eddig a leg-

szebb versem. Hát akkor olvasom. A címe „Dalforrás".

Ha a zöld gyep hullámin elterülök
S ellölt körülem mindent napsugár,
S mig elkábúlok fényétől, melegje
Mint új élet forrása, végigjár:
Nem is tudom már, lelkem hol végződik,
Vagy a nap fényének hol kezdete,
Csak azt tudom, hogy olyan édes élni
Keblünknek ott, hol minden él vele.
Nem is tudom, az életnek zsongását
Hallottam-e, vagy szűmben dal terem,
Aranyfelhőnek árnya szállt-e végig,
Vagy életöröm, ittas érzelem?

— Te, Imre, ez nagyon szép.

— Igazán? Boldog vagyok, hogy tetszik. Én ezt a verset nagyon szeretem.

Olvasta tovább, nekilendülve, boldogan. A második szakasz a hajnalról szól. És a refrén, amelyet a szakasz közepére helyezett, így változott: „Nem is tudom már, lelkem hol végződik, avagy hol van a hajnal kezdete, csak azt tudom, hogy oly édes szeretni szivünknek, hol minden szeret vele." A harmadik szakasz az éjszakáé, a szellem búbánatáé, a negyedik az őszé, a halálsejtelemé. De aztán az ötödik:

Ha megriad a vésznek trombitája
És összefutnak barna fellegek,
Mint harcosok, a villámok cikáznak,
Ordít a szikla, az erdő recseg:
Nem is tudom már, lelkem hol végződik,
Hol kezdődik a vészek fellege,
Csak azt tudom, hogy dúlni és enyészni
Szeretne e haragvó szív vele.
Nem is tudom, a felhő villámlott-e,
Avagy lelkemben honfidal terem?
De azt tudom, hogy itt csak cserfák dőlnek,
És ez... és ez, hej, nem elég nekem!

— Brávó, — mondta Pali melegen, — ez igazán szép vers. Megvan neked otthon mégegyszer?

— Meg. Ezt külön neked írtam le.

— Nagyon köszönöm. Látod, ezzel nagy örömet szereztél nekem. Azzal is, hogy leírtad számomra, de még nagyobbat azzal, hogy ilyen szép a vers. És mi van azzal a két színdarabbal? Jók azok? Mikor írtad őket?

— Hogy mikor írtam őket, azt nem tudom megmondani. Úgy van az, tudod, hogy Erzsi roppant hajlamos az unalomra. A házasságunk legelején még tetszett neki az az idilli dolog, hogy vacsora után elüldögéltünk édes kettesben, de aztán ásítozás lett belőle. Ő nagyon kedveli a társaságot. Gyakran átjönnek hozzánk vacsora után Maithényi Paliék, ha vendégük van, azt is áthozzák. Vagy pedig mi nézünk át őhozzájuk. Pár lépés az egész. Erzsi ilyenkor feléled, beszél, nevetgél, elemében van. De én hamar ráúnok a társaságra és rendesen elszököm. Megyek az íróasztalhoz. Hol ehhez a csomóhoz nyúlok, hol ahhoz. Az én agyvelőm úgy van szerkesztve, hogy egyszerre több dologgal kell foglalkoznom. Egyikkel pihenem ki a másikat. Elpiszkálok hol egy versen, hol egyik színdarabon, hol egyeben, aztán ha Erzsi végre feküdni készül, fekszem én is. Észre sem veszi az ember és gyűl, gyűl a kézirat. Mikorra olvasod el a két színdarabot?

— Hiszen ha csak ez a sok rokon békén hagyna. Még olvasásra sem marad időm. Bezzeg a börtönben olvastam eleget. Ott minden könyv, ami bekerült, mindenkié volt. Ami Tauchnitzot az olmützi Höltzelfélé könyvkereskedés meg tudott hozatni, azt mindnyájan elolvastuk. Úgy olvasok már angolul, barátom, mint maga Thackeray. Van egy új könyv, „Tamás bátya kunyhója" a címe, az amerikai néger rabszolgákról szól, azt okvetlen el kell olvasni neked is. Disraelitől a „Fleming Contarini" és Washington Irvingtől a „Mahomet élete" című könyveket szintén. Majd ezeket a címeket felírom neked. Tulajdonképpen sokat használt nekem ez az Olmütz, ha meggon-

dolom. A klasszikusokban egész biztosan verhetetlen vagyok. A börtönbe Goethét vittem, Tacitust, Kazinczy naplóját és a bibliát. A többi foglyoknál akadt Dante, Milton, Byron, Schiller, Heine, Horatius. Némelyikből oldalakat tudok könyv nélkül idézni.

— Tulajdonképpen irígyellek, — tréfált Imre.

— Ezzel ne tréfálj, öregem. Isten őrizzen meg a börtöntől. Hidd el, borzasztó kínszenvedés. Komolyan féltelek is, ha hallom, hogy körözött honvédtisztekről beszélsz, akik a présházadban bujkálnak. Nagyon intelek, Imrém, vigyázz a bőrödre. Feleséged van, gyereked van. És a köznek is szüksége van rád. Kötelességed óvni magadat.

— Belátom, de mondd, mit csináljak azzal az emberrel? Kergessem bele a zsandárok szuronyába? És mit csináljak, ha titkos gyüjtőívvel jönnek, hogy adakozzak fegyverre? Ne adjak? Én bizony adok. Te nem adsz?

— Engem figyelnek, nekem duplán kell vigyázni. Ha holnap jönnének értem, nem csodálkoznék. Van még vaj a fejemen. Olmützben a térparancsnok, Von Leimer nevezetű, nem nézte át elég pontosan, hogy a könyvkereskedő milyen lapokat ad be nekünk. Így került a kezünk közé egy nyomtatvány: „Emléklapok a magyar forradalom idejéből.“ Abban volt egy vers, címe Hiszekegy. Arról szólt, hogy hinni kell a magyar jövőben. Keserűségemben én átírtam ez a verset. Ahol ő azt írta, hogy van Isten, én azt írtam, hogy nincs Isten. Így végig. Ott raboskodott Könyves Tóth Mihály is, a debreceni református pap. Erre különben majd figyelmeztess, jól ismerte Petőfit, szertelen és izgága vadócnak írja le, sok érdekeset mesélt róla. Ő sem hiszi, hogy Petőfi elesett Segesvárnál. De hogy visszatérjek: ez a Könyves Tóth Mihály nagyon meg is rótt az istentagadásért és a reménytelenségért. Nem kell egyéb, mint hogy valami porkoláb megtalálja az én travesztáló kéziratomat a foglyok holmijában. Már

visznek is vissza Olmützbe. Aztán más baj is van velem. A sógorom miatt.

— Melyik sógorod miatt?

— Bónis Samu miatt, aki a bátyám feleségének a nővérét, a másik Darvas-lányt elvette. Mikor a Kossuh-kormány Pestről Debrecenbe menekült, Windischgrätz elől, amit én már Olmützben olvastam, Bónis sógor szállította saját fogatán a szent koronát. Világos után tíz hónapig bujdosott.

— De hiszen a nyáron megcsípték.

— Őt szegényt meg, alighanem halálra is ítélik. De a szent koronát nem csípték meg. Bécsben rettentő dühösek ezért, mert hiába győztek le bennünket, Ferenc József királyi hatalma a szent korona szimboluma nélkül csak nyílt erőszak. Jól tudják ők, hogy amíg a magyar néplélek a szent koronát forradalmi kézen tudja, addig itt igazi nyugalom nincs. Már most hol keresik a koronát? Egyik nyom, amelyen megtalálni remélik, a Bónis-nyom. Ahol egy Bónis, vagy egy Darvas, vagy egy Szontagh lakik, ott biztos a házkutatás. Itt Lapujtőn még nem jártak, de ma éjjel biztosan itt lesznek. Éppen ma éjjel.

— Honnan tudjátok, hogy éppen ma éjjel? Bátyád említette is, hogy fel van rá készülve.

— Onnan tudjuk, hogy hír jött róluk. Azt tudod, hogy a bátyám feleségén, meg Bónisnén kívül még van egy harmadik Darvas-lány.

— Ismerem jól Darvas Zsuzsát. Vénkisasszony, Karpe-Gécen lakik.

— Úgy van. Tegnap éjjel nála jártak a zsandárok szent koronát keresni Karpe-Cécen. Hogy ne zavarja a házkutatást, őt becsukták a kápolnába. Hiába dörömbözött, nem engedték ki. A pincében is keresték Szent István koronáját és olyan szorgalmasan keresték, hogy holtrészegek lettek valamennyien. Zsuzsát erre cselédsége kieresztette, ő pedig rögtön lovasembert küldött ide, hogy vigyázzunk, jön a házkutatás.

A beszélgetőkhöz Ágnes nyitott be, a háziasszony, Szontagh Ferenc felesége. Vacsorázni hívta őket.

— Mindenki lázong, hogy Imre ilyen sokáig lefoglalja azt, akiért jöttek.

— Megyünk már, megyünk már.

Nagy társaság ült a terített asztalnál. Vendégek, mégis család. Rokon volt ott mindenki.

— Emlékszel még rám? — kérdezte Erzsi tréfásan az urától — én vagyok az a barna asszony, akit feleségül vettél. Már azt hittük, hogy nem kerültök elé soha.

— Ne hagyd őket együtt, Erzsi, — szólt Veres Pálné, — még konspirálnak és csak baj lesz belőle.

Az ételeket már hordták körül. Az evőkészség csörgése hallatszott, csak szórványosan szólaltak meg a mondatok. Akit csak említettek, az mind rokon volt. S ha új név vetődött fel, a társalgás önkéntelen jókedve azonnal elkomorodott.

— Mi híretek van Pistáról?

— Egészséges. Annál rosszabb hírek jönnek a feleségéről.

— Jaj, mondjátok, hamar, — kapott bele mohón Erzsi, aki érdekeset vágyott hallani.

— Ez a Lujza, akit én soha nem szerettem, úgy gyászolja börtönben sinylődő férjét, hogy összeszűri a levet az abonyi patikussal, bizonyos Forsterrel.

— A kisgyerek nála van?

— Lajoska? Nála.

— Mennyi idős az már? Elmult egyesztendős?

— Könnyű kiszámítani, mert éppen március tizenötödikén született. Emlékszem, mikor jött a hír Pestről, hogy Veres Pistáné igazi katona feleség: a Vérmezőn a sátorban született fia és éppen március idusán. Hát most megmutatja, milyen feleség, mondhatom.

Imre beleszólt:

— Megírta azt Petőfi, hogy „a virágnak meg-

tiltani nem lehet". Én csak annak örülök, hogy Csesztvén nincs patika, mint Abonyban. Ha majd engem becsuknak, nyugodt leszek.

— Jaj de utálatos vagy, Emi, igazán. Nem szégyelled magad ilyeneket beszélni? Tónikám, mit hallasz elvált férjedről?

— Levél jött tőle Sréterékhez, hogy Brüsszelben van. Szeretne hazajönni, de amnesztia nélkül nem lehet, mert halálos ítélettől fél.

— Hát Prónay Emmáról mit hallotok, Emi? Igaz, hogy úgy sorvad szegény, Pali öcséd után?

— Igaz. Láttam magam is. Olyan, mint egy kísértet. Az embernek végigszalad a hátán a hideg.

Se vége, se hossza. Sréter Lajost halálra ítélték, de megszökött. Gróf Ráday Gida két évet kapott. Nagy Iváni egy spicli feljelentette, megtalálták, a zsandárok bevitték Gyarmatra, nincs három hete. Sréter László kegyelmet kapott. Pulszky Ferenc kiszökött Angliába. És így tovább. Vége felé jár a vacsora. Egyszer csak Erzsi felsikolt:

— Szent Isten, tizenhárman ülünk az asztalnál!

Minden szem azonnal számlálni kezdi a jelenvalókat. Csakugyan tizenhárman ültek együtt egész vacsora alatt. A háziasszony elsápad. Azonnal felállt a gyümölcs mellől, hogy asztalt bontson. És haragos pillantást vet Erzsire. Minek kell az ilyet szóvá tenni, ha észreveszi? Mondja meg utóbb négyszemközt a háziasszonynak, ne rontsa a különben sem rózsás hangulatot. Erzsi bűnbánóan szégyenkezik. A férfiak erőltetett hangossággal nevetik a babonát, de ők is sietnek felkelni. Mindenkinek igen rossz kedve van. Veres Pál fogatni akar, a házigazda hangosan tiltakozik. Nagynehezen sikerül még együttartani a társaságot.

Az asszonyok külön leülnek háztartásról, gyerekekről beszélgetni, a férfiak visszaülnek az ebédlőasztalhoz. Bor, ásványvíz, feketekávé, pipa, szivar, politika. Eleinte ide-oda vetődik a társalgás orsója,

egyik témából a másikba kapnak, a beszélgetésnek nincs határozott iránya. Legelőször a birtokosember örök panasza vetődik fel, az adó. A tavasszal már behozták az osztrák-rendszerű földadót, most pedig hallani, hogy a napokban rendelet jön ki a jövedelmi adóról. Ez is alacsonyabb lesz Horvátországban, egész biztos. A földadó máris jóval alacsonyabb: Bécs azonnal fizet Magyarország megtámadóinak. A horvátok jó üzletet csináltak.

— Emlékszel, Pali, mikor mi figyeltük a pozsonyi diétán a horvátokat?

— Bizony. Már akkor láttuk, hogy ezek félelmes ellenség tudnak lenni a bécsi segítséggel.

Másik téma: a népszámlálás. Ezt is csinosan megcsinálta az osztrák. Az egész arravaló volt, hogy kimutassák, milyen kevés Magyarországon a magyar. Akinek nem volt magyaros hangzású neve, azt, akárhogyan tiltakozott, beírták valamilyen nemzetiségnek. A Srétereket mindenáron németeknek akarták beírni, a Szontaghokat nemkülönben; a Hanzélyakat, Khebericheket, Beniczkyeket, Ivánkákat tótoknak. Valamennyi régi magyar nemes familia.

Erről áttér a beszéd a hatóságokra. Javarészt magyarok szolgálnak a császári hivatalokban. Nógrád megye nincs többé, csak „Pressburger Bezirk" van, a szomszédos megyékből összecsapott pozsonyi katonai parancsnokság, s ennek zólyomi kerülete. A zólyomi Bezirker Andreánszky Sándor. Józan magyarnak tartotta mindenki. Jól tette, hogy vállalta, vagy nem jól tette?

Itt már kettéválik a vélemények csoportja. Egyik rész azt mondja, főként Veres Gyula, hogy az alkotmányellenes állapot csak ideig-óráig tart, és nem baj, ha addig is a magyarok elfoglalják a helyeket. A Gyarmaton felállított új törvényszék elnöke Jankovich László, az csak nem hazaáruló? Sokkal okosabb a pozíciókat nem idegeneknek adni és hasz-

nálni, amit lehet, mint feladni tehetetlenül mindent. De a másik rész azt mondja, főként Madách Imre és Szontagh Pál, hogy akik Bécs józan belátásában bíznak, azok tragikusan tévednek. A történelem mást tanít. Az alkotmányellenes állapot nem ideiglenes, hanem a vastagabbik része még csak ezután jön. Az idők borzasztók, de még borzasztóbb idők jönnek. Bécs a nemzetiségi kérdésnél démoni ügyességgel torkonragadta a magyar nemzetet. Ezzel győzte is le. Nem lesz bolond most azt a torkot elereszteni. Hlavácsot, a tót agitátort, már ki is nevezték Gyarmatra főügyésznek.

Most aztán itt vagyunk a tótoknál. Abban a megyében, ahol az alsószélen palócok laknak, de a hegyek közt csupa tót a parasztság. A Szontagh-kastély vendégei egyszerre izgatottak lesznek. Ez a kérdés nekik nem mai kérdésük. Egyszerre hárman beszélnek, hevesen vágnak egymás szavába, teljes a zűrzavar. Szontagh Pál az asztalra csap.

— Ne beszéljetek hát mind egyszerre. Így nem tudok meg tőletek semmit. Madách Emi, mondd el világosan, hogy mi történt, míg én ültem.

A többiek elhallgattak. Imre nézetei előtt nem mindig hajoltak meg, de esze előtt igen.

— Elmondom szívesen. A dolog nem Világos után kezdődik, hanem jóval előbb, még negyvenhatban. Akkor vesztek össze Hurbán, meg Safarik. Tudniillik kétféle tót van. Olyan, aki a magyarokhoz húz, és olyan, aki nem húz hozzánk. Az utóbbi tót, aki nem húz hozzánk, megint kétféle. Az egyik a csehekhez akar tartozni, a másik csak tót akar lenni, semmi más. A csehekhez húzó agitáció vezérei voltak Safarik, Kollár és Stúr. Az önálló tót agitáció vezére volt Hurbán. Ezek már akkor veszekedtek egymással, mikor mi szittyá nyugalmunkban még téli álmunkat aludtuk, és csak igen kevesen voltunk, akik a szláv kérdés veszedelmein töprengtünk, például jómagam

és jelenlevő Pali barátom. De nem hallgatott ránk senki. Egyszóval a tótok verekedtek már negyvenhatban. Azon veszekedtek, hogy a tót szónélkül beolvadjon-e a cseh testbe, vagy maradjon külön tót test. Bennünket már akkor elintézett kérdésnek tekintettek. Hurbán akkor kimutatta, hogy a magyar felvidék tótsága egészen más népfaj, mint a cseh, és nyelve is egészen más nyelv, mint a cseh. Ezen vitatkoztak még akkor is, mikor gyülevész hordáikat tönkrevertük, de közben az oroszok legyűrtek bennünket. Mindezt eddig Pali is tudta. Most jött Bach. Ennek a Bachnak az a politikája, hogy a magyarokat a nemzetiségekkel kell gyöngíteni, éppen ezért célszerű északon egy mennél erősebb, egységes szláv tömböt állítani a magyarság ellen. Vagyis: a tótok csakugyan ne különbözzenek a csehektől. Igen ám, de mióta a tót vidékek megkapták a magyar közigazgatási nyelv helyett a saját nyelvüket, azt egyszerűen nem értik. A bécsi kormány külön lapot nyomat nekik, ez az a sokat emlegetett Szlovenszke Novini, amely cseh szöveggel jelenik meg. Minden tót faluból nyakra-főre mentek a panaszok, hogy ők a Szlovenszke Novinit nem értik, a benne megjelenő rendeleteket nem tudják végrehajtani. Persze, hogy nem értik, hiszen a tót nyelv is más, a cseh nyelv is más. Pali, te tudsz tótul, ahogy mindnyájan tudunk, most viszont cseh vidéken jártál. Két nyelv az, vagy egy nyelv?

— Két különböző nyelv. Szamárság tagadni.

— De Bach politikája tagadja. Abaujban már azt kérték a tót falvak, hogy a Szlovenszke Novini helyett küldjenek nekik magyarszövegű rendeleteket. Beregben a rutének horkantak fel, azok sem értenek csehül. Ők magyar-németszövegű, kétnyelvű rendeleteket kértek. Nálunk Nógrádban sehol sem értették meg a parasztok a Szlovenszke Novinit, minden falu panaszt tett az osztrák katonaságnál. Ennélfogva Bach

elhatározta, hogy a tótok igenis értenek csehül. Ekkor jött Radlinszky.

— Értem, most már világos.

— Radlinszky bejárta az egész Felvidéket. Tegnap hallottam Jankovich Lászlótól, hogy a jelentés kész. Radlinszky András ravaszul úgy találta, hogy a tótok csakugyan nem értik a Szlovenszke Novinit. De nem azért, mintha a cseh nyelv más volna. Ó, nem. A tót nyelv alig eltérő dialektusa a cseh nyelvnek. Azért nem értik meg szegény tótok, mert igen műveletlenek, a fogalmakat nem ismerik, az eszmemenet túlmagas nekik. Hogy a magyar rendeletet miért értenék meg mégis, arról nem beszél a ravasz Radlinszky. Hanem azt javasolja, mint hallom, hogy a tót falusi bíró, meg kisbíró tanulja meg a nyelvet, amelyen a rendeletet közlik vele. Vagyis tanuljon meg a boldogtalan egy új nyelvet csak azért, hogy magyarul ne kelljen közigazgatni a magyar korona területén. Erre kellett a népszámlálás. Ebből a népszámlálásból azt mutatja ki Radlinszky, hogy Magyarország tizenhárommillió lakosa közül hétmillió a szláv. Persze, hogy annyi, ha például a Madáchokat is szlávoknak számítják. Hogy tehát összefoglaljam: Ausztria most megteremt a magyarok ellen egy mesterséges szlovák-cseh egységet, vagyis ellenünk egy mesterséges külön államot alapít a saját államában.

Szontagh Ferenc itt hirtelen felugrott.

— Azt hiszem, itt a házkutatás.

Már sietett is kifelé. A férfiak azonnal átsiettek az asszonyokhoz, hogyha zsandár jön a szobába, azok ne maradjanak egyedül. Valóban, nem telt bele öt perc, két zsandár lépett be a szobába. Mögöttük Szontagh Ferenc.

Nem történt különösebb baj. A zsandárok szemügyre vették a társaságot, amely azonban — mintegy megbeszélt terv szerint — nem vette őket tudomásul. Társalogtak, mintha az egész házkutatás nem érde-

kelné őket. Imre vitte a szót. A két zsandár benézegetett egy-két bútor mögé, kinyittatott egy-két fiókot, de látszott rajtuk, hogy únják az egészet. Hamarosan átmentek a házigazdával a szomszéd szobába, aztán mégtovább. Egy negyedóra mulva már jött is vissza Szontagh Ferenc.

— Most kutatják a hintókat, hogy nincs-e az űlés alatt valahol a szent korona. Különben minden kulcsot kiadtam az udvarbírónak és meghagytam, hogy adjanak a zsandároknak annyi bort, amennyi beléjük fér. Egy óra mulva itt is holtrészegek lesznek.

A társaság feloszlott. Befogattak, búcsúzkodtak. Kellemes kocsikázás ígérkezett hazafelé az enyhe őszi éjszakában. Imre búcsú közben odaadta a kéziratokat barátjának. Megölelték egymást.

— Ahogy kifújtam magam, megyek Csesztvére. Csak arra intelek, öregem, vigyázz magadra. Én megkóstoltam: borzasztó.

— Nem baj, pajtás. Én magamban már leszámoltam vele, hogy borzasztó.

XVI.

A „Jónév és erény" című színdarab jegyzetei között ott volt a darab erkölcsi tétele. „Ne ítéljünk vakmerőn az erényről. Sokszor az erénynek látszó bűn s a társasélet fonákságai közé tartozik". Vázlata ez volt: „*Vén nő.* Pór származású. Álszeméremből elsikkasztja gyermekét, később saját lánya kínozza az ájtatoskodót. *Leánya.* Először grófhoz megy nagy rangja kedvéért, akkor ébred benne a szerelem. Anyjára már csak ezért is aprehendál. Férjét lopja s vele szeretőjét ajándékozza. Megöleti. De mihelyt másodszor nő lesz, rútulni kezd. A hidegűlés, kétségbecsés őrültté teszik. (Később is grófi pretenziójú, bánja választását, hogy kicsiny.) *A gróf.* Érzi állása fonákságát, de a házasság elválhatatlan. Nem segíthet magán s irigyli a bérgyilkost. Ezért kell magát védni is, mert bűn az öngyilkosság, s bűntettnek mi iszonyú! Nincs mentség. *A lelenc.* Egy cinikus, rövid, minden fonákságot ismerő s utáló, bár nem stricte morális, mégis jó. A keresztényi szeretet kenyerét evő, semmi szerelmet nem hívő, jónak látszani nem akaró. *Szegény tudós.* Magasztos, zavart, elfogott, igen szegény költő és fizikus, kit sarlatánná akarnak tenni a gazdagok, magokat ékesítendők e névvel. Koldulni megy, kidobatik. *Leánya.* Apja támasza, erényes jó nő, ki a fűkötőnélküli szerelmet megveti, de elcsábíttatva s látva, hogy csábítója felejti, megőrül. (Kacagó őrület.) *Fia.* Böcsületes, dúrva. Ajánlkozik gyilkosul böcsületes harcban, de látva a vén grófot, visszavonul. Miért a filiszter mint vagabundot lezáratja. Innen kikerülve munkáját veszti, mert megbélyegzett. A rabtartási pörköltség. Megveri filisztert, irását visszaadatja. Rettentő büntetés. *A filiszter.* Uzsorás, hipokrita, buja. A drága igazsággal is nyomó. A gróf jön hozzá pénzért önpénzéből. Kicsinyes. *Kocsmáros.* Vig, jó, nyitott, ki mégis kereselből mulatóhelyet tart. Holottbérlő. Böcsületes, nyílt falusi ember. A gazdagok ha nem tartanák, kik utálják, az ő mulatóhelye nem volna."

Ugyanilyen vázlata volt a „Comodus" című színdarabnak is. „*Comodus.* Bűn által jut trónra, kéjmámorba akarja magát mártani, de már semmi sem ingerli. A csók hideg, a kacajok gyérek. A rossz tett örök nyitja lelkének. Éltét szereti, haláltól fél. *Testvére.* Bűntárs és nagyravágyó. Egymásban nem hisznek. Cselt gyanítva tartózkodnak eleven bűnjelt látva egymásban. Csak gazdaságra egyesűlnek. Káromkodva, hidegen hal meg, szánva, hogy többet nem vétett. *Marica.* Comodus kényszerült kedvese, ki női méltóságát megtartja. Csókol, hogy öljön. *Szeretője* Hogy figyelmet kerüljön, korhelyt játszik, és szere-

tője ellopatván, bolondot. Később császár. *Maternus.* Erős, szilárd, férfias, atheista. Elnyomatását érzi, szabadságot imád. Szent hálát érez Virginia iránt s nem tudja, mit köszönjön. Mint kutya hiven védi. *Virginia.* Szelíd, kedélyes, tiszta és élni szerető nő, ki iszonyodva fordul el, midőn Comodus testvére magyarázza, hogy semmit sem szent a női becsület. *Cleander.* Pór származását felejtetni akarja s hatalmát érezteti. Vadon szerelmet kér, sértett önzése szörnyű. Ez az én hálám, — szóll áldozatinak. Minden átok csak kicsit fut át hátán, Comodust is ő züllesztí el kormányvágyból. Púpos. Szónok. Hideg. Uralkodásra vágyik s igy mindig jó szint hárít magára. Kenyeret ígér a népnek."

Madách Imre lapozgatta ezeket a jegyzeteket. Volt még sok, de most csak ezt a kettőt nézegette. Szontagh Pali elolvasta a két szindarabot és gyengéd szavakkal ugyan, de őszintén megmondotta, hogy neki egyik sem tetszik. Még azt a szót is kiejtette beszélgetés közben, hogy rémdráma. A dilettáns drámaíró földbirtokos elképpedve hallgatta a bírálatot de elfogadta. A Szontagh Pali ízlésében megbizott, neki sajátmagának pedig semminemű fogalma nem volt arról, hogy jó-e, amit írt, vagy rossz. A súlyos kritika nem esett jól mégsem. Elévette a darabokat, olvasgatta őket, most még vázlataiknak is utánanézett, mint ahogy a megbotló ember visszanéz a kavicsra és hosszan nézi, pedig már nincs mit nézni rajta.

Hosszan nézi, aztán mit csinál? Folytatja útját. Ő is összerakosgatta a papircsomókat azzal az érzéssel, hogy elég volt egy időre a gyermekjátékból, akár sikerült, akár nem. Vannak komoly kötelességek is. A csesztvei kúriát új gyereksírás verte fel: Erzsinek kislánya született. Jolánkának keresztelték. Keresztszülőkül a két nagyszülőt választották, Madáchné Majthényi Annát és Fráter Józsefet. A gyermekáldás áldás, de nehéz időkben drága öröm. Hogy

a birtok csurrantson-cseppentsen, ahoz emberfeletti erőfeszítésre van szükség. A Madách-vagyont súlyos adósságok terhelik. Majthényi báró már perrel fenyegetőzik, az adók rettenetesen nyomnak, a Kossuth-pénz odaveszett. Sztregován néha gondoktól terhelt három fej hajlik össze az irások felett: özvegy Madáchné tanácskozik két fiával.

Azt lehetne hinni, hogy az öreg hölgy már teljesen megtört. Hiszen mikor fiai életét féltette a szabadságharc hónapjai alatt, alig lehetett ráismerni, olyan síró-rívó lett, olyan alázatos a rettegésben, annyira meghajlott. És ime: most erősebb és szilárdabb, mint valaha. Egyetlen sebezhető pontja az anyaság volt, amelyen az élet hozzá tudott férni. Most Pali fiát már meggyászolta, halálának sebét kiheverte, megmaradt két fia életét pedig közvetlen veszedelem nem fenyegeti. A szabadságharc alatti Madáchné, a nyöszörgő anyóka, eltűnt, mint akit csak álmodtak; helyette itt van a régi kemény asszony, aki megint egyenesen tartja magát, arcán megint mozdulatlan az uralom merev vonása. A forradalom alatt már azt lehetett hinni, hogy valahogyan összetöródik menyével, most megint fagyosan távol tartotta magát tőle, ha találkoztak, gőgösen udvarias volt hozzá és fia közelhozó kísérleteit konokul elháritotta. Két éve még panaszosan magyarázta, hogy ezt az újvilágot ő már nem érti, öregsége miatt a dolgokat fel nem foghatja, — most értelemben is megfiatalodott, esze visszanyerte előbbi hideg, metsző erejét. Hatvanegy éves volt most, de ötvenné változott. Régi makacsságának újult szívósságával tartotta a haragot, amely Nincsi lányának férjét, Huszár Sándort, elválasztotta tőle. Négy éve nem érintkeztek már, s ha valaki elszólván magát, felemlítette előtte Huszár Sándorékat, ő tiltóan felemelte ápolt, finom, fehér kezét.

— Azokról a hálátlanokról semmit nem akarok hallani.

A családban Panka volt a kedvence, a Marie itthon maradt kisleánya. Mintha a Marie leányára büntetően pazarolt jósággal akarta volna büntetni Nincsit, akinek már négy kisleány szaladgált a háza táján. A kis Panka tizenegyéves volt már, intézetbe kellett adni. Pestre vitte nagyanyja a Szőnyi tanácsosné leánynevelőjébe és különös gonddal figyelt minden tárgyból való előmenetelére. A leányka jól tanult, Szőnyiné megdícsérte haladását franciában is, klavirban is. Arról semmit sem sejtett szegényke, hogy édesanyja, akit ő külföldön bujdosni hitt, milyen rettenetesen halt meg, s hogy gyilkosai felett éppen ekkoriban ítélkezik az aradi biróság.

Mikor ötvenegy nyarán a kis Pankát is meg kellett nézni valakinek a családból és más pesti kommissziók is felgyűltek, Imre felutazott Pestre. Útlevéllel, mert az új rend szerint Pestre csak útlevéllel lehetett utazni. Elintézte minden dolgát és éppen a kirakatokat nézegette, tűnődvén, hogy milyen ajándékot vigyen haza Erzsinek, mikor egy paraszti öltözetű ember állt melléje kirakatot nézni. Eleinte ügyet sem vetett rá, továbblépett és a következő kirakat elé állt. Az a parasztemeber is odajött és melléje állt megint. Imre oldalt pillantott. És megdöbbenve ismerte meg Rákóczy Jánost, a Kossuth Lajos titkárát, akit halálra ítéltek, de elbujdosott.

— Menj be a kapu alá, — szólt Rákóczy a kirakatot szemlélve, hogy a járókelők a beszélgetést észre ne vegyék.

Imre bement a kapu alá. Várt. Kőkockás, sötét kapualja volt, az udvaron leánder-bokor virágzott. Pár pillanat mulva beosont Rákóczy János is.

— Az Isten szerelmére, — mondta Imre, — te így mászkálsz az utcán? Ha valaki megismer, a halál fia vagy.

— Most nem akarok veled beszélni, — mondta halkan és gyorsan a másik, — még bajba keverlek.

Ma este kilenckor ez előtt a kapu előtt várlak.

Azzal már ki is somfordált a kapun. Mire Imre szintén kilépett, Rákóczy már távolabb haladt a járókelők között. Nem lehetett semmi kétség, hogy ő volt az, rögtön megismerték egymást. Imre úgyszólván gyerekkora óta ismerte, Rákóczy János már fiatalember volt, mikor ő Pesten iskolázott. Valami tíz év volt közöttük. Hontmegyei családból származott ez a Rákóczy, pestmegyei szolgálatba lépett és elvett egy Ruttkay-leányt feleségül, a Kossuth Lajza férjének első unokatestvérét. Így közeli rokoni viszonyban állván Kossuth Lajossal, negyvennyolcban pénzügyminiszteri osztálytanácsnoki ranggal a vezér közvetlen környezetébe került és egész Világosig mellette tett személyes szolgálatot. Világos után nyomaveszett, de a felségárulási bűnpert lefolytatták ellene, halálra ítélték és arcképét fel is akasztották, hogy „in effigie" kivégeztessék. És most itt járkál a pesti utcán, még csak bajszát-szakállát sem borotválta le. Protmann, a pesti rendőrfőnök, rémregénybe illő spicli-rendszert tart fenn, minden kocsmában ott üldögélnek ügynökei, hogy a polgárok beszélgetéseit kihallgassák, az utcán is ilyen kopók követik és hallgatják ki a beszélgetőket, s ez az ember itt sétál a pesti utcán, ahol akár ezren is felismerhetik a Kossuth Lajos volt titkárát. Olyan ez, mintha szántszándékkal el akarná fogatni magát, hogy felakasszák.

Pár óra volt még este kilencig, ezalatt nem szűnt meg a halálraítéltről gondolkozni. Este kilenckor pedig ott ment el a kapu előtt. Rákóczyt mindjárt meglátta, az ugyanakkor jött szemközt, parasztruhában, mint délután. De mivel mások is jártak az utcán, nem állt meg, köszönés nélkül elhaladt mellette s közben odasúgott:

— Gyere utánam a mellékutcába.

Imre még ment egy pár lépést, aztán megfordult és ment a következő mellékutcába. Ott nem látott

egy lelket sem. Csak egy bérkocsi álldogált a sarkon. Tanácstalanul megállt, mikor a bérkocsi belsejéből megszólalt a Rákóczy hangja:

— Itt vagyok, szállj be.

A kocsi elindult velük.

— Így tudunk legnyugodtabban beszélgetni. — Olyan kocsist kerestem, aki egész biztosan nem tud magyarul. Van nálad aprópénz, hogy a kocsit a majd kifizessük?

— Van, de ne erről beszélj, hanem mi van veled? Megőrültél, hogy itt nyilvánosan járkálsz az utcán?

A másik gyötrötten végigsímította az arcát. Kevés szünet után halálosan fáradt hangon felelte:

— Nem bírom már idegzettel, barátom. Ott tartok, hogy már minden mindegy. Hogy megtátterlak téged, az mégis egy kis erőt öntött belém. Rovom az utcákat, kérlek, és Tápió-Szelen a feleségem... Két kisfiam...

Rákóczy hangja elcsuklott. Nyilván félt, hogy elsírja magát, s azt restelte volna. Imre rátette kezét a felindult ember karjára és csitította, vigasztalta. A kocsi haladt velük a Városliget felé. Lassan megállhoz tért a bujdosó, összeszedte magát és elmondta eddigi kalandjait.

— Világosnál kezdem, kérlek. Ott én elhatároztam, hogy szököm. Lajos már akkor menekült Vidin felé. Én utolsó pénzemen vettem egy parasztszekeret, két lovat és ezt a gúnyát. Felültem a bakra és elindultam hazafelé. Aradon is keresztülmentem, ott felvettem a szekérre úrnak Jókai Móricot. Ott ődöngött az utcán, nem tudott hova fordulni. Mentünk most már ketten. Voltak nehéz perceink is. Arad után mindjárt egy egész orosz lovashadosztály jött nekünk szemközt. Ezen keresztülhajtottam, készen arra, hogy megállítanak, s akkor végünk. De nem törődött velünk senki. Így mint kocsis és úr utaztunk

Békéscsabára, ott várta Jókait a felesége, Laborfalvy Róza. Most már kettejüket vittem tovább, fel egészen a Bükkbe, ahol Jókai feleségestül elrejtőzködött. Magam hajtottam a szekeret megint. Haza Rákóczra. Ahogy a falu határába érek, hallom a harangot. Vajjon kit temetnek? Az apámat temették, barátom. Beteges ember volt már az öreg, valami korponai ismerős azt a vakhírt hozta neki, hogy engem Világosnál agyonlőttek. Szívszélhűdést kapott, meghalt. Mentem tovább Tápiószelére feleségemhez, gyermekeimhez. Akkor már tudtam, hogy otthon nem lesz maradásom, menekülnöm kell. Azóta bujdosom. Kaptam állást két helyen is, mint kocsis, de a gazda mind a két helyen rájött, hogy nem lehetek születt parasztember. Kiadták az utamat, mert gyanusnak találtak. Mindenki vigyáz manapság, hogy ok nélkül ne hozzon bajt a saját portájára. Egyetlen hely volt, ahol megmaradhattam volna, de ott magam rontottam el a dolgomat. Felsőmagyarországon beállítottam az egyik Csáky grófhoz, nem fontos, melyikhez: alkalmazzon kocsisnak. Nehezen ment, mert papirjaim nem voltak. De nagy könyörgésre felvett. Kitűnően ment minden, nagy istállót gondoztam, végeztem a dolgomat rendesen, még a családomnak is tudtam lopva levelet írni. De képzeld csak, mi történt egy napon. Egy bécsi mágnás vendége jött a grófnak, s jött a parancs az istállóba, hogy a két szürkét fogjam be a homokfutóba, a gróf körül akarja vinni a gazdaságban a vendéget. Vittem is őket a földeken, nagyon szeretek hajtani, és ilyen lovak régen voltak a kezem alatt. A gróf meg a vendége németül beszélgettek, mégpedig a bécsi udvari életről, rangokról és kitüntetésekről. Minden szót hallottam. Persze fogalma sem volt a grófnak, hogy értem, amit beszélnek. Egyszer csak említik a külföldi érdemrendeket és rátérnek az angol térdszalagrendre. Akarják mondani a térdszalag feliratát, egyiknek sem

jut eszébe. Mind a kettőnek a nyelvén volt, de nem tudták kimondani. Én akkor — talán az ördög bújt belém — hátraszóltam a bakról önkéntelenül, hogy: „Hony soit qui mal y pense". Mikor észrevettem, hogy mit csináltam kotnyelességemben, már késő volt. A bécsi vendég elámult, hogy milyen kocsisokat tartanak arrafelé. De a gróf arcán láttam, hogy azonnal átértette a helyzetet. Tudtam, hogy igen félénk és óvatos ember, és rettenetesen fél mindenféle hatóságtól. Ha maradok, átad a zsandárokknak. Én, barátom, odavágtam a gyeplőt, egy ugrással lent voltam a földön, már be is futottam a sűrű kukoricásba, onnan a kis erdőbe. Étlen-szomjan vándoroltam egy napig, akkor felkéredzkedtem országúti szekerekre, valahogyan idejutottam Pestre. Itt vagyok egy hete. Külvárosi lebujokban, meg a liget bokraiban hálok. Mikor délután megláttalak, először el akartam menekülni. De aztán eszembe jutott, hogy mindig tisztességes embernek ismertelek. Hát most a kezedben vagyok. Csinálj velem, amit akarsz. Fel is adhatsz, biztosan megjutalmaznak érte. Vagy pedig hagyj sorsomra, most már nagyon fáradt vagyok, nem bírom tovább a hajszát. Magamban már elintéztem, hogy felakasztanak. Ott tartok, hogy nem törődöm vele. Csak a családom fáj. Nagyon szeretem a feleségemet, és ha a két kisfiam eszembe jut...

Rákóczy János legyintett. Nézett maga elé. A bérkocsi céltalanul kódorgott a ligetben. Madách Imre figyelmesen nézte a rá sem figyelő parasztruhás alakot, két apró gyerek apját. Aztán így szólt:

— Holnap légy az indóháznál, mikor a váci vonat indul. Szállj fel rá. Azzal utazom én is. Hazaviszlek a birtokomra. Kocsisom van ugyan, de kertészem nincs. Majd leszel nálam kertész.

Nyájasan tündökölt a holdvilág, nyári este tíz óra felé volt a ligetben. A bérkocsi csendesen kocogott. Rákóczy János felkapta a fejét, nézte Madáchot. Boldog meglepetésében nem tudott szóhoz jutni. Madách megkopogtatta a kocsis hátát és németül a város felé irányította.

— Ha majd beérünk a házak közé, — folytatta ismét magyarul, — szállj le. Én továbbmegyek és átszállok egy másik kocsira. Nem lehet elég óvatos az ember

A másik engedelmesen bólintott. Jó sokára megint Madách szólalt meg, egész kedélyesen:

— Te tulajdonképpen halott ember vagy. Elvben te meghaltál. A képedet felakasztották, úgy-e?

— Hagyd el, nagy barbárságot csináltak a Haynau emberei. Házkutatást tartottak elhagyott pesti szállásomon és ott megtalálták azt az eredeti portrét, amit maga Barabás rajzolt rólam. Az „in effigie" kivégzéskor ezt a képet szegezték az akasztófára. Legkedvesebb képem volt, mindig fogom sajnálni, amíg élek. Csak az a kérdés, meddig élek.

Megállították a kocsit. Rákóczy János kiszállt, eltűnt a sötétben. Madách Imre továbbhajtott és mikor egyedül maradván, végiggondolta a különös kalandot, mélyet és tehetetlent sóhajtott magában.

Másnap a váci vonatnál felszálláskor valaki hangosan köszöntötte:

— Csókolom kezeit, tekintetes uram.

Rákóczy János volt, honvédhuszár-őrnagy, a honvédelmi bizottmány titkárja. De paraszti ruhájában.

— Adjonisten, János.

Továbbment az első osztály felé, a köszönő ember a harmadik osztály felé igyekezett. A váci állomáson, mikor az utasok leszálltak, megint ott állt mellette a parasztember.

— Parancsol va[illegible]nit, tekintetes uram?

— Menjen ki, János, a fuvarosokhoz, akik itt várakoznak és alkudjon meg valamelyikkel, hogy elvigyen Tereskére, de etetés nélkül, mert sietek. Ha talált fuvart, visszajön és jelenti.

Ezt a beszélgetést hallhatta akárki. Vidéki úriember beszélt cselédjével. Madách Imre le s fel járkált az állomáson. Nemsokára jött a cseléd és jelentette, hogy a fuvaros vár. Felkapta a földesúr cókmókját és vitte a szekérhez. Felszálltak. Madách hátra, Rákóczy János a fuvaros mellé a bakra. Egész úton egyetlen szót sem váltottak Tereskéig. Mikor a Frideczky-kastély elé értek, az utas megállította a szekeret. Bekiáltott a portára, hogy küldjék ide a tekintetes urat. Aztán kifizette a fuvarost. Az nyomban indult vissza Vácnak.

— Most menj gyalog a falu túlsó végére. Az utolsó háznál állj meg és várj.

Rákóczy János nem kérdezett semmit, elindult az esti homályban gyalogszerrel. Imre ott várt a Frideczky-porta előtt. Frideczky Lajos jött nagysietve, messziről kiabálva a szervuszt.

— Imre, hát mért nem kerülsz beljebb? Károlyival piketíroztunk, mivel üsse agyon idejét az ember. Remélem, ittmaradsz nálam éjszakára.

— Köszönöm, nem maradhatok, igen sietős utam van. Fogass be és küldj engem haza Csesztvére.

— De ne okoskodj hát, édes pajtás, már csak vacsora nélkül nem engedlek el, ha egyszer...

— Kérlek, — szólt közbe Imre kurtán-furcsán, — nekem igen fontos, hogy azonnal induljak. Ha szívességet akarsz tenni, nem kérdezel semmit, hanem parancsot adsz, hogy befogjanak és mégy vissza Károlyhoz piketírozni. Én itt megvárom a kocsit.

Frideczky értetlenül és habozva bámult a különös utasra. De nem kérdezett semmit. Olyan idő járta, hogy okosabb volt ilyen érthetetlen helyzetekben nem kérdezni semmit. Pár perc mulva már kifordult a kapun a Frideczky-hintó. A falu végén Imre megállította a kocsit.

— Hova szeretne menni kend? — kérdezte az ott ógyelgő idegen parasztembert.

— Csesztvére igyekeznék, tekintetes uram.

— No üljön fel a bakra, elviszem, éppen odamegyek.

Csesztvén a földesúr, ahogy leszállott, melegen megölelte a kocsizajra elősiető Erzsit. Forróbban csókolta meg, mint máskor.

— Jól vagy? A kicsi is jól van?

— Jól van, angyalom, az imént kapott második vacsorát. Aladár már alszik. Ki ez az ember, akit magaddal hoztál?

Imre közömbösen felelt:

— Régen akarok már kertészt, most Pesten felfogadtam egyet. Hé, kertész! Megmutatják kendnek a cselédsort, ott majd szállást kap, reggel majd jelentkezik, a többit megbeszéljük. Te pedig kapsz vacsorát a konyhán, ha éhes vagy, aztán mehetsz haza Tereskére. Tisztelem a gazdádat.

Átölelte felesége derekát és ment befelé a házba. Jolánkát akarta látni mindenekelőtt, a csecsemő kisleányt. Az ottfeküdt a hagyományos családi bölcsőben és aludt. Sokkal jobb gyerek volt, mint annakidején Aladár. Az apa lehajolt hozzá, de csak jelezte virágszirom-szerű arcocskája felett az apai csókot. Nem akarta felkölteni.

Megvacsorázott Erzsivel, apróra elmondta pesti jövés-menését, átadta az ajándékot: napernyőt hozott neki. Aztán átnézte a távolléte alatt érkezett postát, matatott az íróasztalon, rakosgatta papírjait. Erzsi már aludni ment. Neki kedve támadt verset írni. Írta: „A könnyek." Elég folyamatosan írta, az úton végiggondolta már.

Három cseppet küldé Isten
Égből e szegény világra.
Ez legyen szívünknek, — úgymond, —
Mindon kinja, boldogsága.

Az első csepp lehullott a fiatal leány keblén a virágfüzérre. Ez lett a lány-könnycsepp, s egyszersmind a harmat. Tud édes-bánatos lenni, de a virág üdébb tőle, frissebb, virulóbb. A másik csepp a férfi mellére hullott, ez lett a férfi-könny, fájdalmas és borzasztó, mint a jégverés egy szeme.

S im lehull a végső csepp is
Buidosó hazafi-fejre.
Száraz ágnak nem kell harmat:
S így tovább hull a tengerbe.
Ottan nyugszik a fenéken,
Hiven óvja őt a tenger,
Hiven óvja honfi keble,
Egynek tartván életével.
Csak ha fergeteg a tengert,
S vész a szent hont felkeverte,
Akkor jő fel napvilágra
Honfi-sziv és tenger gyöngye.

Elolvasta. Gyanakodott, hogy a vers nem jó. Vállatvont. Könnyűnek és boldognak érezte magát. Szinte dúdolni szeretett volna, mikor vetkőzni indult.

XVII.

Nagy borítékban vastag hivatalos frás érkezett Sztregovára, Madách Károly címére. Az aradi biróság ítélete volt ez Balogh Károlynak, feleségének és fiának gyilkosai felett. Imre kérte így a Károly címére, mert Erzsi elől nehezen titkolhatta volna el a feltünő küldeményt. A két fivér borzadva tanulmányozta át az ítéletet és indokolását. Az akta minden pontban szóról-szóra megerősítette az inas előadását. Lent is járt az inas tanuvallomást tenni Aradon; hosszú távollétét valami családjában előfordult betegséggel indokolták özvegy Madáchné előtt.

„Védő ügyvédnek, — mondta az indokolás — a

vasban állók mentségére felhozott abbeli állítása, hogy az oláhok, a Császárnak a forradalomban fegyvertársai lévén, az által, ha olyanokat, kik a Császár ellenségei s a Császár ellen fegyvert fogtak, legyilkolnak, a császári sereg irányában hűségüket vélték tanusítani s így a kellőkép nem nevelt s tudatlan oláh pórság azt hitte, hogy a gyilkolással kötelességének felel meg, megcáfolva van azzal, hogy eme borzasztó gyilkosság a forradalom legyőzte után vitetett véghez."

Volt egy másik része a hivatalos aktának, melynek olvastakor a felháborodástól, fájdalomtól és undortól megreszketett Imre kezében a papír. Ez a rész volt az: „A szlatinai bíró, Mikle Jorga, mivel az előtte tudva volt büntetéseket azonnal felfedezni elmulasztotta, hivatalától elmozdíttatik, s valamint ő, úgy Krisán Petru előljáró a legyilkoltak holttetemeinek, melyeket egészség s vallásosság tekintetéből eltemettetni kötelezettek volna, a vadállatok s tulajdon sertvéseik marcangolására temetetlen lett elhagyásáért keményebben megdorgáltatni rendeltetnek."

Az elsőfokú ítélet Ille Juont, Szulicsán Gyorgyét, Maximán Jorgát és Sztanyila Jankot akasztófára, Sztanyila Gyorgyét, Prundán Petrut, Ille Joszifot, Ille Gyorgyét és Maximán Márkot ötévi rabságra ítélte. A védő fellebbezett a debreceni kerületi főtörvényszékhez, amely megváltoztatta az ítéletet és csak Ille Juont ítélte akasztásra. Ez az Ille Juon volt az, aki az örnagyot saját kardjával levágta. Szeptember tizenkilencedikén Aradon fel is akasztották.

Az az aradi ügyvéd, aki az aktamásolatokat megszerezte, valamint a lefoglalt bünjeleket a kiskorú örökösök képviselőjének, Madách Imrének megküldötte, közölte azt is, hogy a gyilkosok kiléte Maros-Szlatinán a bűntett másnapján már kiderült, mert a kilenc oláh összemarakodott a zsákmányon. A pénzt elköltötték, de az ékszerek közül egyet sem tudtak

értékesíteni. Ott feküdtek most egy halomban Sztregován, a Madách Károly íróasztalán, közöttük egy arany medaillon Balogh őrnagy miniatűr arcképével. Ezt szegény Marie hordta volt a nyakán. Gyűrűk, órák, fülbevalók, egész halmaz. Ez maradt belőlük. Kint pedig folyik tovább a világ. A pesti haditörvényszék dolgozik tovább: a minap ítélte halálra in contumaciam Kossuth Lajost és társait, többek között gróf Andrássy Gyulát és Szontagh Samut. A zsandárok garázdálkodnak, Pesten minden sarokban Prottmann besúgói ülnek, sőt vidéken is akad elég.

— Te, Imre, — szólt Károly, miután kinézett a folyosóra, hogy nem jár-e ott valaki, — fel kell egy dolgot említenem. Miféle ember ez a te cseh vadászod?

Imre érezte, hogy elpirul. De makacsul alakoskodott saját testvéröccse előtt.

— Miféle ember volna? Rakoveczneк hívják, útlevele rendben van. Igen használható ember.

— De miért vadász, ha kertésznek hoztad?

— Mert kisült róla, hogy a kertészethez nem éppen sokat ért. Ezért tehát el kellett volna küldenem. De viszont közben kisült róla, hogy erdőhöz, vadhoz nagyon is ért. Ezért tehát megtartottam jágernek. Miért kérded?

— Azért kérdem, mert mindenféle megjegyzéseket hallani róla. Hogy nem cseh. Valaki kezdett vele csehül beszélni, aki Csehországban szolgált, és ez a te cseh Rakoveczed igen gyengén törte a cseh idiómát. Meg azt is mesélték Csesztvén, hogy az egyik bérest leszidta és parasztnak gyalázta. Miért? Ő tehát nem paraszt?

Imre hallgatott. A jó feleletet kereste, de nem találta. Károly pedig kegyetlenül fírtatta tovább.

— A mult héten beült a csalomjai kocsmába. Éppen ott evett a losonci zsidó, aki a gyapjú miatt jött. Azzal elkezdett beszélgetni. Össze is veszett vele, mert a gyapjas zsidó azt mondta, hogy Kossuth Lajos hatvanéves. A te cseh vadászod vita közben azt találta mondani, hogy: „Én csak tudom!"

— Azt mondta? — szólt Imre meghökkenve.

— Azt. Nézd, Imre, én a te dolgaidba nem beszélek bele. Hogy ez az ember kicsoda, azt én tőled nem kérdem. De ha valami baj lesz, az nemcsak a te bajod, hanem az egész családé. Arra kérlek, küldd el ezt az embert.

— Nem, Azt nem tehetem. Megbecsüli magát, jól dolgozik. Méltatlan dolog volna elküldeni.

— Hát akkor bízd rám, hogy én négyszemközt beszéljek vele. Majd akkor elmegy magától.

— Nem, azt sem engedhetem. Annak az embernek itt kell maradni. Ha mindenáron tudni akarod...

Madách Károly gyorsan, hevesen félbeszakította bátyját:

— Semmit sem akarok tudni. Mások titkait ismerni én nem szeretem. Kötelességemnek tartottam, hogy óva intselek. Azért az emberért, aki a présházban lakott, nem szóltam semmit...

— Már elment.

— Éppen idején. Zsandárok keresték volna és nálad megtalálták volna. Mondom: nem szóltam semmit. De most szólok. Hogy aztán hallgatsz-e a figyelmeztető szóra, az a te dolgod. Te vagy az idősebbik, te döntesz. De ne felejtsd el, hogy gyerekeid vannak. És hogy anyánk van. Most beszéljünk másról.

Beszéltek másról. De egy hét mulva Szontagh Pali hozta elé a cseh vadász dolgát. Rossz hangulatban volt Pali mostanság, nemrégiben halt meg Szirákon édesapja, az öreg Szontagh István. Leverten jártkelt, idegeskedett. És négyszemközt lévén Imrével, szóvátette Rakoveczet. Jó oka volt nyugtalankodni: a Rákóczy János Rakovecz névre szóló útlevelét ő hamisította. Most pedig azt hallotta mesélni Szécsény-

ben, hogy mikor Cseszlvén vendégek voltak és kimentek a határba, a jéger szórakozottságból nem a bakra szállt fel, hanem az urakhoz akart beülni a nagy ülésre, csak akkor kapott észbe, mikor ezek csodálkozva ránéztek. Az ilyen apró pletykák úgy terjednek, mint a bojtorján, beleakadnak mindenkibe.

— Majd beszélek vele, — ígérte Imre.

Beszélt is vele. Messze az erdő mélyén, ahol senki sem hallhatta őket. Rákóczy János nézte mereven a földet.

— Belátok mindent, — mondotta komoran, — ámbár a lelkiismeretem tiszta. Hidd el, aludni is alig merek, mert félek, hogy álmomban kibeszélek valamit. De vannak apróságok, amelyek óhatatlanok. Mást nem tehetek, mint hogy megköszönöm eddigi szives jóságodat és odébbállok. Lesül az arcomról a bőr, hogy nyughatatlanságot okozok neked. Ne is beszéljünk erről többet, holnap felszedem a sátorfámat.

— És hova mégy?

— Mit tudom én. Elindulok az országúton s a tizedik faluban beállítok a kastélyba, hogy szegődtessenek. El fognak küldeni, megyek tovább.

— Míg valaki meg nem ismer. Hiába vetted le szakálladat, bajuszodat. Aki a hangodat hallja, mozdulataidat látja, megismerhet. És akkor már visznek is akasztani.

Rákóczy a földet nézte. Hallgatott.

— Nem engedhetlek el jó lélekkel, János. Itt kell maradnod. De nem veheted rossz néven, ha arra kérlek: minden tettedben, minden szavadban gondold meg, hogy nekem gyerekeim vannak.

Komoran, szóllanul mentek haza a késő őszi erdőről. Bandukoltak némán, elül Madách Imre, utána Kossuth Lajos halálraítélt titkára. Elül a földesúr, utána a cseh vadász.

Egyre riasztóbb hírek tették komor hangúvá a hétköznapok sorát.

Egyik nap ezt lehetett olvasni Vasvári Pálról az ujságban. „Vasvári Topánfalvától északra fekvő hegyszorosok közt megtámadtatván, lándzsával üttetett főbe. Egy kaszáló irtáson testét meztelenre vetkőztették s mellén átszúrt hegyes karóval a földhöz szegezték. Korkes Nyikuláj nevű topánfalvi román festőnél mai napig láthatók a Vasvári ujjáról levont aranygyűrűk, azok közt egy pecsétnyomó, melybe nevének kezdőbetűi metszvék. Vasvári egyszerű fényes acélkardja is ösmert ember birtokában van. Meggyszín bársony aranyhímezetű mellényét Klément nevű topánfalvi román viseli ünnepnapokon." Ez nyílt feljelentés volt nevekkel, de nem lehetett hallani, hogy a gyilkosok ellen eljárás indult volna. Egy másik napon arról számolt be az ujság, hogy Tompa Mihályt, Sárossy Gyulát, Vachott Sándort elfogták. Ami előbb havonta történt, az most hetenként s már naponként kezdett történni, Bach magyarországi emberei úgy tomboltak, mint a tébolyultak. És mintha az általános, eszeveszett bajokat kozmikus erők mozgatták volna, a természet ijesztően szólalt meg maga is. Gyarmaton egy éjjel holdszivárványt láttak, nem sokkal utóbb Nógrádban elfutó földrengést éreztek az emberek. A babonások a világ végét kezdték hirdetni, csupa sejtelem, baljóslat és vakhit rémítgette a lelkeket. És megérkezett csodálatos gyorsasággal az Amerikában nemrég divatba jött „table moving", az asztaltáncoltatás. Az egész országban, városokban, falvakban titokzatos izenetektől remegő emberek gyűltek össze kis asztalok mellé, kifeszített tenyerük össze érő ujjaival delejes láncot alkottak, egyikük hangosan mondta az ábécét s mikor valamelyik betűnél megrezzent az asztal, azt feljegyezték. Az ábécét elkezdték megint elülről, feljegyezték az asztal mozdulásával kiválasztott új betűt és végül borzadozva be-

tűzték a túlvilági üzenetet, amelynek eltorzult szavaiba annál mélvebb értelmet lehetett magyarázni, mennél zagyvábbak voltak a betűk.

Csesztvére is eljutott az asztaltáncoltatás divatja.

Madách Imre először kíváncsiságból próbálta meg, tudnivágyó ösztönből. Egy nyári estén átjöttek Maithényi Pálék, ott vacsorázott Matolcsy is, vacsora után aztán nekiültek. A két gyerek már aludt. A kísérletre Imre szobájában választottak ki egy kerek asztalt, körben éppen reáfért egymás mellett tíz tenyér. Maithényiék egyszerűen kíváncsiak voltak, Matolcsy már eleve lenézően megmosolyogta az egészet, Imre a tudományos érdeklődés arcával intézkedett és rendelkezett, Erzsi azonban olyan boldog és izgatott volt, hogy sikoltozni szeretett volna.

Ott ültek feszült figyelemmel, a szomszédos kisujjak oldala izgékonyan és idegesítően összeért.

— Koncentráljátok a gondolatokat — vezényelt Imre —, mindenki erősen arra gondoljon, hogy az ismeretlen erő jelentkezzék.

— Ah — sikoltott fel Erzsi —, én érzem, esküszöm, hogy én érzem, ez valami fluidum, esküszöm.

Ültek, mereven maguk elé bámultak, kicsit félszegen, lámpalázasan. A szobában csak a falióra ketyegése hallatszott. És ime: ezt nem lehetett észre nem venni, az asztal csakugyan és valóságosan megmozdult. Mintha valaki meglökte volna. Pedig nem lökte meg senki. Erzsi visszafojtotta ujabb sikolyát, Imre pedig feltette az első kérdést. Belekérdezett a levegőbe:

— Mikor kapja vissza szabadságát Magyarország?

Aztán elkezdte lassan, egyenletes tempóban mondani az ábécét. A há betűnél megmoccant az asztal. Matolcsy azonnal feljegyezte a betűt. Ujabb ábécé. Az er betűnél asztalmozdulás. Ujabb ábécé: cé betű.

Megint ábécé, az asztal végig nem mozdult meg. Mind a három betűre meredtek. Erzsi felkiáltott:

— Harc! Hiszen ez világos! Csak harccal kapja vissza a szabadságot az ország. Hát nem bámulatos? Ez olyan érdekes, hogy én mindjárt elájulok. Gyorsan, gyorsan kérdezz még valamit.

— Nem, — szólt Maithényi Janka —, most én kérdezek. Fiam lesz-e, vagy lányom?

Kezdték az ábécé lassú felmondását megint. Olykor zavar támadt, mert kétséges volt, hogy megmozdult-e az asztal, vagy képzelődtek. Végül négy betű jött ki egymás után: irkk.

— Ikrek — kiáltott Maithényi Pál —, no kutyateremtette!

Nevettek, ámultak, csodálkoztak. Így kérdezgették a túlvilágot éjfél után egy óráig. Erzsi még akkor is erőszakolta, hogy még, még, de Matolcsy, aki minden reggel félnégykor kelt, majd hogy el nem ájult már az álmosságtól.

Másnap, mint az új kártyajátékot gyakorlók, elkezdték vacsora után megint.

Játszották harmadnap is, negyednap is, mindennap. Ismerősök, rokonok is jöttek részint csodát látni és résztvenni, részint a maguk szeanszainak bámulatos csodáit elmondani. Hetekig tartott a láz, amíg kissé alábbhagyott. De a viták nem lettek kevésbbé hevesek. Volt, aki azt mondta, hogy sült szamárság az egész. Viszont volt, aki vakon hitt benne és életét már az asztal feleleteihez igazította, mint ahogy vénaszszonyok rendezik be dolgaikat aszerint, hogy mit álmodtak.

Egy augusztusi napon Veres Gyuláék jöttek el Szarvasgedéről. Maithényiék nem jöttek át, az asszonyt alig pár nap választotta el új gyermeke születésétől. De jött helyettük más vendég, hivatlan, véletlen: Hanzély Feri. Az a Hanzély Feri, Imre régi cimborája, akit Erzsi ki nem állhatott. Nem is igen járt

a házhoz, de most mégis benézett, mert ahogy a falun keresztülment, lesántult a lova. Imre igen nyájasan üdvözölte, Erzsi tartózkodóan. De ő nem vette tudomásul a tartózkodást. Jókedvű, bókoló természetű, virágos beszédű gavallér volt és a köszönés után már így kezdte:

— Mondjad már, Imre, mivel éteted ezt a menyecskét, hogy ilyen remek arcszíne van? Istenuccse, még az a piros rózsa is elszégyelheti magát mellette. Csuda jó dolga is van az ilyen házasembernek.

— Miért nem házasodol meg magad is?

— Mert akit érdemes volna elvenni, azt tik, házasok, már mind elszedtétek a szegény ember orra elől. Sebaj no, leiszom magam bánatomban, ha adsz egy pohár jóféle pálinkát.

Tele lett a ház hangossággal, tulipiros életerővel, harsogó tréfával. Erzsi eleinte húzkodta az orrát és vonakodott nevetni a Hanzély Feri mókáin. De lassanként megadta magát. Mégis csak kibuggyant belőle a nevetés.

— Menjen, bolond.

Ottmarasztották vacsorára is. Nem nagyon kérette magát, kivált miután látta, hogy Veres Gyuláék mindenképpen itt vacsoráznak. Igen kedélyesen telt a vacsora, régóta nem nevettek annyit Csesztvén. Pedig nem mondott valami roppant sziporkázó szellemességeket a fiatalember. De ő maga volt olyan leigázhatatlanul jókedvű, annyira teli az élet lobogó egészségével, hogy aki ránézett, annak vele kellett nevetnie. És szívesen is nevettek vele.

Természetesen szó került az asztaltáncoltatásra is. Imre egy darabig hallgatta a beszélgetést, maga nem szólt bele. Hanzély Feri tudományos felfogása ez volt az egész dologról:

— Ha ilyen menyecske megfogja, hogy az ördögbe ne táncolna jókedvében az az asztal?

Imre a házigazda udvarias mosolyával felelt a

gáláns tréfára, aztán két ujja közt szakállas állát kezdte dörzsölgetni. Így szokott tenni, ha gondolkodva kifejtett valamit.

— Ezt kéne éppen tudni, hogy az asztal azért táncol-e, mert megfogják. Vagy pedig nem mi táncoltatjuk, hanem valami túlvilági erő. Sokat gondolkoztam rajta és arra az eredményre jutottam, amire mindig jutok, ha valami nagy dolgon sokat gondolkozom: nem tudom. Mert hallgassátok csak meg, hogyan gondoltam én végig az egészet. Egyszer azt a kérdést adtuk itt fel az asztalnak, hogy visszajön-e Kossuth Lajos. Kezdtük mondani az ábécét. Valamennyiünk eszében a Kossuth-név forgott, igen természetesnek találom, hogy mikor a betűk felsorolása közben a K-betűhöz értünk, önkéntelen mozdulat származott a tenyerünkben. Az asztal megmozdult. Megvolt az első betű. Mondtuk az ábécét megint. Kijött az o-betű. Szerintem véletlenül, vagy azért, mert még mindig a Kossuth-névre gondoltunk. De már volt két betűnk együtt, már valamennyiünk képzelőtehetsége azt fürkészte, hogy a „Ko" szótag után mi fog következni. Vajjon mikor jön vissza Kossuth? Ko... ko... rán, mondja az egyik fantázia. Ko... ko... korunkban, mondja a másik. S mialatt kiki tenyerét tartja az asztalon, természetes várakozással várja, vajjon az ő találgatásának lesz-e igaza. Nem csal senki, a legjobb hiszemmel történik, hogy mikor az r-betűhöz érünk, az asztalt mozogni érezzük. Most már három betű van: „Kor". A kombináció már szűkebb. Mindenki töri a fejét, mi fog ebből kisülni. Mindenkinek az agyában a Kossuth neve mellett ottvan egészen közel a viddini menekülés, az emigráció, a korona. Kivált nekünk, akiknek a korona a Bónis Samu révén még inkább eszünkbe jut, mint másnak. Nem is vesszük észre, hogy a kitalálás, sőt úgy mondhatnám, hogy a charade-fejtés izgalmában magunk csináljuk a választ, anélkül, hogy tudnók. Így felelte nekünk az

asztal azt, hogy „korona". Mire mi szentül hisszük, hogy Kossuth lesz a király.

Veres Gyula igen figyelmesen hallgatta a fejtegetést. Eszes ember volt, gyorsan követte.

— Ez a magyarázat meggyőző és nekem igen tetszik. Szóval te azt mondod, hogy az asztal nem a túlvilágról beszél, hanem mibelőlünk.

— Ezt mondanám, úgy van, ha nem volnának más kétségeim. Én semmi másról annyit nem gondolkozom, mint emberről és lélekről. Hogy van bennünk valami, ami a test halálával nem halhat meg, az bizonyos. Ez tehát továbbél. De ha egy más szférában él is tovább, azt nem tagadhatja meg akkor sem, hogy valaha ember volt. Tehát közössége van velünk. Tehát akkor bizonyára akadhat valami mód arra, hogy érintkezzék az, ami a holt ember lelkében s az élő ember lelkében közös. Hátha ez a gyermekesnek látszó asztaltáncoltatás ez a mód? Senkinek sincs joga tagadni. Állítani sincsen joga senkinek, míg nem bizonyít. Ha tehát engem megkérdeztek, vajjon hiszek-e az asztaltáncoltatásban, én a kérdésre nem tudok felelni. Azt sem mondhatom, hogy hiszek, azt sem, hogy nem hiszek. Egyről meg vagyok győződve: hogy a lélek él, millió és millió megholt ember lelke örökkön él és fog élni örökkön. Mindig és mindenütt. Itt is, ebben a szobában, körülöttünk. Ha a kezemet felemelem, mégsem metszem át őket, mert nem térben élnek és nem időben. Igen nehezen tudnám kifejezni, amit egész világosan érzek: valami olyan érzetem van erről, hogy valami... hogy valami meg van szorozva önmagával... Nem, nem, ez csak hasonlít hozzá, nem tudom kifejezni, de higgyétek el, hogy én világosan érzem és tudom.

— Mit érzel és mit tudsz világosan? — kérdezte Hanzély Feri.

— Az örök lelket. A végtelenséget.

Hanzély udvariasan hallgatott. Magában mértéktelen rajongónak gondolta a házigazdát. Rágyujtott egy szivarra, a dohánymonopólium zsarnokságáról kezdett beszéini, a szó elterelődött. Imre felállt, járkált ide-oda, egyszer csak nem volt sehol.

Így szokta, ha vendégek voltak is: Erzsire bízta őket, maga pedig visszavonult. Leült íróasztalához, elővette jegyzeteit, rakosgatta őket, hozzájuk jegyezgetett. Ezek voltak napi életének legkellemesebb, legmeghittebb percei.

Jóval elmult éjfél, mikor Erzsi beszólt érte: a vendégek indulnak, búcsúzni kell. Hanzély Feritől különös nyájassággal búcsúzott a házigazda. Barátilag háton veregette és kétszer is lelkére kötötte:

— Remélem, jól érezted magad és most már rövidesen megint megtisztelsz bennünket. Gyere mennél hamarabb.

Mikor a hintózörgés elhalt az éjszakában s ők feküdni készülődtek, Imre félt egy kicsit, hogy Erzsi szokása szerint megint szemére fogja hányni visszavonulását. De ez nem történt meg. Erzsi jókedvű volt és békés. Annyira, hogy férje meg merte a kérdést kockáztatni:

— No ugy-e, nem olyan kiállhatatlan ember ez a Hanzély Feri?

— Csakugyan nem, — mondta Erzsi, — egészen megkedveltem ma este. Hívni fogjuk gyakrabban.

— Látod. Mondtam én mindig, és nem hittél nekem.

Békésen tértek nyugovóra. De csak látszólag békésen. Imre nem tudott elaludni. Már régóta valami növekvő nyugtalanságot és balsejtelmet érzett, s az a belső gyötrelem most már kezdett elviselhetetlenné válni. Folyton Rákóczy János járt az eszében s a körülötte növekvő, erősödő pletyka. Nyilvánvaló volt, hogy most már az egész környéken mindenki tudja, vagy legalább is biztosra veszi: ez a cseh vadász nem cseh vadász, hanem politikai menekült. Rákóczy há-

romszor is felajánlotta távozását, ő volt az, aki tiltakozott ellene. Valami makacs lázadás élt benne, valami haragos forradalmi csakazértis. Éjszakáit álmatlanul töltötte, nappalai egyre kínzóbbak lettek és valami olyanforma vesznivágyó érzés vett rajta erőt, mint azon az öngyilkoson, aki megöli magát, mert nem bírja ki a halálfélelem gondolatát.

Augusztus tizenhetedikén még beszélt Rákóczyval. Közömbös dolgokról, a veszedelmet nem is érintették. Augusztus tizennyolcadikán délelőtt a többé nem tűrhető nyugtalanság bekergette Gyarmatra, pedig ott semmi dolga nem volt. Csak őgyelgett a jól ismert utcákon és nézegette a megváltozott várost.

Majdnem nekiment Szontagh Palinak, nézte, de nem látta. Az visszafordult és ment vele.

— Mi van veled, Imrém, — kérdezte aggodalmasan, — olyan a színed, mint a békáé. És meg sem látsz? Hol jár az eszed?

— Nincs semmi bajom, — hazudta halavány mosollyal Imre, — talán az időváltozás...

Szontagh Pali intett neki, hogy álljanak meg. Egy soha nem látott, idegenarcú ember haladt mögöttük. Megvárták, míg az túlér rajtuk. Sötétzöld posztóatillát hordott, bársonygallérral, két rozettával. A Bach-kormány tisztviselői tavasz óta egyenruhát kaptak, aranydíszű, gyöngyházmarkolatú görbe karddal. Abol az ilyen alak felmerült, a beszélgetők azonnal elhallgattak.

— Te, Imre, — mondta Pali szokatlanul komolyan, mikor a beamter elhaladt, — vigyázz. Hoitsy Miksa valamit forral ellened. Hogy mit, azt nem tudom, de légy résen.

— Mit hallottál?

— Hoitsy a minap, társasággal borozgatott a „Bús magyar"-ban. Megyei politikáról beszélgettek, Hoitsy szidta a Kossuthistákat. Engem is szidott, de főként téged. Stesser, a vendéglős, azt mondja, hogy

valami ilyest mondott: „Majd az a nagyraláló Madách Imre is lejjebb fogja hordani az orrát, azt én megmutatom." Mi baja veled ennek a Hoitsynak?

— Nem tudom. Hitvány fickó, sohasem vettem emberszámba. Talán megbántottam a hiúságát.

— Hát csak vigyázz. Azt rebesgetik erről a Hoitsyról, hogy feljelentget embereket. Bachék pedig egyenesen meg vannak őrülve, különösen a Noszlopy-összeesküvés felfedezése óta. Pestről azt hallani, hogy a Neugebäudéban már nincs hely a foglyoknak, egész csoportokat visznek be mindennap. Azt tanácsolnám neked, hogy ne sokat mutatkozzál, ülj otthon a suton. Éppen elég vaj van a fejeden, mit mutogatod itt magad Gyarmaton, hogy még többet eszükbe jussál?

Keveset beszélgettek, hamar elváltak. A következő utcasarkon Komáromy Imre szolgabíró jött Imrével szemközt. Ez a Komáromy adta neki titokban az útlevél-mintát, amely után a Rákóczyét Szontagh Pali hamisította. Imre beszélgetni akart a szolgabíróval, meg szeretett volna állni vele, de az csak köszönést intett és tüntető gyorsasággal ment tovább.

A Csesztvére vezető országúton a nyugtalanságtól, homályos rosszérzéstől Imrét émelygés fogta el. Cudarul érezte magát. Otthon is olyan idegállapotban tett-vett egész délután, hogy harapni szeretett volna.

Vacsora után azzal igyekezett gyötrődő lelkiállapotát enyhíteni, hogy felolvasott Erzsinek. Elhelyezkedtek a lámpa alatt, Imre ujságot vett elé. De alig olvasott néhány sort, az udvar felől szekérzörgés, kutyaugatás hallatszott.

— Itt vannak, — mondta Imre, hirtelen felpattanva.

— Kik vannak itt? — csodálkozott a semmiről semmit nem tudó Erzsi.

De már akkor bent volt a szobában két zsandár. Az egyik rászólt Imrére, kezében tartott írásról olvasva:

— Sie sind der Grundbesitzer Emmerich Madách?
— Madách Imre vagyok. Nem tudok németül.
— Ich verhafte sie. Sie haben mich zu folgen.

Erzsi hangosan elsikoltotta magát, azonnal leborult az asztalra és zokogni kezdett.

— Ne sírj, — kiáltott rá férje, aztán csendesen hozzátette: — ennek így kellett lenni.

Feltűzött szuronya volt a két zsandárnak. Egyik jobbról, másik balról állt Imre mellé és intett neki, hogy induljon. Ő azonban az egyiket, egyszerűen félretolta, s az meglepetten adott helyet. Imre átment a másik szobába. Ott aludt a két gyerek. Aladár, négy és féléves kisfiú, és Jolánka, egyéves kisleány. Az apa lehajolt egymásután mind a kettőhöz és megcsókolta őket. Nem ébredtek fel, továbbaludtak. Pedig Erzsi hangosan jajveszékelt az ajtóban.

— Az Istenre kérlek, ne sírj, felköltöd a gyerekeket. Az én Istenem áldjon meg. Vigyázz a gyerekekre, folyton rám gondolj és soha ne felejtsd, hogy nagyon, nagyon szeretlek. Igéred?

Erzsi fuldokolva borult férje mellére. Egyetlen görcsös, nagy öleléssel és egyetlen, nagy csókkal búcsúztak el. A zsandárok türelmesen vártak. De nem kellett már várniok: Imre erős léptekkel ment, szinte sietett kifelé. Az udvaron a cselédek jajveszékeltek, egymás nyakába borulva, Pass András kezét tördelve futkosott, a kocsis állt a ház tövében néma, vad komorsággal.

Ekkor látta Imre nagy megdöbbenéssel, hogy rajta kívül már van egy fogoly. Két szekér állott az udvaron egymás előtt. Őt a második várta, az üres. Az elsőn két feltűzött szuronyú zsandár között már ott ült az öreg Bory István.

Egyetlen jelt adott az öreg Bory, egy kézmozdulattal mutatott valamit. Imre azonnal megértette: Rákóczynak sikerült megugrania.

Erzsi kétségbeesett zokogással kiabált a tornácról:

— Emikém... legalább pénzt vigyél... legalább ágyneműt... jaj Istenem...

De már mentek a szekerek. A fogoly visszanézett. Komoly arccal még búcsút intett asszonyának. De a szekér kifordult az udvarról. Ő vissza sem nézett a csesztvei házra, hétesztendei házaséletének házára. Rendkívüli megnyugvást és megkönnyebbülést érzett, ahogy a szekerek az augusztusi est csillagos pompájában lefelé haladtak a domboldalon.

XVIII.

Három lépés hosszában, két lépés széltében: ez lett Madách Imre földi területe a csesztvei birtok széles határa helyett. Ha Csesztvén elsétált a messzelátóhoz, eget, földet, erdőt, határt, távoli folyót, hegyláncot ölelhetett bele tekintetével egyetlen panorámába. Itt a külső világból egy kis négyszög jutott neki, az is olyan magasan, hogy még a priccsre állva sem érhette fel fejjel. És még az eget is alig láthatta rajta, mert igen vastag volt a fal. Fent, a cella felső régiójában még volt egy kevés világosság, de lent, ahol a fogoly úgy élt, mint ázalag a tengerfenéken, vastag homály uralkodott.

Hajdani nevelőjének volt egy oktatás közben folyton használt latin mondata.

— Cogitare oportet, amice: Gondolkozni kell, barátom.

Madách Imre keserű kis mosollyal gondolt erre a hajdani mondatra, mikor a tétlen tünődés véghetetlen óráiban egész élete aprólékos részletekkel elszaladt előtte. Gondolkozni kell. Hát most alaposan megfogadhatja az egykori nevelő mondását. Most aztán gondolkozik reggeltől-estig, sőt álmatlan éjszakáin estétől reggelig.

A pozsonyi Vízikaszárnyába vitték az öreg Bory-

val együtt. Külön cellába csukták őket. Az első napok még csak elteltek valahogy azzal az érdekességgel, amelyet a fogság eddig nem ismert világa az ujonc börtönlakónak jelentett. Új volt számára minden. A börtön házirendje, a séta a kaszárnya udvarán, libasorban a többi fogoly között, az étkezés dolga, megismerkedés a porkolábbal, a cella-takarítás, az esti takarodó szava, a messziről beszürődő városi zaj nappal, s a börtön iszonyatos csendje éjjel. Egyes foglyok arca, hangos jelenet a börtönfolyosón, egy őrültet szimuláló vizsgálati fogoly dulakodása kihallgatásra kísérő őreivel. Egy távoli torony harangszava hajnalban. A gőzhajó kürtje a Dunáról.

De elérkezett a nap, mikor mindezt már ismerte. Most már aztán történnie kellett volna valaminek. Jöjjön az a vizsgálat, bizonyítsanak rá valamit, ha tudnak. Ügyes lesz, ravasz és óvatos. Egy ilyen sörrel pácolt auditornak még túl tud járni az eszén.

Csakhogy a vizsgálat nem jött. Egyik nap telt a másik után és a ferencjózsefi katonai hatalom képviselői semmi jelét sem adták annak, mintha Madách Imre csesztvei földbirtokossal szóba akartak volna állani. Reggel felöltözött, délelőtt kivitték sétálni a többi rabbal, aztán lassan, gyötrelmes-lassan múltak az órák estig. Megint vége volt egy napnak és megint nem történt semmi. És az éjszaka őszi sötétségénél nagyobb volt a jövendő bizonytalanságának sötétje: mikor hallgatják ki, holnap, vagy egy félesztendő mulva? Mikor kap hírt otthonról? Mi lesz vele? De ez az állapot nem találta egészen készületlenül. Nagyon sok ember akadt már ekkorra, aki kijött börtönéből, mint Szontagh Pali. Ezek meséltek és meséltek napestig. A sok fogolytörténetet annyit hallották a szabadonjárók, hogy ismeretlenül is ismerték az osztrák börtön világát.

A fogoly tudta, hogy a hadbírósági vizsgálati fogság első szabálya: szépen megtörni és porhanyóssá

tenni a rab lelkét. Nem engedni hozzá postáját, nem engedni hozzá látogatót, nem engedni meg a dohányzást, nem adni cellájába rabtársat, kihallgatásra elő nem vezetni. Mikor aztán az övéi miatt való gondban, a hírektől való elszakítottság kínjában, a pöre miatt való bizonytalanság s a szabadságvesztés gyötrelmében már a falba szeretné verni őrjöngő fejét, akkor elő lehet venni, öntsön ki magából és szépen valljon meg mindent. Ő tudta, hogy ami vele most folyik, a lélekmorzsolás tudatos szisztémája. S mivel tudta, védekezni is tudott ellene, saját dacából merítve az ellenállást. Valamint az eléggé nem áldható külső segítségből: egy napon cédulát talált kabátja zsebében. Hogy a cédula hogyan került oda, az meg'oghatatlannak tetszett. De ott volt. Mikor véletlenül zsebretette a kezét, megtalálta. „Mindent elkövetünk, légy erős, Erzsi csókol." Aláírás: Fráter Pál. A család tehát már összeszaladt, már tudják, hogy ő hol raboskodik, már mozgatnak minden követ. Nem szabad csüggedni, az Isten szerelmére, nem szabad csüggedni.

Mikor végre ősszel első kihallgatására vitték, nem volt megtörve egy cseppet sem. Sápadt lett a börtön sötétjétől, azonkívül kezdődő lázaitól megsoványodott még jobban, de szilárdnak és védelemre késznek érezte magát. Azt már régóta elhatározta, hogy német nyelvtudását nem fogja letagadni. Otthon, szabad embernek célszerű lehet az ilyen passszív rezisztencia, vizsgálati fogoly számára nem igen hasznos. Ha kierőszakolja is a tolmácsot, csak a maga idejét pocsékolja vele.

— Miért van ön itt? — kérdezte az auditor a nacionálé formaságai után.

— Ugyanezt kérdem én öntől, — felelte Madách, nem kihívóan, hanem valami csendes humorral.

— Itt ön csak felel és nem kérdez. Ujra kérdem, miért van ön itt?

— Mert idehoztak.

— És miért hozták ide?

— Nézze, auditor úr, én nem akarok tréfát csinálni a kihallgatásból. Azt felelhetném, hogy azért hoztak ide, mert parancsuk volt, hogy ideszállítsanak. Azért volt parancsuk, mert Magyarországon most katonai igazságszolgáltatás uralkodik. És így tovább. Vihetjük ezt a végtelenségig. De én nem akarom az ön dolgát nehezíteni, ön itt a kötelességét teljesíti, azt én jól tudom. Tessék engem érdemlegesen kérdezni, majd válaszolok.

Az auditor ránézett a fogolyra. Vállatvont.

— Tulajdonképpen igaza van. Hát mondja meg nekem, hogy ki az a Rákóczy János.

Imrének a szeme sem rebbent meg.

— Rákóczy Jánosról csak egyről tudok, az Kossuth titkárja volt. De miért kérdezi ezt?

— Ne intézzen hozzám kérdő mondatokat, — mondta idegesen az auditor, — ez nem társalgás, ez kihallgatás. Elbántunk itt mi már önnél nagyobb előkelőségekkel is.

— Azt nem hiszem.

— Nem hiszi? Önnél nincs előkelőbb ember a monarchiában?

— Csak az uralkodó őfelsége. Más senki.

— Miért? Mert nemesnek született? Önök az előjogokat eltörölték.

— Nem az előjogoknál fogva, amelyekre nem tartok számot. Hanem azért, mert én: én vagyok. Nálam előkelőbb ember nincs. Igaz, hogy én sem vagyok előkelőbb senkinél. Tessék továbbkérdezni.

— Ön engem ne szólítson fel, én majd kérdezek, ha akarok. Ha nem akarok, nem kérdezek. Mondja meg nekem, mikor látta utóljára ezt a Rákóczy Jánost.

Imre felnézett a mennyezetre. Gondolkozott.

— Mikor is? Azt hiszem, negyvennyolc közepe táján. Később nem láthattam, mert hiszen ő lement

Kossuthékkal Debrecenbe, később pedig, úgy tudom, halálra ítélték és most bujdosik.

Az auditor élesen figyelte. Egy darabig hallgatott, féloldalt fordult a széken, úgy nézett vissza a fogolyra. Méregette egy darabig. Aztán megszólalt.

— Ön sajátmagát igen előkelő embernek tartja, ugyebár?

— Igen.

— Aféle magyar nemes úrnak. Igen. Ismerem a fajtájukat. Nem szégyelli ön, hogy magyar úr létére hazudik?

Madách Imre elpirult. Nem is olyan szamár ez az auditor.

— Először is nem hazudom. Másodszor tegyük fel, ami nem áll, hogy hazudom. Minden isteni és emberi törvény megengedi önvédelemből a gyilkosságot. Hogyne engedné meg akkor a hazugságot? De ismétlem, nem hazudom. Nem láttam Rákóczy Jánost. De nem engedné meg auditor úr, hogy leüljek?

— Nem vagyok önt köteles leültetni. Az nincs benne a katonai perrendtartásban. Becsületszavára mondja, hogy nem látta negyvennyolc óta Rákóczy Jánost?

— Nem vagyok köteles becsületszó alatt vallani. Az nincs bent a katonai perrendtartásban.

— Feleletnek jó, de elárulja magát. Az én szememet nem csalja meg, kedves izé... hogy is hívják, Madách. Nekem a mesterségem az, hogy észrevegyem, ki hazudik, ki nem. Wem zu glauben ist, redlicher Freund, das kann ich dir sagen.

Az auditor csak úgy maga elé mondta a Goethe-epigramma első felét. Mint aki unatkozik s az unalomba egy kis játékot lop magának. De mindjárt felkapta a fejét, mert a fogoly irónikus mosollyal vágta rá a folytatást:

— Glaube dem Leben. Es lehrt besser als Redner und Buch.

— Ön ilyen Goethe-ismerő? Kár, hogy egy kultúrembert ilyen méltatlan helyzetben kell faggatnom.

Nézték egymást. Két ellenfél, kíváncsian, leplezetlen érdeklődéssel. A fogoly nézte az auditort. Magas, vékony, fekete ember volt, horgas Mefisztő-orrú, feje tetején kopasz, szemén erős lencséjű ókuláré, arcán valami bánatos zárkózottság. Finomabb fajta ember lehet, aki utálja kellemetlen mesterségét és alig várja, hogy ebből a nyomaszló és tintaszagú hivatali szobából hazaszabaduljon könyvei közé, jegygyűrűtelen magányának csendes gondolataiba. S az auditor szemlélte a foglyot, ezt a lógósbajúszú, vézna, szőke férfit, akinek átható pillantású kék szemében meglepő intelligencia fénylik, lényében a született méltóság tartása, arcán a sokat szenvedett emberek derüjének bölcs melancholiája. A nacionálé szerint nős, két gyermek atyja, földbirtokos. Magyar falusi gazda Goethét idéz...

Csak egy pillanatig tartott, míg a két ember között meglibbent a sors valami közösségének határozatlan hangulata. Már a következő pillanatban egyik megint osztrák auditor lett, másik magyar fogoly.

— Van-e tudomása önnek arról, hogy ezt a bizonyos Rákóczy Jánost miért ítélték halálra?

— Pontos tudomásom nincs, de kétségkívül azért, mert a detronizáló debreceni időkben Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott.

— Önnek tehát tudnia kellett, hogy aki ezt az embert rejtegeti, az felségárulásban válik bűnrészessé. Nemde?

— Erre eddig nem gondoltam. De ha ő azzal a kéréssel fordult volna hozzám, hogy rejtsem el, kérésének mérlegelése alkalmával bizonyára erre a következtetésre jutottam volna.

— Ha tehát ön Rákóczyt rejtegette, tudta, hogy mit csinál?

— Hogyne, ha rejtegettem. De nem rejtegettem.

— Ön tehát tagad?

— Nem értem a kérdést. Mit tagadok, kérem?

— A vádat. Tagadja, vagy nem tagadja?

— Erre addig nem felelhetek, míg nem tudom, mi a vád. A vádat velem eddig senki sem közölte.

— Nézze, — mondta az auditor, szavait meghazudtoló ingerültséggel, — én óriási türelemmel rendelkezem. Nálam ez a felelgetési rendszer nem vezet célra. Nekem időm bőven van.

— Bocsásson meg, de azt hiszem, hogy nekem több van.

Az auditor mélyet sóhajtott. Nehéz emberrel volt dolga. Végigsimította homlokát idegesen, fáradtan. És megint elkezdett kérdezni. Közben konokul ketyegett a falióra, véghetetlen közömbösséggel kísérve a két agy és a két idegrendszer hosszadalmas társasjátékát. Kintről állandó távoli trombitaszó hallatszott. Valahol a Vízikaszárnya közelében egy hornista tanulhatta a napi leckéjét.

Másfél óráig folyt a kihallgatás. A végén ott-tartottak, ahol az elején. A három félóra közül a harmadik azzal telt el, hogy az auditor jegyzőkönyvet írt. Számozott kérdésekkel. Volt vagy hetvenhárom. A válasz mindig: ich weiss nicht. Vagy: nein. Vagy: nie.

— Van a fogságra nézve valami kérése?

— Sok kérésem van. Szíveskedjék engedelmet adni könyvek, írószer és papiros használatára. Szíveskedjék megengedni a dohányzást. Szíveskedjék engedelmet adni, hogy családomnak írhassak. Szíveskedjék a nekem érkező leveleket nekem kiszolgáltatni. Szíveskedjék az esetleg engem meglátogató családtagokat hozzám beereszteni.

Az auditor ránézett a fogolyra. Hosszasan gondolkozott. Aztán legyintett a kezével.

— Jól van, minden kérését teljesítem. Csak a leveleket nem

Madách Imre megbiccentette a fejét. Az auditor rákiáltott a porkolábra.

— Schmutzer, schlafen sie?

A kérdés pontos volt: Schmutzer porkoláb valóban elszundított a sarokban. Ott üldögélt egész kihallgatás alatt fegyverével, de mintha megsemmisült volna. Most felriadt az ébredő emberek csámcsogásával, buzgón topogott és kivezette a foglyot. Kint már várt a soron következő: az öreg Bory, földesúr és tisztartója csak pillantással üdvözölték egymást. Beszélgetni tilos volt.

Már másnap megérkezett Madách politikai fogoly látogatására az első vendég. Fráter Pál. Az irodában kellett találkozniok egy főporkoláb jelenlétében, öt lépésnél közelebb nem jöhettek egymáshoz, a társalgás kötelező német nyelven folyt le. A beszélgetés engedélyezett időtartama tíz perc.

— Itt vagyok én Pozsonyban már két hete. Folyton azt lestem, mikor lehet hozzád bejönni. Erzsikét már értesítettem, Károlyt is, anyádat is. Fogadok, hogy postafordultával itt lesznek. Hogy vagy?

— Köszönöm, mint a kutya a kútban. De pipázni már szabad, nagy baj már nincs. Gyorsan meséld, amíg lehet, mi ujság otthon.

Fráter Pál kihúzta az ingujja elejét. Arra irkált fel a plajbásszal mindenféle kezdőbetűket, hogy el ne felejtsen valamit. Valósággal hadarta a híreket. A családban mindenki egészséges. Csesztvére egy osztrák tisztet szállásoltak be, nincs vele sok baj, Erzsikéhez igen udvarias, sőt Hanzély Feri, aki meglátogatta a csesztvei házat, azt mondta róla, hogy egyenesen kedves ember. Ellenben igen nagy gyász van a másik csesztvei házban: Maithényi Pali felesége meghalt. Gyermekágyban. Megkapta a gyermekágyi lázat, nem lehetett rajta segíteni. Veres Pali és Veres Gyula nagyon gyászolják szegény Janka nővérüket. Erzsike folyton valami lapujtói vacsorát emleget, ahol Janka is ott volt és tizenhárman ültek az asztalnál. Aladár egészséges és már néhány betűt ismer, amit anyja mutat neki az ujságban. A kis Jolánka köhögött, de már semmi baja. Balogh Károlyka is jól van, a kis Anna is. Szontagh Pali beteg, különben ő is itt volna Pozsonyban. Nem komoly a baja, valami rossz húst evett. Sztregován új luteránus pap van: Henricy lett meg, akit Veres Gyula mindenáron ajánlott. Matolcsy azt izeni, hogy Imre ne törődjön semmivel, az öreg Bory se izguljon, ők Károllyal ketten ellátják a gazdaságot. Nincsiékkel új bajok vannak, Huszár Sándor ügyvédekkel molesztálja anyósát. És így tovább. Egy percnek tetszik és már vége a tíz percnek. A foglyot elvezetik.

De két nap mulva kivezetik újra. Itt van anyja. Annak is tíz percet engedélyeznek. Annak is előírják az öt lépés távolságot. De meg lehet-e azt tartani? Csak a tíz percet, az öt lépést nem. Anyja és fia némán futnak egymáshoz és borulnak egymás nyakába. A tíz percből kettő eltelik ezzel az öleléssel.

— Jól vagy, édes fiam?

— Köszönöm, semmi bajom. Elfogyott a pénzem. Különben még jókedvem is van néha.

— Pénzt hoztam. Már át is adtam az auditornak. Jókedvet pedig viszek. Mert jól vagy, drága jó fiam. Csak ne csüggedj, mi mindent elkövetünk. Megyek a császárig, ha kell. Most úgyis Pesten van.

— Ne a császárhoz menj, anyám, hanem Csesztvére, hogy Erzsi hiányt ne lásson semmiben.

Az anya arca hirtelen fagyos lesz.

— Én már láttam gyerekeidet, jól vannak. Többet nem szeretnék menni egy új lakó miatt. Hiszen tudod, kit tettek be oda. Majd Károly a szemét Csesztvén tartja, afelől nyugodt lehetsz. A kis Aladárt magamhoz vettem Sztregovára, hogy Csesztvén keve-

sebb legyen a gond. Erzsi első szóra ideadta. Erzsi különben pár nap mulva itt lesz.

Gyors mondatok, állandó óranézés, az idő repül. S megint véget nem érő ölelése anyának és fiúnak. A főporkoláb megerinti özvegy Madách Károlyné karját. Az öreg hölgy kiegyenesedik. Ránéz.

— Engem? Megérint? Őrült maga?

A főporkoláb, aki három fejjel magasabb az öregasszonynál, zavartan visszahőköl és hebeg. Az özvagy egyenes tartással, gőgösen vonul ki fogoly fiától.

És három nap mulva, végre, végre: itt van Erzsi. Divatos, elegáns, friss és jószagú. A házaspárnak szabad egymást megölelni, megcsókolni. A csók nem érzéki és nem hosszú; a fogoly előkelő szemérme inkább feláldozza a hitvesi ajkak forróságát, de idegen ember előtt nem csinál látványt felesége csókjából. Az ölelés is inkább az élettársnak szól, semmint a nőnek. És ölelés közben Erzsi gyorsan odasúg:

— Megint kisbabánk lesz.

Aztán leülnek a két távoli székre. Erzsiből dől a szó. A gyerekekről hamar beszámol. Jolánka jól van, Aladár Sztregován lakik nagyanyjánál. Aztán önmaga következik. Először kalapját magyarázza meg, aztán ruháját, aztán cipellőjét. Férje mosolyogva nézi. Csakugyan nagyon csinos az asszony, oda kellene ugrani hozzá, derekát átkapni és úgy megölelni, hogy a lélegzete is elálljon. Vagy dehogy is: hiszen gondolni kell arra, amivel kezdte. Remegő kézzel megsimítani vállát, karját, arcához odaszorítani a lázas arcot. Vajjon mikor lesz az? Egy hónap mulva, vagy négy év mulva?

— ... és még mondtam is Hanzély Ferinek, tudniillik mult csütörtökön nálunk volt, szóval mondtam neki, hogy ez a tiszt egészen jóravaló ember, sőt még hasznos is, mert aféle ezermester és már a háznál az összes rossz zárakat megcsinálta. Béla nem akarja hívni az esküvőjére, hallottál ilyet? Ja igaz, nem is mondtam, úgy-e, Béla testvérem csakugyan elveszi Vaály Ilonát, az esküvőt gyorsan meg akarják tartani, nagyon csinos és kedves ez az Ilona, szép sógorasszonyod lesz, tudod, arra gondoltam, hogy körülbelül áprilisra várom a babát és majd nyáron elmegyünk négyesben együtt fürdőzni valahova, hiszen akkorra már rég otthon leszel, meg vagyok győződve, adja a jó Isten, mindig imádkozom érted, most vasárnap is külön letérdeltem, még Hanzély Ferit is letérdeltettem, azt már említettem, úgy-e, hogy meglátogatott? Egyszóval meglátod, ki fogsz te kerülni innen hamarosan, Pali bátyám mindent elkövet, amit lehet. De hogy el ne felejtsem, drága angyalom, nekem pénz kellene, anyád nem ad a legszükségesebbre sem, már a szemem kisül a cselédek előtt, bocsáss meg, hogy még itt is ezt kell felhoznom, de hidd el, nem tenném, ha nem volnék kénytelen vele. Úgy-e csinálsz valamit? Nagyon köszönöm, édes angyalom, jaj, de borzasztó, már el kell menni, hiszen még nem is beszélgettem veled, drága, édes egyetlenem, csak az egészségedre vigyázz, mihelyt lehet, jövök megint, csak utiköltségem legyen. Isten áldjon meg, gondolj mindig rám, mindig, mindig...

Az ajtó becsukódott, eltűnt a csábító termetű szép feleség, az őszi frisseség kacér mosolyával együtt, amelyet magával hozott a Vízikaszárnyába. Most visszamegy a fogadóba, onnan majd elutazik Pestre, onnan Vácra, onnan Cseszlvére, megcsókolja Jolánkát, mesél neki az apjáról, aztán elérkezik az este, a kis család nyugovóra tér, Erzsi is lefekszik...

A fogoly beleharapott a szájába.

Egész éjjel nem aludt. Minden szót igyekezett visszaidézni az Erzsi tíz percéből. S ahogy gondolatban összerakta emlékezetéből a mondatfoszlányokat, egyszerre csak meghökkenésében felült a priccsen. Hogy is volt ez? Erzsi egy csütörtöki napot említett

neki, hogy akkor ott járt Hanzély Feri. Utóbb aztán azt mondta, hogy Hanzély Ferit is letérdeltette a templomban, hogy a fogolyért imádkozzanak. De vasárnap. Szóvai Hanzély Feri többször is volt Csesztvén. Miért mondta akkor Erzsi, hogy „meglátogatott"? Miért nem mondta, hogy „többször is járt nálunk"? Fráter Pali is említette, hogy Hanzély Feri Csesztvén járt.

A fogoly a késő őszi hajnalban felkelt a priccsről. Nyughatatlanságában a járást kívánta. Három lépést tehetett a cella-ajtótól a falig, hármat vissza. Mint egér a fogóban. Járkált így a folyton megforduló három lépéssel. Aztán visszaült a priccsre. Ott ült jódarabig, lehetett tíz perc, lehetett két óra.

Nem, nem, hogyan szabad még csak érinteni is kétséggel Erzsit? Lehet, hogy felületes, lehet, hogy egy kicsit hiú, hogy nagyon szeret szórakozni. De nem rosszabb, mint akárki más. Méltatlan dolog olyan aljasságot még csak fel is tenni róla, hogy míg az ura börtönben ül, addig ő gavallérral cicázik otthon. Ki van zárva. A virradó cellában tépelődő férj mélyen elszégyelte magát. Gondolatban lovagiasan bocsánatot kért feleségétől, aki megint anya lesz és ezért férje hitvány gyanakvását kapja jutalmul.

Másnap szólt a porkolábnak, hogy borotválás után Verhőrre akar menni az auditorhoz. Ezen a napon ugyanis tömeges borotválás rendeltetett el a Vízikaszárnyában. Illetve nem rendeltetett, hanem „tanácsoltatott." Odakünt, a szabadlábon járó külvilágban, rendelet jelent meg, hogy mindennemű állami tisztviselőknek körszakállt hordani tilos, az állnak legalább a szájszögletig terjedően borotválva kell lennie. A politikai fogoly nem állami tisztviselő ugyan, de ha tanácsot kap a fogházparancsnoktól, az annyi, mint a napiparancs.

Madách Imre szakállát leborotválták nemcsak a „szájszögletig", hanem ahogy a fogoly kívánta: egészen. Az öreg Bory szakállát is.

A műtét után Imrét az auditor elé vezették. Időközben már két kihallgatása volt. Mindig egyformán.

— Vallani akar? Magába szállt végre?

— Nem vallani akarok, hanem kérni. Anyám pénzt deponált nekem az auditor úrnál. Abból kétszáz forintot kegyeskedjék a feleségemnek elküldeni postán. Emberi szívesség gyanánt kérem ezt, auditor úrnak bizonyára van női hozzátartozója, meg fog engem érteni.

— Nekem nincs női hozzátartozóm. De a pénzt elküldöm. Vallani nem akar?

— Most hálából is szívesen vallanék, de nincs mit. Rákóczy Jánosról semmit sem tudok.

Az auditor ránézett. Azzal a pillantással, amelyel az ugrani készülő macska méregeti a távolságot.

— Pedig most már nincs értelme tovább tagadni. Értesíthetem, hogy Rákóczy Jánost letartóztatták, s ő mindent töredelmesen megvallott. Azt is, hogy hogyan került önhöz és ön hogyan rejtegette.

A fogoly elmosolyodott.

— Ne fáradjon, auditor úr. Fenntartom, amit eddig vallottam.

— Hogy-hogy ne fáradjak? Hát nem érti, hogy Rákóczy mindent kivallott?

— Rákóczy azt sem keveri bajba, ha megfogják, akinél valóban rejtőzködött. Hogyan keverne bajba engem, akinél nem rejtőzködött?

Szünet. Farkasszem-nézés. Az auditor fáradt sóhajjal szólt:

— Jól van. Elmehet. A pénzt el fogom küldeni.

Alig telt bele pár nap, megint látogatót kapott a fogoly. Igen kedveseket. Alig hitt a szemének: Veres Pál állott előtte a feleségével, Herminnel. Az asszony szemében könny, kezében őszirózsa, nagy bokrétára való.

— Képzelje, Imre, ezt a virágot egy ablakban láttam meg. Mikor Palival errefelé tartottunk, egy fiatal

hölgyet láttam az egyik ház magasföldszinti ablakában. Ezekkel a virágokkal foglalatoskodott. Röglön arra gondoltam, hogy virágot veszek és elhozom ide. Megszólítom németül: „Mennyiért kaphatnék néhány szál virágot?“ Rámnéz, azt mondja: „Nem eladó.“ Mondom neki: „Kár, mert én egy szegény magyar fogolynak vinném a fogházba.“ Erre az a hölgy németül azt mondja: „Micsoda? Magyar fogolynak? Akkor odaadom mind.“ Ide is adta. Tessék.

Imre nyúlt a virágért, de a főporkolábra sandított. Veres Pálné túlszabadon beszélt az osztrák fogházban. De a főporkoláb ujságot olvasott, nem hallgatott oda eddig. Most azonban felnézett. Odajött és elvette a bokrétát. Gyanúsnak találta. Szétszedte szálanként, levelet kereset benne. Nem talált. Megnyugodva visszaadta a fogolynak, aztán megint leült ujságot olvasni. Ők pedig szegény Maithényi Palinét emlegették, aki miatt most feketében jártak.

Az őszi virágokat hamarosan követte az első hó. A fogoly megkapta téli ruháit Csesztvéről. Cellája megcsinosodott: könyveihez szabad volt polcot ácsolnia, azok között spirituszfőző és gyertyatartó díszlett. Meg egy pár fafaragó-szerszám. A hosszú estéken, mígnem kilenckor el kellett oltania a világot, mindenféle apró tárgyakat farigcsált. Például óratartót. Esténként arra akasztotta óráját, mikor levetkőzött. Azonkívül mindenféle papirosok csomója is ott hevert a polcon. Köztük egy-két vers. Egyik az ötvenkettes év karácsonyi hangulatának szülötte.

Messze földnek gyászos börtönéből
Jön hozzátok e kicsiny levél,
Mint madárdal szabadon csapongva,
Bár dalosa szűk fogságban él.
— — — — — — — — — — —
Érzed-e, nőm, lelkem suhogását,
Mint rejtélyes, zokogó szelet?
Érzed-e, ha homlokon csókollak,
És utána a két gyermeket?

Kedvteléssel látom: kis körödben
Minden úgy megy, mint megszokta rég,
Még nyomom sehol sincs eltörölve,
S most lenne csak, hogy elmenék.
— — — — — — — — — — —
Kedvesünk, ki messze válik tőlünk,
Nagy hiányt hagy szívünk fenekén,
Mintha a legszebb tőt kiszakítják
Dús virágágy kellő közepén.

Ó de a virágok összenőnek,
A hiány fogy, kissebbül a kár,
És a kedves, hogyha visszatérne,
Útban lenne, s helyt sem lelne már.

Mert gondolatban lehet hazudni, de versben nem. A poézis olyan auditor, hogy ott nem használ a legkörmönfontabb lélekjelenlét sem. Ott meg kell vallani, amit tépelődései között csökönyösen tagad a fogoly: hogy gyanakszik. Legfeljebb hamar esdekelni lehet a gyötrelmes színvallás után a hitveshez: „Ó de a nap ugye messze van még?“ És át lehet térni a hosszúhosszú versben a két gyerekre, meg a hazára. És befejezni vakmerően, hogyha netalán házkutatást tartana az auditor a cellában, mindjárt külön eljárást indíthatna lázításért:

Ne irigyeljenek meg barátim,
Pótolják inkább a helyemet,
Vigalomban igyanak helyettem,
És ha az idő jön, — tegyenek.

De az auditor nem találta meg ezt a verset. Hanem az eredménytelen kihallgatások hosszú sora után az ötvenhármas új esztendő január tizenötödikén maga elé vezettette be a foglyot és ezt közölte vele:

— A hadsereg polgári kormányzóságának ez évi január nyolcadikán kelt 853 H 294 G/83. számú rendelete folytán önt ma a pesti Neugebäude épületébe fogom szállíttatni. Csomagolja össze a holmiját, ma este indul.

A két férfi azon kapta rajta egymást, hogy mind a kettőnek megrándult a karja. Kezet akartak nyújtani egymásnak. De visszarántotta a mozdulatot mind a kettő. A fogoly azért, mert büszkesége nem tehette ki magát a kéznyujtás visszautasításának. Az auditor azért, mert a katonai hivatali szokások ellen szólott a még fel nem mentett fogolynak kezet adni. A mozdulatok azonosságán azonban mind a ketten igen halványan elmosolyodtak. És többet ez életben nem látták egymást.

A foglyot Pozsonyból vasúton szállították Pestre. Vele vitték Bory István vizsgálati foglyot is. Mind a két fogoly lelkendezve nézte a kocsi ablakából Isten hófehér, szabad világát, öthavi fogság után.

XIX.

Kegyetlen kínzás a négy fal közé zárt fogolynak megmutatni a világ határtalan képét, aztán cellába csukni megint. Madách Imre lázas lehelletével csinált nyílást a jégvirágos ablakon és úgy bámulta a külső világot reggelig. Mindenekelőtt a távolodó Pozsony gyorsan elvesző éjszakai képét, amelyet másképpen bámult valaha, mikor Szontagh Palival utazott el innen boldog békeidőben, a szép Matkovich Ida sudár figurájának kacér képével. Régen volt, talán igaz se volt. Bezzeg az ázsiai flegmájú öreg Bory úgy aludt egész úton, mint a bunda. Olyan volt ez a fehérbajszú öreg, mint az anyaföld maga, amely napsugarat és havas esőt egyforma egykedvűséggel fogad magába.

A foglyokat, mikor reggel Pestre megérkeztek, csukott kocsin vitték az Ujépületbe. Az ötös számú pavillonban helyezték el őket, még pedig — mekkora öröm — egyazon cellába. Imre azonnal leheveredett az egyik pokrócos ágyra, az öreg Bory nekilátott az installációnak: elkezdett kicsomagolni és rendet csinálni, míg gazdája az átvirrasztott éjszaka után szunynyad egyet.

És elkezdődött az új életforma az új börtönben. Aki még nem volt fogoly, azt mondaná, hogy egyik cella bizonyára olyan, mint a másik. Pedig a Vizikaszárnya és az Ujépület úgy nem hasonlítottak, mint ahogy két világ különbözik egymástól. A pozsonyi börtönben fojtogató csend, itt izgalmas lárma, jövésmenés. Pozsonyban a vidéki katonai börtön szerényebb méretei, itt egy irdatlan épület hatalmas arányai: olyan vastag falak, hogy azok mélységében folyosónként egy-egy konyha is kényelmesen elfért. Pozsonyban magas ablak egy pici darab foltjával az égnek, itt alacsonyabb ablakok, de kívül rajtuk deszkákból összerótt ellenző, amely kétoldalt beengedett valami világosságot, de látni nem adott semmit, csak magát a deszkát. Lépcsők, hosszú folyosók, emeletek. S mindehhez az az érzés, hogy a falon túl Pest élete lüktet, a fővárosé, ahol az ország sorsa felől határoznak Bécs kirendelt helytartói, élükön Albrecht főherceggel, a fiatal uralkodó nagybátyjával.

Boryval a pozsonyi öt hónap alatt néhány lopott szó kivételével nem volt módja beszélgetni. Most beszélgethettek reggeltől estig. A legelső volt persze, hogy számot adtak egymásnak kihallgatásaikról. Óvatosan mind a ketten, egymás előtt is színészkedve, egymásra nem tekintve.

— Megmondtam az auditornak, — mesélte Imre, — hogy én ezt a Rákóczyt negyvennyolc nyara óta nem láttam. Hogy ki a Rakovecz, akit felvettem a parócai tanyára vadásznak, azt én nem tartozom tudni, az útlevele rendben volt, a többi énrám nem tartozik. Kérdezi aztán, hogy Bory tiszttartó mit tudott erről a Rakoveczről. Erre megmagyaráztam neki, hogy Rakovecz jágert magam fogadtam fel, a gazdaság már csak a kész megállapodásról szerzett tudomást, és a

birtokon a jáger nevét is csak onnan tudták, hogy én mondtam meg. Én meg az útleveléből tudtam.

— Úgy is van, — mondta az öreg Bory, — ez a színtiszta igazság. Én nem is hiszem, hogy ez a mi jágerünk csakugyan Rákóczy János lett volna.

— Nem is volt. Hogy lett volna.

Akár meg is esküdtek volna egymásnak ott a cellában. Holott nemcsak jól ismerték Rákóczy Jánost mind a ketten, hanem egymásról is jól tudták, hogy tudják. De aki tagad, az még sajátmagával is hitesse el, hogy nem úgy volt. Eddig nem volt a perben semmi baj. Bizonyság, tanu, bűnjel nem volt ellenük senki és semmi. Csak úgy veszthettek volna rajta, ha a bujkáló Rákóczyt közben lefogják s az elárulja Madáchékat. De minden jel azt mutatta, hogy Rákóczynak megint sikerült biztos fedezetet kapni. Előbb-utóbb felmentik őket

De mikor? Itt is azzal kezdték, hogy tudomást sem vett róluk senki jó darabig. A napok egyhangúan folytak, kihallgatásra nem vezették őket. De a külső világból itt jobban be tudtak szivárogni a hírek. Egy nap azt az ujságot suttogták egymásnak a foglyok, hogy Petőfi öccsét elítélték háromesztendei sáncmunkára. Bezzeg sógorasszonya, Szendrey Julia, meg sem várta, hogy előkerül-e a csatában eltűnt férje, vagy sem, feleségül ment egy tanárhoz. Február közepe felé meg éppenséggel szenzációs hír futott végig az egész hatalmas épületben, amely rengeteg lakójával fogolyvárosnak is beillett: Ferenc Józsefet Bécsben leszúrta egy magyar honvédezredes, a császár azonnal meg is halt. Másnapra ugyan már megváltozott a hír: nem honvédezredes volt a merénylő, hanem egy rajongó szabólegény, Libényi nevezetű, s a császár nem halt meg, csak könnyű sebet kapott. De azért a szenzáció nem lett kisebb így sem. Pár nap mulva már ujságolták a porkolábok minden emeleten, hogy Libényit felakasztották. Még gyüjtést is indítottak a foglyok között arra a fogadalmi templomra, amelyet az uralkodó szerencsés megmenekülése alkalmából Bécsben fognak építeni. Sok fogoly sietett magát kitüntetni és mutatni, mennyire hű a dinasztiához. Madách Imre azonban nem adakozott a Votivkirche gyüjtésére. Azt mondta, hogy majd otthon ad, ha kiszabadul.

Végre vitték kihallgatni. Izgalom nélkül való hosszadalmas kihallgatás volt, a pozsonyi kérdések ismétlése, a pozsonyi feleletek ismétlésével. Ami lélegzetelállító bűnügyi regénynek indult, unalmas aktává süllyedt. A vizsgálati foglyok tagadtak, semmiféle adatot vagy elszólást ellenük fordítani nem lehetett. Csak az volt a kérdés, hogy a bürokratikus eljárás meddig vonszolja még magával a foglyok megkötözött szabadságvágyát. Nem kellett most már semmi, csak türelem a várakozáshoz és bizalom a család száz meg száz irányú protekciószervezéséhez. A család ügyvédje Bende fiskális volt, főként földreform-dolgokban szakértő, de kellett egy pesti futkosó ügyvéd is, akihez a fogoly apró elintéznivalókért fordulhat. Ezt Jámbor Lászlóban találta meg a família. Ottlakott Jámbor ügyvéd a Kétsas-utca tizennyolcadik számú házban, s ha a fogolynak elfogyott az aprópénze, pipadohánya, szivarja, vagy kilyukadt a csizmája, csak írt egypár sort Jámbor Lászlónak az inspekciós kapitány engedelmével s másnap már ott volt a kapitánynál pénz, dohány, szivar, vagy a javítandó lábbeliért küldött csizmadiainas.

Látogatók azonban nem igen jöhettek. Más dolgokban az Ujépület sokkal enyhébb volt a Vizikaszárnyánál, de ebben sokkal szigorúbb. Az inspekciós kapitány meg is mondta nyíltan, hogy mást, mint feleséget és anyát, nem eresztenek hozzá, azokat is ritkán. De Erzsi most már nem vállalkozhatott utazásra, heteken belül várta harmadik gyermekét. Jött helyette az anya. Özvegy Madáchné azzal kötötte össze pesti útját, hogy a fővárosi intézetben nevelkedő Anna unokáját maga akarta hazavinni Sztregovára a husvéti ün-

nepekre. Lejött vele Madách Károly is, hogy bátyjával és az öreg Boryval gazdasági dolgokat beszéljen meg. De sem a kis Pankát, sem Károlyt nem eresztették be, csak az anyát.

Ott ült az előkelő öreg hölgy az irodában, ahol beszélgetniök szabad volt. Ápolt arcbőre, feltűnően fínom keze, hatvankétéves korában is hibátlan leányos bokája azoknak a dámáknak ábráját adta, akik fiatal hölgyekben azt a vágyat keltik: ilyenek szeretnének lenni, ha egyszer kénytelen-kelletlen megöregszenek. És vele szemközt fia, kréta-sápadtan, lázas szemekkel, lompos ruhában, szivarhamuval teleszórva. Birtokos dáma, méltóságos asszony és vizsgálati fogoly.

Soká hagyták őket beszélni. A német beszélgetést egy hadbíró-tiszt ellenőrizte. Miután Imre alaposan kikérdezte anyját Erzsiről s az apróságokról, akiket a Madách-família kedvenc szavaival „gyermecskék"-nek neveztek, az anya nagy ujsággal állt elő: Károly házasodik. Elveszi feleségül Emmát. A Csernyus vezetéknevet nem mondta ki az özvegy. Csernyus Emánuelt, a jövendő asszony atyját, ebben az épületben akasztották fel. Nem fontos a hadbírónak tudni ezt a rokonságot. Egyszóval, a fiatalok között rendben van minden, a móringlevelet már megbeszélték, az esküvőt egy esztendő mulva akarják tartani, ahogy illik. Ebből a házasságból azonban más is következik.

— Most már meg kell csinálnotok az osztályt, édes fiam.

Imre feszélyezetten nézett anyjára. Egy pillanat alatt átszaladt a fején minden: ő az elsőszülött, neki jár az ősi Sztregova. De anyja sem tudna már Sztregova nélkül élni. Nincsi már ki van elégítve, hiszen éppen ebből származott Huszár Sándorral az összeveszés. Egyszóval, Károly menne át a csesztvei birtokrészre. Hogyan lesz ez? Anyja és Erzsi egy kastélyban? Lehet az, hogy anyja másik asszonyt ereszt úrnőnek az ősi kastélyba? Viszont lemondhat ő, az elsőszülött, a Madách-család fészkéről, Sztregováról?

Habozva kérdezte anyját:

— Te hogyan gondolnád, mama?

— Nem kell ezt gondolni, fiam, ez magától adódik. Sztregova természetesen a tied, ha osztályra kerül a sor. Károly átmegy helyedbe Csesztvére. Már százféle tervet kifőzött, hogy miket fog ő ott beállítani.

— És... és te?

— Én átmegyek lakni a régi kastélyba. Laktam én már ott, jó lesz az nekem.

Könnyedén mondta, de Imre jó szeme odalátott a könnyedség mögé. Hősies lemondás és nobilis visszavonulás rejtőzködött ottan. A sztregovai kastélyt ez az asszony szerezte vissza a Madáchoknak, ott telt el házassága, boldogsága, ott érte bú, borzalom, öröm, minden, ami emlék. És most csak úgy könnyedén félreáll az útból, hogy abba a kastélyba beköltözhessék a gyűlölt meny, a református Fráter-lány. „Az én anyám az, amit úgy hívunk, hogy úriasszony", — gondolta magában Imre.

— Köszönöm, — mondta csendesen, titkolt melegséggel.

Még beszélgettek egy darabig, amennyi tellett az órából. Aztán búcsúzni kellett. Az öreg hölgy utolsó pillanatban, mintegy odavetve, még mondott egy mondatot:

— Ha Erzsinek írsz, kérd meg, hogy pénzt csak a legszükségesebbre adjon ki.

Meg sem várta a feleletet. Sőt látszott rajta, hogy ezt a megjegyzést szándékosan hagyta a búcsú pillanatára, mert nyilván nem akarta, hogy beszélgetés kerekedjék belőle. Az anya elvonult s a foglyot, aki elvben most vette át a sztregovai kiskirály trónját, visszakísérték börtönébe.

Pár nap mulva, március ötödikén reggel, vitték megint kihallgatni. Mikor a lépcsőkön s a végnélküli

folyosókon kopogó lépésekkel haladtak börtönőreik kíséretében, ő meg az öreg Bory, szokatlan élénkséggel találkoztak: emberek futkároztak, ajtók csapódtak, látszott, hogy valami rendkívüli dolog történik. Az egyik porkoláb magától felelt a kérdő arcokra:

— Akasztás. Noszlopyékat akasztják. Mind a négyet.

A kihallgatás alatt Madách Imre ideges volt és nyughatatlan. Nem az auditor kérdéseire figyelt. Ha gépiesen felelt is rájuk, fantáziájában azokat látta, akiket most akasztanak.

Mikor visszament a cellába, a porkoláb már új hírrel szolgált:

— Felakasztották őket. Noszlopy, Sárközy, Jubál, Andrásfy. Mind a négy kampec.

Madách Imre a cellában lefeküdt. Erős láza is volt, az izgalom csúnyán elővette s a fantáziájába tolakodó akasztás rémképeitől nem tudott szabadulni. Az öreg Bory, akinek kihallgatása utána következett, igen rossz állapotban találta gazdáját. Elgyengülve, tagjaiban béna zsibbadással feküdt a pokrócos ágyon, kurtán lihegett és szemében vad villogás világított. Keze sütött, mint a tűz. Két arcán két erős, piros folt gyulladt ki. És este utólérte, aminek előbb-utóbb be kellett következni: elkezdett köhögni és vastag sugárban ömlött belőle a vér. Riadtan kiabált orvosért az öreg fogolytárs, nagysokára elő is került a felcser. De már nem volt semmi dolga. A vérzés megszűnt, a beteg aléltan pihent az ágyon. A felcser nem rendelt semmit, hanem meghagyta, hogyha a roham ismétlődnék, megint küldjenek érte. De a roham nem ismétlődött. Madách hallgatagon, a beszédhez is gyöngén, feküdt másnap egész nap. Harmadnap levelet hoztak be neki. Rajta volt a fegyháziroda jelzése: „Zur Mitteilung." A levelet Erzsi írta. „Édes, kedves Emikém! Már lassan kifogyok az időből, kéntelen vagyok neked ezen pár sorba helyzetem és kérésem nyilvánitani és kérni segits menyire sorsod engedi rajtam már Januárisba is kértelek arra mit itt szinte kérek de talán levelem nem kaptad meg pedig az Auditornak czimeztem vagy már akor Pozsonyba nem voltál ezt mind nem tudom mindeddig kérésem az légy szives nékem egy 600 pengőről szóló kötelezvént küldeni hogy én szerezhessek rá pénzt."

A fogoly, amint a gyengeségtől reszkető kezében tartotta a levelet, mélyen felsóhajtott. Hatszáz pengő nagy pénz. Anyjához hiába fordul, az súlyosan el van adósodva. Az ötvenkettes termés borzasztó rossz volt, a tavalyi sem segített. Sztregován a konyháravalót mindig készpénzen kellett venni, a hajdan dús éléskamrában egy hétre való holmi sem volt soha. Erzsi nem tud a pénzzel bánni, az régi dolog. De ha kér, akkor ne kérjen hiába. Madách Imre nem azért Madách Imre, hogy kunyoráltassa azt az asszonyt, aki családot ajándékozott neki.

„Tsak már hon volnál olly keserves nálad nélkül most nékem tsak már hamar meglátogathatnálak — de te adig már hon leszel, irjál egy férfi nevett mi neked tetszik mert leány nevet irtál Pozsonbúl. Tsókol forrón szerető nőd Erzsi."

Imre kötelezvényt diktált az öreg Borynak hatszáz pengő forintról. Nagy kínnal felkelt, aláírta a nevét, aztán még pár soros levelet is írt. Női nevet már írt az újszülött számára: Anna. Hagyományos keresztnév a családban. Most írt férfinevet is. Ha fiú lesz, legyen Lajos. Hadd olvassák a levelet a fogházirodában, hadd jusson eszükbe, hogy Kossuthnak a keresztneve Lajos. És Batthyányé is az volt. Csak azért is.

Imre többnyire feküdt. Csak a sétaidőt töltötte az udvaron, mert kimondhatatlanul esenkedett a szabadlevegőért.

Május elején levelet kapott felesége nagynénjétől, Fráter Pálnétól. Klári asszony arról tudósította, hogy

Erzsinek leánya született. A családi eseménynél özvegy Madáchné nem volt jelen. Erzsi nagyon beteg, de aggódni nem kell érte. A kislány gyenge de egészséges.

Ez a levél úgy megrázta a foglyot, mint süvítő szél a szárán alig lógó falevelet. Mi történt a két asszony, anyja és felesége között tavaly óta, hogy az anya már az ilyen eseménynél való segítséget is megtagadja? Mi lehet az a nagy ok, amely az anyát ilyen tüntető távolmaradásra bírja? Azt az anyát, aki szó nélkül hátralép, ha arról van szó, hogy Erzsi bevonuljon úrnőnek a sztregovai kastélyba? Erzsi valami súlyos hibát követett el. De mit? A nyomorultul vergődő fogoly nem mert tűnődni, mert félt attól, ami eszébe juthat. Rosszul volt, lázas volt, végtelen gyengének érezte magát és ott tartott, hogy az éjszaka sötétjében szívből kívánta a halált.

Ekkor már nem az öreg Bory volt cellatársa. Azt pár nap előtt szabadlábra helyezték azzal, hogy Pestről további rendelkezésig nem szabad elutaznia. Bory azzal vett búcsút, hogy mivel gazdájára előbb-utóbb ugyanez a rendelkezés vár, ő alkalmas lakást keres kettejük számára a városban. A cellába egy Szalkay nevű ember került lakótársnak, akit fegyverek rejtegetése miatt hoztak be. Szalkay öreg, kopasz, többsincs emberke volt, zárkózott és bizalmatlan. Folyton imádkozott, mert félt, hogy halálra ítélik. A beteget, aki szótlanul hevert egész nap az ágyon, nem zavarta.

Volt a foglyok közt egy Hinkó János nevű is. Losonci földbirtokos volt ez, negyvenkilencben polgármestere is a városnak. Fiatalember volt, összevissza harmincéves. Tavaly novemberben hozták volt be Losoncról az Ujépületbe, mert Kossuth-bankók rejtegetésével vádolták. Itt senyvedett azóta is, már egy félesztendeje, vizsgálati fogságban. De volt valami csodaszere, amellyel a porkolábokat kezelte. Mindig mindent megtudott, izenetet kapott, izenetet küldeni

is tudott. Még arra is módot tudott találni, hogy egypár szót válthasson azzal a fogolytársával, akivel valami dolga volt. Imrével eddig nem igen beszélgetett. Csak éppen üzengetés útján ismerkedtek meg egymással és a séták alkalmával köszöntést szoktak egymásnak integetni.

Május harmadikán Hinkó János fogoly az udvari séta után megfogta Madách Imrét és visszatartotta. Egyszersmind odaszólt a börtönőrnek:

— Ennek az úrnak a könyvét szeretném megvenni.

— Hát csak gyorsan alkudni, — mondta a porkoláb.

Hinkó János izgatott gyorsasággal így alkudott a megveendő könyvre:

— Tegnap a Polizei Präsidium kettőnket szabadlábra helyezett, a vizsgálatot befejezték. Az értesítést pár nap mulva, de még a héten megkapjuk.

Majd hangosan hozzátette:

— Ha ennyiért adod, akkor megveszem. Majd gondolkozz a dolgon. Szervusz.

A halált vágyó fogoly egy szempillantás alatt az életet kezdte kívánni. Minden idegszál újjongott benne. Mikor a porkoláb rácsukta az ajtót s a zár borzasztó, de már megszokott csattanása hallatszott, Madách felháborodva nézett az ajtóra. Jogtalanságnak érezte, hogy a zár becsukódik, ő már reményében élt és szabadnak remélte magát. Ruháit még jobban szétdobálta, mint azelőtt, mert mióta Bory elment, teljes rendetlenség volt a cellában. Reggel már felkelt az ágyról és járkált a cellában, mint állomás folyosóján az induló utas. A páros séta közben félszájjal feléje súgott pletykákat únta hallani, ez már őt nem érdekelte, ő már nem ide tartozott. Egész nap hol felütötte a cellában a könyveket, hol becsapta őket. Nem akart hosszabb olvasmányba kezdeni, mint a készülődő. Este úgy feküdt le, mint aki

holnap már nem alszik itt. Másnap este is úgy feküdt le. Majd szétpattant a türelmetlen várakozás izgalmától. Néha egy egész órát úgy ütött agyon, hogy háromezerhatszázig számlált, de ez csak huszonöt percet vett igénybe; akkor még elszámlált négyezerig.

Május hetedikén kihirdették előtte a végzést: a vizsgálat befejeződött, a börtönt a mai napon elhagyhatja, de Pest város területéről további intézkedésig távozni tilos. De majd idővel kérvényezheti, hogy hazaengedjék.

A porkolábnak nagy borravalót adott. Borynak izenetet küldött, hogy jőjjön érte bérkocsival. Mikor kilépett a kapun, visszanézett és szerette volna, ha a komor, nagy, deszkásablakú épületnek lelke volna, hogy erőtlen kezeinek gyűlölettől megszázszorozott erejével megfojthatná.

Esős tavaszi nap volt, napfénytelen és sáros. De a fiákker lova előtt nem állott porkoláb. A kocsi elindult. Madách Imre a szabadság tudatának izgalmától sírvafakadt. Életében kevesen látták sírni. Az öreg Bory látta. Zavarában mit tehetett: buzgón simítgatta kétfelé fehér bajszát. A kocsi vígan robogott velük a lassan szitáló esőben.

— Új-tér, Boczkovits-ház, 12. szám.

— Um Verzeihn, ich spreche nix ungrisch, Euer Gnadn.

— Ja persze, — morogta Bory — ez egy sült német. Neu-Platz zwölf, Boczkovits-Haus.

— Jawohl, Euer Gnadn.

Ment a kocsi. Benne a szabadult rab. S a rab lelkében egy asszony.

Vége a második kötetnek.

HARSÁNYI ZSOLT művei

Társadalmi regényei:

WHISKY SZÓDÁVAL (Két kötet)

MAGDOLNA (Három kötet)

TÜNDÉRKIRÁLYNŐ

CSAK AZÉRT IS

ÉDES FIAM

Versei:

LEBEGŐ SZÍV

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet kiadása, Budapest

2432. — Krakauer és Várnai, V., Csáky-utca 32. Fel. vez. Várnai